

2017. Голија број 23

ISSN 1800-587X
9771800587008

ГОЛИЈА

традиција, култура, екологија, друштво

ISSN 1800-587X

*издаје ТСН Никлић * година XIII * бр. 23 * десетлетиан тридесетак * о Мајкој Госпојини 2017.*

Издавач:
ГОЛИЈСКИ САБОР
КУЛТУРЕ

ISSN 1800-587X =
Голија (Никшић),
COBISS.CG-ID 9774608

Главни уредник:
Драго Перовић

Редакција:
Слободан Бабић,
Драган Горановић,
Божо Ђурановић,
Вук Канкараш,
Блажо Паповић,
Слободан Паповић

Сарадници:
Снежана Мугоша,
Павле Орбовић

Лектор:
Никола Маројевић

Компјутерска обрада:
Милојко Пушица
Професор

Дизајн:
Весна Сушић

Адреса редакције:
Бистричка II бр. 18
40 000 Никшић

Телефон редакције:
040/247-546

е-пошта:
golija_obraznik@yahoo.com

Корице:
Детаљ из Голије,
Штукељина главица

Штампа:
штампарија
MOUSE STUDIO
Подгорица

традиција, култура, екологија, друштво

САДРЖАЈ

4 ТЕМА: 1847. – Година скупља вјекова

4 Вукова свемогућа мисија

10 Горски вијенац: чиста срца

12 Магијско пулсирање језика

14 ИСТОРИЈА

14 Архив Осман паше Бошњака

26 Јован Вишњић и Паша Гачанин

27 Бањалучки велеиздајнички процес

30 Народ „доведен до тачке кључања“

32 Новооткривени ћирилички натписи у селу

Придворица (Гатачки Борач)

34 Бој на Ништицама

36 КУЛТУРА

**36 Јован Јовановић Змај водећи српски песник
данашњице**

38 Трнови вијенац Револуције

42 Милош Црњански о Светом Сави

45 Радост Неба и земље, радост мученичке Пиве

48 МЕДИЦИНА

48 Морамо да будемо бржи од болести

54 Лијечимо се љубављу

55 ЕКОЛОГИЈА

55 Кромпир

56 УМЈЕТНОСТ

56 Затворени отвори душе

58 ЗНАЧАЈНИ ГОЛИЈАНИ

58 Војин Бјелица

59 СЈЕЋАЊА

59 Никола Мијушковић

*60 Кога Којо лијечи, Ђаци Боја
Канкараша, Постоје само сеобе, За
праву причу*

62 Прота Дејан Дејановић (1930-2016)

64 ГОЛИЈСКЕ ПРИЧЕ

64 Дуга прича

70 ОЈ ГОЛИЈО

70 Бојо и синови Манојловићи из Чарађа

72 Сусрети који се памте

74 Најам

**80 Културно-просветни живот сеоске
омладине колониста**

84 Братство Пуровићи

87 Манитовац

88 Милкина сјећања

89 Врела традиције

90 СПОРТ

90 Успеси Јоване Јововић

92 ХУМОР

92 О себи

93 Вуков(а) вапај(ница)

94 ПОУКА

Опроштај са сином

Далеко си о Голијо, Пут

ВУКОВА СВЕМОГУЋА МИСИЈА

Поводом годишњице једне за српску културу и науку непоновљиве године – 1847. –, а у години у којој нам је ова наша „година над годинама“ потребнија него икада, у овом броју Голије доносимо три прилога који свједоче животност, пуноћу и незаобилазност издања којима је српски језик величанствено прословио о себи, нама, свијету у којем јесмо, Богу, другим народима, културама и језицима.

проф. др Јелица Стојановић

Ове године навршава се 170 година од када су у Бечу штампана непроцјенљиво значајна дјела српске књижевности, српског језика и српске културе, писана народним српским језиком: *Горски вијенац Петра II Петровића Његоша*, *Песме Бранка Радичевића*, превод *Новог завјета Вука Стефановића Караџића*, расправа о језику *Рат за српски језик и правопис Ђура Даничића*. Овај значајан датум се, симболично, сматра побједом Вукове реформе. Прије ове године Вук је већ увелико задужио српски род. А и овом годином, и потом. Може ли ико да замисли колико би књижевно-језичко наслеђе (српско и свјетско) било сиромашније да није Вуковог подухвата. Народно стваралаштво, које је сабрао и објавио Вук Караџић, спада у свјетске врхове по умјетничкој вриједности, а уз то је и свједочанство народног духа, отпора, снаге памћења језика, које чува и народ и традицију.

Богатство српског језика и наслеђа, као и Вуково надахнуће, неуморност, истрајност и љубав, допринијели су да Вуково дјело буде изузетно и обимом и садржином, и тематском разноликошћу. Оставио нам је преко 2000 пјесама у близу 200.000 стихова; око 120 приповиједака; преко 6000 пословица; близу 50.000 ријечи, око 200 штампаних загонетки и још више необјављених; граматике, рјечнике, путописе, полемичке списе, писма... Бавио се књижевним радом, сакупљањем народних умотворина (српске народне приповијетке, пословице, загонетке, здравнице, епске и лирске пјесме; српски народни обичаји, народни фолклор, – све је то сабрано у његовим књигама), сакупљањем српских народних ријечи, бавио се историографским радом (припремио огроман материјал о разним догађајима из српске историје, написао неколико историјских монографија), потом филолошким радом и реформом српског језика; превео је *Нови завјет* на српски језик. Иза њега су остали бројни списи научно-полемичког карактера, писма и преписке. Значајан допринос дао је и српској антропологији и етнографији (У књижевни језик унио је богату народну терминологију о дјеловима тијела од тјемена до стопала, запажања и тумачења о исхрани, о начину становања, хигијени, болестима, као и о погребним обичајима). Као да је имао девет живота! Што почесто није у стању да уради цијела академија.

Вуково дјело је, превођењем на многе европске језике, изазвало интересовање и одушевљење великана оног времена, међу којима и једног **Гетеа**, а ћирилица и српски

језик са правописним рјешењима, по мишљењима многих, оцијењени као најљепши и најсавршенији. Вук је, ипак, посебан значај остварио на пољу реформе српског књижевног језика, и сабирањем и објављивањем српских народних пјесама.

1. Многи би Вукови пјесници-пјевачи огромно народно благо, које су им српски род, његов умјетнички ген и бурна историја уткали у сјећање и памћење, како каже Вук, „однијели на онај свијет“, да није било пера које је то забиљежило, а данас не можемо замислити ни српску књижевност, ни српску поезију, ни српску историју, без ове величанствене заоставштине сабране Вуком Стефановићем Караџићем. Вук је својим радом обратио пажњу највећих умова ондашње Европе на српски род, његово духовно, језичко и умјетничко богатство.

У 19. вијеку највећи су се њемачки филозофи, филолози, историчари, писци, интересовали и залагали за Србе на Балкану. Новооткривена врста стваралаштва, похрањена у српском памћењу, а која се пројавила преко Вука, била је у Њемачкој веома запажена и претворила се у праву књижевну моду. То је био повод да се према балканским Словенима, а прије свега Србима, са великом знатижељом, поштовањем и усхићењем окрену ова велика њемачка имена: **Хердер**, **Гете**, браћа **Грим**, **фон Хумболт**, **фон Ранке** и многи други: „Овде су открили оно што је код њих одавно пало у заборав, а код балканских народа било у потпуном процвату – живу приповедачку заједницу и културну поезију, која је немачком примаоцу деловала једноставно и изворно, а истовремено страном, архаично, загонетно, у великој мери по књижевном укусу Немаца тог времена. Архаична потрага за изворима у хомеровском духу учинила је да се немачки књижевници и културни ствараоци тог времена, свесно или несвесно диве балканској поезији словенских народа, посебно Срба“ (**Шуберт**, doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0352-573209290075).

Браћа Грим, задивљени српском народном поезијом, научили су српски језик од свог пријатеља Вука Стефановића Караџића, потом и преводили српску народну поезију и приповијетке и тако их представили њемачкој и свјетској читалачкој публици. **Јакоб** Грим је у српским народним пјесмама нашао потврде за своје научне тезе, истовремено дубоко импресиониран њиховом љепотом. Српске пјесме се у то вријеме читају на вечерњим сједљкама у салонима Берлина и Постадама гдје се сусрећу и учествују

Вукове *Мале пјеснарице* пише Јакоб Грим у *Гетингешком ученом листу* за 1819. ово: 'Да ли би могли многи народи образованог света, чија је литература сад у пуном цвету, да уживају у једном језику тако богатом у речима и облицима, тако сликовитом и племенитом, као што је овај грђени језик чобана, српски језик, који под јужним небом тако јужњачки пријатно звучи' (Костић 119). За српску поезију Јакоб Грим примјеђује: „Од свих словенских племена ови су Срби својим благом и за песму необично zgodним језиком најобдаренији песмом, певањем и причом и изгледа као да је добри Бог богатим даром народне поезије хтео надокнадити им немање књига“ (према, Симић – Остојић 2001: 43).

Грим је успио да за српске народне пјесме, за српску поезију и, уопште, за Караџићев рад, заинтересује и самог **Јохана Волфганга Гетеа**, на чији подстицај је српска народна поезија преведена на неколико језика¹. Гете је те стихове поредио са непревазиђеном *Песмом над песмама*. Преводе (књижевнице **Терезе Робинсон**) из збирке пјесама *Косовског циклуса* и других неисторијских пјесама, добио је 1824. године, и био одушевљен. Гете је слушао и усмено казивање пјесама уз гусле. Те пјесме су се, како наводи, „уз пратњу извјесног, врло једноставног инструмента, званог гусле, сачувале у нижим слојевима народа“. Када су једном, у Бечу, тражили од неких Срба да им издиктирају пјесме које су пјевали уз гусле, они су одбили, јер ти „добри, прости људи“ нијесу могли замислити како је уопште могуће да се „високо цијене њихове неумјетничке песме за које, у властитој отаџбини, учени људи имају само презрење“, чудно се велики пјесник.

Веома је значајан за српску културу и један од најпознатијих историчара свог доба, **Леополд фон Ранке**. Он је истраживао како настају државе и народи, а за то су му се, пројављени новом снагом и духовношћу, као идеални за проучавање, показали Срби који су се ослобађали ропства и стварали сопствену државу. Грађу за књигу *Српски устанак*, коју је објавио 1829. године, добио је од Вука. Књига је привукла велику пажњу Европе, учинила да се упозна са малим и храбрим народом, европским, али скоро непознатим Европи. Овом књигом показао је како може, најзглед изгубљен народ, дубином свог духовног наслеђа, сачуваног у памћењу, за што су народне пјесме најбољи по-

¹ „Гете је писао о српским народним песмама, па се том приликом достакао и српског народног језика, чију је лепоту и снагу више својим генијем наслућивао него знао (Грим је већ учио српски језик)“ (Костић 120). Гете за српски језик каже: „животворан је самом себи, способан да пружи израз и најактивнијег делања а исто тако и поетског приказа“ (према, Костић 120–121).

најзначајније личности Њемачке тога времена (**Габријела Шуберт**: исто). На једној књижевној вечери у Берлину, по повратку из дипломатске мисије у Бечу, где је представљао Пруску, и где је и упознао Вука Караџића, Јакоб Грим је читао српске народне пјесме пред колегама, литератима и лингвистима. Књижевник, отац њемачке филологије, Јакоб Грим, 1824. године превео је на њемачки Вукову граматику. „Поводом прве

казатељ, да се изнова пробуди и роди, да изгради и државу и нацију, коју је некада давно, у средњем вијеку имао, али је изгубио у османлијским походима и ропству.

Херман Вендел, њемачки новинар, публициста и историчар (Вуков савременик) дивио се Вуку и српском духовном наслеђу: „И у време кад је велики устанак Караџорђев протурио име Србина чак кроз топовску пуцњаву Наполеонових ратова у уши Европе, српска литература беше једва што друго него један празан појам, јер јој је недостајао важећи језик писања (према, Костић 1999: 101). Изузетно је вредновао Вуков рад и народно стваралаштво: „Сакупљање и издавање народних песама, народних прича, пословица, које је он вршио свакодневно, требало је да доведе свежу крв језичкој реформи“, а тек потом „да српски народ упозна са самим собом и страни свет са српским народом“ (Костић 1999: 101).

Велики допринос ширењу српске културе дао је и **Александар Сергејевич Пушкин**, којег је са дјелом Вука Караџића упознао књижевник **Стефан Живковић**. Постоје различита мишљења да ли се Вук сусрео са Пушкином, али, оно што је сигурно, јесте да је Пушкин преводио на руски језик српске народне пјесме које је сакупио Вук. Вук 1819. године путује у Русију и упознаје се са **Жуковским**, **Тургењевим**, **Аделунгом**.

Српско народно стваралаштво привукло је и пажњу **Адама Мицкејевича**. Адам Мицкејевич, први професор славистике на Француском колеџу у Паризу, на својим предавањима 1840. године, што је касније штампано на више језика, између осталог, каже: „Поставио поред свих ових илирског или српског песника, једног слепог старца који пева рапсодије уза своје гусле, са којима су се одушевљавали критичари као Грим и **Екштајн** и чије превођење нису ни Хердер ни Гете сматрали испод своје части...“, и даље: „Српски дијалекат је међу свим словенским наречјима најпунији хармоније и најмузикалнији...“ (Костић 1999: 114).

Посебно важне и интересантне сусрете Вук је имао са Његошем. Црној Гори је Вук посветио и читав један сегмент у предговору свог *Српског рјечника* (1818. године): „Какогођ што ми је онда лежао на срцу и у памети мој Јадар, ће сам се родио и узрастао, и на који сам из Шинатовца сваки дан по неколико

Адам Мицкејевич

Јозеф Добровски

пута уздишући погледа, тако ми је исто лежала на срцу и у памети и Црна Гора, за коју сам још од ђетињства мога чуо и разумио да у њој још од Лазаревих времена једнако траје српска влада и царивање, и коју би данас вољео сто пута виђети него Јадар или икакво друго мјесто на свијету“. Свој сан, да посјети Црну Гору, Вук ће остварити тек након што се упознао са Његошем. Када је кренуо у Петроград, у јулу 1833. године, да се завладичи, Његош је свратио у посјету Бечу, где се сусрео са Вуком. Вук је на Његошев позив боравио на Цетињу и у Црној Гори 1834. и 1835. године, а на Цетињу је 1836. штампао *Народне српске пословице* које је посветио владици **Петру II Петровићу** Његошу.

Вук је, због свог веома значајног и незаобилазног предалаштва и рада, био цијењен у цијелој Европи: биран је за члана *Берлинске*, *Бечке*, *Петроградске академије наука*, примљен је за члана научних друштава у Кракову, Москви, Гетингену, Паризу, одликован је од руског и хабзбуршког

цара, од пруског краља и Руске академије наука.

Како каже **Лазо М. Костић**, Вук је испитивао и сакупљао народне умотворине по свим српским областима, без обзира на државне границе и вјеру. Посљедица тога било је да су се Срби почели осјећати сви као једна културна цјелина (**Костић** 1999: 103). Богатство српске народне пјесме и њена вриједност показала је сву пуноћу језика којим је она испјевана, показује, према Вуку, да говор простог народа није по себи прост, већ су „просте само мисли, али оно што је високо у Омировој Илијади, оно не може бити просто ни у српском језику“.

2. Вук Караџић је, вршећи реформу српског језика, у временима када је она била (силом историјских прилика) отргнута од свог континуитета (које је имала и сабирала седам вјекова у српскословенском језику), нашао везивно ткиво у једном другом (такође значајном) српском језичком континуитету – у старосрпском језику, тј. у српском народном језику, који има континуитет и у писаној форми, у споменицима који су писани народним језиком на разним и широким српским просторима од памтивијека, а што је сачувано и у говору, у српском роду. Код Срба сва три закона, како би рекао Вук. Међутим, силом историјских прилика, нимало наклоњених нашем роду у историјском току, континуитет српског црквеног (и књижевног) језика умногоме је прекинут. И много прије него што је Вук Караџић живио и стварао. Након турских зулума, Срби су у више таласа сеоба, нарочито са југа, те са простора Косова и Метохије, напуштали своја вјековна огњишта и селили се на просторе који су махом били под управом Аустрије и Угарске. Највећа и најпознатија сеоба је она под **Арсенијем Чарнојевићем** гдје се само у једној сеоби иселило 60.000 Срба. Иза њих су остајале и књиге писане црквенословенским језиком српске редакције, који се у науци зове српскословенским. На новом простору, желећи да сачувају вјеру, писмо, а у недостатку књига, прије свега црквених, обраћају се за помоћ једновјерној ћириличној браћи – Русима. Тако на смјену српскословенском долази рускословенски, који уопште није могао да заживи у српској писмености и књижевности јер се у многоме разликовао од српског. На њему се није могла устabilitи српска књижевност, која се управо рађа у новом руху, и српски књижевни језик. Несистематичност, неуједначеност, несналажење, лутање, стихијско уношење различитих језичких карактеристика, мијешање руских, српских народних, српскословенских, рускословенских црта, одликују ово вријеме. И у области фонетике, и морфологије и синтаксе, разлике између руског и српског су биле велике. Зато је и дошло до мјешавине која је названа „правилном бабе Смиљане“. Да није дошло до прекида осмовјековног континуитета српскословенског типа, питање је да ли би било потребе за типом реформе коју је извршио Вук. Овако, историјске прилике, хаос у језику, наметале су реформу као неминовност. Многи који покушавају да критикују Вука и његову језичку реформу прећуткују чињеницу да је Вукова реформа дошла на смјену рускословенској редакцији код Срба, а не српско-словенској.

Рускословенски језик, руске књиге, учитељи, били су спас у времену када су на сцени покушаји унијаћења, латиничења и слично. Али, рускословенска варијанта, како

се показује у бројним примјерима из писане грађе, из књижевног стваралаштва, није могла да заживи. То је слично као да бисмо данас, умјесто српског, тражили да се прихвати руски књижевни језик. Када се узима у обзир Вукова реформа, такве прилике треба имати у виду. Били бисмо срећни да смо задржали континуитете у српскословенском језику у 17/18. вијеку. Али, нажалост, у том времену „искочили“ смо из свог вјековног континуитета. Србима су ускраћивана и укидана права на ши-

роким српским просторима и прије Вука, прије свега мислим на просторе данашње Хрватске, од разних струја и држава. Вук Караџић је имао велику идеју обједињавања Срба сва три закона (грчког, римског и турског, како их је он дефинисао) у српском језику. И он је на томе радио, не одричући се српског корпуса, без обзира на вјеру.

Вук Караџић је највећи дио свог живота посветио раду на реформи српског језика, и, што је важно увијек имати на уму, „за Србе све и свуда“, за „Србе сва три закона“, у складу са владајућим погледима тога времена.² То да је граница народа граница језика, у 19. вијеку могло се наћи код водећих мислилаца, филолога, лингвиста. Према Јакову Гриму, народ је заједница људи који говоре истим језиком, народе не дијеле ријеке и брда, него језици (**Милошевић** 2014: 2).

Превирање у схватању националног, као и односа националног и језичког, наслијеђено је из 18. вијека у 19. вијек: „Одговор на питање шта је нација није био исти у Француској, Британији, Аустрији и Русији. Српска је револуција (мисли се на 1804. годину, Ј. С.) почела у доба када у свјетској култури постоји опште убеђење да је нација заједница језика. Немачки филозоф **Хердер** је крајем XVIII века писао да ће границе између појединих нација успостављати лингвисти, а не генерали. У сусрету са реалношћу та је идеја оманула најпре у његовој доминани, пре него што је стигла на Балкан“ (**Екмечић** 2011: 130).³ „Идеје да су Срби нација једног језика створили су немачки лингвисти, од средине XVIII века“ (**Екмечић** 2011: 130). Правећи систематизацију словенских језика, **Јохан Аделунг** је, и то 1782. године све јужне Словене, на извјестан начин „ставио под српску капу“ (**Екмечић** 2011: 132). Овак-

² Код Петра Милосављевића налазимо на занимљиво запажање, према којем су Вуков чланак *Срби сви и свуда* и **Коло** Бранка Радичевића „два вида изражавања једне те исте идеје“ (**Милосављевић**: 76). Пјесма *Коло*, према Милосављевићу, јесте позив Србима разних крајева на сабирање: „Песма којим је Бранко позивао Србе из разних крајева да се окупе у братско коло, била је стављена у време Титове власти у нови контекст: у контекст титовски схваћене идеје братства и јединства, односно југословенства. У новом контексту Бранкова песма је послужила другим циљевима од оних којима је била првобитно намењена. Она је сада служила не само идеји 'југословенског заједништва' него и деконструкцији српске мисли“ (*исто*: 77).

³ На просторима гдје се говори њемачки језик створено је више нација, али је назив језика, њемачки, остао. Тако није било на српском језичком простору, над језичким превладало је религијско: „Ако је Западна Европа утицала на српску револуцију, а затим на српску националну културу, то није раздвајање језика и нације. То је на византијском и османлијском извору, пре тога, и тако постојало. Запад није балканским народима дао бољу алтернативу, да границе своје суверене нације тражи по линијама које одређују лингвисти. Не само српску него и све друге балканске нације – сем албанске – омеђене границама истоветне религије и њене црквене организације. Албанија је историјски изузетак јер ниједна велика сила није имала интереса да је дели...“

Онемогућавање примене принципа да је нација заједница језика постоји од самог почетка српске револуције 1804.“ (**Екмечић** 2011: 131).

ве тековине и мишљење њемачке лингвистике у науку и културу Јужних Словена пренијели су чешки научник **Јозеф Доброски** и словеначки – **Јернеј Копитар**, потом и **Франц Миклошич**, **Павле Јозеф Шафарик**, **Јан Колар** и др.: „У узајамној преписци су направили систематизацију јужно-словенских језика. Слагали су се са убеђењем да је кајкавско наречје словеначко, чакавско хрватско, а штокавско српско. Српски језик су поделили на ‘поласрпски’ и ‘прави српски’... Најпре је Добровски рекао да су ‘Далматинци на пола Срби, а ћирилични који употребљавају ћирилицу су прави Срби’. Обојица су оценили да су католички Далматинци, Дубровчани и становници других католичких покрајина употребљавали српски језик ‘више од три стотине година’. Католике штокавце назвали су ‘Славосрбима’, а остале ‘Србима’“ (**Екмечић** 2011: 133). Добровски, „патријарх славистике“, како га често називају, тврдио је како је српски језик директан и прави наследи старог словенског језика (**Костић**: 107). Добровски је старословенски језик, као и Копитар, сматрао српским: „Ћирил је био из Солуна и тако је српски језик у младости научио и говорио... Тако има баш Србин најнеспорније право да тврди да је старословенски или црквени језик његова својина“.

И велики њемачки филолог, компаративиста **Јохан Северин Фатер** (1771–1826), у компаративном представљању „свих језика света“, за српски језик каже: „Српски језик говоре сви они народи (Србијанци, Босанци, Црногорци, Славонци и Далматинци), са незнатним одступањима дијалеката... Дивна природа и јужно небо изгледа да су извршили повољан утицај на тај језик, који не само да не остаје за другим словенским језицима на богатству, оштрини и снази, већ их све скупа пребацује на благозвучју...“ (**Костић** 1999: 122).

И **Људевит Гај** је био таквих схватања. У раду: *Ћије је коло?* налазимо: „Та n. p. sav svet znade i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još ni izdaleka nije naum palo ikada tvrditi, da to nije serbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikome, što mi Hervati s bratjom Serbljima sada jedan književni jezik imamo“ (**Миросављевић** 2000: 169).

Вук је у свом чланку *Срби сви и свуда* (објављеног у *Ковчежићу за историју, језик, обичаје. Срби сва три закона*) филолошку мисао 19. вијека примијенио на српски језик, а и мишљење ондашње филологије о границама српског језика, идући за језичким показатељима (природом, особинама, системом, историјом...): „Заиста се зна да Срби сада живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе планине), у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, Српска патријаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осијека до Сентандреје, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане. За то у почетку рекох заиста се зна, јер се управо још не зна докле Срба има у Арнаутској и у Маћедонији“ (**Караџић** 1849: 1). [...] У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа, који говоре једнијем језиком, али се по закону (религији) дијеле на троје: може се од прилике узети да их око три милиона има закона грчкога...; од остала два милиона може бити да би

се могло рећи да су двије трећине закона Турскога..., а једна трећина Римскога... Само прва три милиона зову се Срби или Србљи, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су прави Турци, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна Турски; а они закона Римскога сами себе или зову по мјестима у којима живе, н. п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и т. д., или,

као што обично чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Латинима*“ (**Исто**: 2). Процјена о пет милиона Срба, три закона, била је присутна у ондашњем поимању европске филологије. Тако за српску поезију и уопште Караџићев рад, помињући и број од пет милиона Срба, у студији *Српске песме*, која је изишла 1824. у његовом часопису *О уметности и старини*, Гете, између осталог, каже: „Славенски језик се дели на два главна дијалекта, северни и јужни. Првом припадају руски, пољски и чешки; другом припадају Словенци, Бугари и Срби... српски живи још у устима пет милиона људи и мора да се сматра као најснажнији међу свим југословенским (дијалектима)“. Исто налазимо и код Грима: „Одличну пажњу заслужују неуморна и плодна настојања г. Вука Караџића, рођеног Србина, коме је успело да баци сјајну светлост на досад сасвим непознату лепоту и обиље овог живог јужнословенског језичког рода, који обухвата више него пет милиона људи [...], да се одушеви (свако ко чита српску народну поезију) чистотом и благосјајем српског језика“ (**Костић** 1999: 119).

И Херман Вендел говори о обједињавању Срба различитих предјела снагом српских народних пјесма и њиховог језика. Посебно је цијенио језик који је својим богатством репрезентован у народној умјетничкој ријечи: „Херман Вендел признаје сам ‘да ниједан алфавет модерних језика није достигао Вукову азбуку и да мелодије писаног језика за који се Вук борио може да конкурише италијанској [...]’. Начинивши масу носиоцем духовног живота литерарним оплемењењем народног језика, уводећи све Србе под кров истог писаног језика, нагомилавши језична блага са целог настањеног предела српства као заједничку имовину, Вук је више него сви други заједно помогао да се пробије национални осећај Срба, који је носио печат француске револуције и немачке романтике“ (**Костић** 1999: 102).

Објашњавајући шта се десило са Србима три закона, Вук у чланку *Срби сви и свуда* наставља: „Овако ја, од прилике, мислим да су Римски и Турски Срби изгубили своје народно име. Али било то како му драго, сад је мрзост ова попустила. Сви паметни људи и од Грчкијех и од Римскијех Срба признају да је један народ и труде се да би мрзост због закона или се са свијем искоријенила или барем умалила што се више може, само је онима Римскога закона још тешко *Србима* назват се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако не ће да су *Срби*, они немају никаквога народнога имена. Да реку једни да су *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су Славени, то су и Руси и Пољаци и Чеси и сви остали Славенски народи. Да реку да су *Хрвати*, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Пор-

филогенитовијех Хрвата и којих се језик мало разликује од Српскога..." (**Караџић** 1948: 6–7).

Вук је своје филолошке и лингвистичке закључке наслањао на европску филологију и лингвистику свога времена, на језички утемељене принципе и сазнања до којих је долазио обилазећи земље и градове, биљежећи и сумирајући резултате.

2.1. Вук Стефановић Караџић је, прије свега, познат као реформатор српског језика, чему је посветио највећи дио свог живота. Пажљиво је и свеобухватно пришао реформи, трагајући за оним што је најутемељеније за српску норму.

Када се говори о реформи Вука Стефановића Караџића углавном се као једини принцип, или као примарни и преовлађујући у његовој реформи српског језика, узима оно од чега је Вук у реформи пошао, а то је чувено правило: *Пиши као што говориш, читај како је написано*. Много мање, и недовољно, говори се о једном другом важном принципу Вукове реформе, а то је „опћена правилност“, за којом је Вук тежио, а што је у знатној мјери обиљежило и надоградило његову реформу, нарочито идући ка завршној фази.

Вук Караџић је откривајући српско језичко благо у народним говорима, трагао за типом говора који највише обједињава и повезује Србе, али и за типом који је „најправилнији“ (што је он изразио синтагмом „опћена правилност“), а онда и за оним што је најприхватљивије и опште за све Србе, а и шта је утемељено и заједничко српском језику по многим основама. Покушава се створити утисак да је Вук узео „језик сељака“ те тиме осиромашао богатство словенског наслеђа, тј. да је „укинуо“ црквено-словенски језик и „виши стил“ и на његово мјесто увео језик „простог пука“. Истина је далеко од тога. Вук, који дубоко промишља у току целокупног свог рада, као и сваком сегменту, зна да се у једно правило не може смјестити реформа српског језика, па наставља (такође у *Писменици*): „Нити се може изискавати од једнога човека, који му драго он био, да сад на један пут постави и да определијели Србским Списатељима правила у правописању; него би нужно било да учени Сербљи учине једну скупштину ради тога, пак то у договору да ријеше и свима да јаве чрез једну обштеначинењу и од свију одобрену Писменицу, по којој би се после сваки драговољно владао“ (**Караџић** 1968, XII/I: 31).

Најближи срцу био је Вуку „херцеговачки говор“, „који је од дјетињства слушао“ и којим су народне пјесме, које је записивао, писане, којим се говорило и говори на најширем простору српског језика (а то је говор његовог родног Тршића; Дробњака, постојбине његових предака; говор мајке Јегде из Никшића; Вук Караџић – Херцеговац по поријеклу и Србијанац по рођењу, – како каже у *Писменици*: „Написана Вуком Стефановићем Сербјанцем“, Србин по роду). Али, није одбацивао ни једно нарјечје (јер је свакоме своје најљепше). У *Српском рјечнику*, говорећи о љепоти народног језика, пише: „Мени се ни једно ово нарјечје не чини љепше и милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу писао Ерцеговачким: а) што се тако говори онђе ђе сам се ја родио, и тако сам најприје и од оца научио говорити; б) да виде Сријемци и Бачвани и Банађани, како њиова браћа и по овим земљама говоре: зашто се до сад о том ништа није писало“ (**Караџић** 1818: XVII). И даље: „Које је сад од овога трога најљепше и најбоље то би тежко било ријешити; јербо би то сваки доказивао да је оно, које је он од дјетинства навикао; а само у себи може бити да је све трое једнако. А ја сам овде овако писао из два узрока:

Људевит Гај

Једно што сам овако из уста моје мајке чуо и из дјетинства навикао, па ми и сад љепше, него и једно друго, у ушима звечи; а друго, што се овако говори онде гди сам ја ове песне слушао“ (**Караџић** 1965/I: 127).

Полазећи од правила *Пиши као што говориш*, Вук је увијек имао у виду и „правила у правописању“, како каже „сваки писац мора имати у виду постојана правила којих се држи“, чистота и правилност су у народном говору. О томе Вук промишља од почетка рада на реформи, па већ **1817.** године пише: „Сав **народ** наш, особито по селима, куда нема много књижевника, **говори**

тако правилно по Граматици, као што је Шлеџел или Синг писао Њемачки ...“ (*О језику и књижевности I*, Београд 1966, 97; **Симић** 1991: 158).

И године 1920. такође налазимо слична размишљања: „под именом простоте не треба разумјети само сељаке, и друге људе, то јест, који нијесу наука учили; него свакога, који ствари управо не разумије, па макар он био и на врзину колу, или имао десет села и толико интова по четири коња, и Бог зна колико локаја и у сандуку иљада...“ (*Грамматички и полемички списи ВСК II/I*, Београд, 1894, 96, 101, **Симић** 1991: 159).

Упознајући се се стањем „на терену“ српских дијалеката, Вук је тражио и долазио до системског и општеприхватљивог, стабилног, уједначеног у језику, што се може подвести под његову „опћену правилност“ (појам који уводи 1847), „опћену правилност“ ка којој је тежио и коју је остваривао надограђујући „правилност“ за српски језик до краја своје реформе, јер „граматика је налик на рачун“, каже Вук и не може се градити „по правилима бабе Смиљане“.

Био је увјерен да „не треба новог језика градити“... да књижевници треба да „изаберу шта је у народу љепше и правилније“, што је „по својству језика“: „Кад се у народу једне ријечи двојако говоре онда је, мислим, списатељ дужан **избирати** оно, **што је правилније**, не гледајући, или га говори народа мање или више. Тако и међу Бокезима ако се нађе што љепше и правилније, него што се говори амо по нашим крајевима, ми смо дужни оно узети у **општи Србски језик**, не гледајући, што је њих само 30.000 душа“ (**Караџић** XIV/III 2001: 16–17).

Вук је, као што се види, за разлику од данашњих ново-реформатора, схватао разлику између дијалекта (народног говора) и књижевног (стандардног) језика – као наддијалекатског, са постојаним, јасним правилима и нормом (који проиходе из језичког система). Тежио је да изгради постојана правила, једнообразност, трагајући за чистотом и уједначеношћу израза, за најбољим „зорима“ у српском језику, глачајући и дотјеривајући норму. То је, осим што их је упознао на терену, прије свега, утицало на коначну одлуку да „х“ треба увести у српски језик (као и нејотоване форме *тј* и *дј*, типа *тјерати*, *утјешитељ*; *дјевојка*, *дјетлић*). Њихово увођење доприноси стабилности структуре, хармонији у систему језичких односа, компактности у систему основа ријечи: према *ора-ора-ора...*, добија се *орах-орах-орачу* (као *град-града-граду*, *орач-орач-орачу*, чиме се ови облици уклапају у уједначен парадигматски образац), или сугласник на крају основе им. ж. р., *снаха-снахе-снахи...* (умј. *снаа-снаје-снаји...*), као *жена-жене-жени...* (**Симић**: исто).

Тако је и са односима *ћ*, *ђ*: *тј*, *дј* (*ћерати* / *тјерати*; *ђевојка* / *дјевојка*) отклоњени су – рецимо, односи *дијете* – *ђетета* – *ђеца* (добијена је једнообразност у односима *дијете* – *дјетета* – *дјеца*); према *лећети* – *летим* добијено је

летјети – летим и сл., а и отклоњене дилеме и неуједначеност што се многих форми тиче (код новореформатора налазимо, нпр. *ђевојка*, али *дјечак*, затим двоумљење да ли *ђевојчица*, да иде са *дјечак*, или *ђевојчица*, према *ђевојка*, те се једном јави једна форма, други пут друга, потом форме *ђетлић*, *ђешитељ...*, али *тјеснац*, *дјело...*, дакле, општа конфузија и неуједначеност). Вук је, великим трудом и промишљањем, те дилеме успјешно, научно и системски ријешао. Осим тога, данас је више нејотованих него јотованих форми (*тјестенина*, *тјелохранитељ*, *дјеловати*, *предјели...*), опредјељење за јотоване (данас дијалекатске) форме српског језика (типа *ђе*, *лећети*) чинило би норму веома ломљивом, колебљивим, па и непримјенљивим у језику који тежи нормативности и стабилности. (Ако пропишете правило, треба у правопису и правописним приручницима навести и изузетке од правила, а данас је много мање примјера који се уклапају у правило, у односу на оне који се чине одклон од правила, што норму чини неупотребљивом, чак парадоксалном). Вук Караџић, мудрошћу и проницљивошћу, долазио је на крају до најбољих рјешења. Ипак, Вук ни у једном тренутку своје реформе није помишљао да у норму српског језика укључи дијалекатске облике српског језика са *с'* и *з'* (које се чују од Баније и Кордуна, преко БиХ, југозападне Србије, Црне Горе), иако је био упознат са њиховом употребом: „Осим ови општи гласова могу се чути у Српском језику још неки особити гласови: 1) Ерцеговци **кашто** изговарају *с* пред *ј* као Пољско *ś*, а *з* као *ź*, н.п. *сјекира*, *сјутра*, *изјео*“ (Караџић 1966/II: 29). Дакле, иако су ови гласови били широко распрострањени у српском језику (не мање него сугласник *х*, нешто мање него јекавско јотовање *тј* и *дј* у *ћ* и *ђ*, Вук је, и када није децидирано подвлачио, имао јак осјећај за „опћену правилност“, тј. елементе у језику као дијелу језичке структуре, а *с'* и *з'*, што би се савременом терминологијом рекло, немају статус фонеме, нијесу гласови са разликовном функцијом, па и нијесу системског карактера, тј. вуковски речено не уклапају се у „опћену правилност“). Осим тога, ограничени су за мали број лексема.

Ни на крају реформе нема у Вуковом језику ничега што не би било у говору („пиши као што говориш“), али нема ни оног што је у говору а што нема системски карактер, односно што се не уклапа у „опћену правилност“. У томе је величина Вукове реформе (што је ишао ка системском, стабилном, и дошао до њега, али заснованог и утемељеног у народним говорима, етимологији, без било чега вјештачког).

Колико је разумио и осјећао значај и снагу језика говоре и ријечи из *Објаве Рјечника* (1816): „Ја сад препоручујем моје по народољубљу предузето дјело свеопштем роду српскоме. Језик је хранитељ народа. Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо га, умножавамо и украшавамо, дотле живи и народ: може се међу собом разумијевати и умно саједињавати; не прелива се у други, не пропада, – језиком протежемо наравствени живот и вјечност нашег рода и цијелог потомства“ (*Прва објава о Српском рјечнику*, г. 1816). Говорио је Вук и био је у праву!

Вук Караџић је поставио српски језик на постојане основе, које су јасан и чврст темељ србистике, као науке у српском језику и науке о српском језику. Он није желио да заборави Србе било ког „закона“ и било ког простора. То је још једна од величина Вукове мисли и реформе о коју су се многи послјије Вука оглушили. То добро, да не кажем најбоље, знамо ми који живимо у (данашњој) Црној Гори, тј. ми који знамо којим језиком говоримо, и који знамо, сас-

вим добро знамо, којим је језиком говорила Црна Гора (односно којим језиком се говорило на њеном цјелокупном данашњем простору) откад се помиње словенско име и словенска ријеч, односно – од памтивјека. Дакле, Вук је у току своје реформе истраживао, проматрао, поредио, сазнавао, дубоко промишљао и долазио до најбољих рјешења. Зато се око његове реформе сви отимају, користе њене благодати, покушавајући да је подвоје, и да је одвоје од темеља на којима је саградио Вук Стефановић Караџић.

Литература

Екмечић 2011: **Милорад Екмечић**, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Евро–Тунти, Београд.

Караџић 1818: *Српски рјечник: Истолкован њемачким и латинским ријечима*. Сакупио га и на свијет издо Вук Стефановић, у Бечу.

Караџић 1948: *Из Вукове борбе за књижевни језик и правопис. Одабране стране*, Просвета – Београд.

Караџић 1952: *Српски рјечник 1852. Поговор. Из историје књиге*. Сабрана дела Вука Стефановића Караџића (Уређивачки одбор: **Голуб Добрашиновић**, **Павле Ивић**, **Владан Неђић**, **Берислав Николић**, **Милорад Павић**, **Мирослав Пантић**, **Радован Камарџић**, **Живорад Стојаковић**), књ. 11 (2), приредио **Јован Кашић**, 1968–1969.

Караџић 1965/IX, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, у Бечу 1849. Сабрана дела Вука Караџића, IX, Просвета, Београд.

Караџић 1968, XII/I: *Писменица сербскога језика. По говору простога народа*. Написана Вуком Стефановићем Сербанцем, У Виенни, 1814. Предсловље, у: Вук Стеф. Караџић, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића XII, О језику и књижевности I, Просвета Београд 1968.

Караџић 1968/I: **Вук Стеф. Караџић**, *Мала прстонародња славено-сербска песнарица. Примечание*. Издава Вуком Стефановићем, У Виени 1814, у Сабрана дела Вука Караџића I, Пјеснарица 1814–1815, Просвета, Београд.

Караџић 2001, XIV/III: **Вук Караџић**, *Сабрана дела Вука Караџића XIV. О језику и књижевности III*, Просвета, Београд.

Караџић 2001, III/1: *Сакупљени грамтички и полемички списи, III/1*, Одговор на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића – М. Светића, у Бечу 1839.

Караџић 2001, III/2: *О језику и књижевности*. Сабрана дела Вука Караџића. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Просвета, Београд.

Костић 1999: **Лаза М. Костић**, *Ђирилица и српство*, Добра књига, Нови Сад 1999.

Милосављевић 2007: **Петар Милосављевић**, *Идеја југословенства и српска мисао*, Књиготворница Логос, Ваљево.

Милошевић 2014: **Нада Милошевић**, „Ковчежић Вука Караџића“, поговор у: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*. Фототипско издање, Вукова задужбина, Београд.

Симић 1991: **Радоје Симић**, *О нашем књижевном језику*, Универзитетска ријеч, Никшић 1991.

Симић – Остојић 2001: **Радоје Симић – Бранислав Остојић**, *Основи фонологије српског књижевног језика*, Универзитетски уџбеници, Београд.

Шуберт 2009: **Габријела Шуберт**, *Кад се Гете срео са Вуком... Погледи на изабране странице српско-њемачких односа*, Приступна бесједа приликом пријема у САНУ, doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0352-573209290075

Горски вијенац: Чиста срца

У Горском вијенцу језик претње и чиновни насиља припадају свим актерима: и хришћанским и муслиманским. Ту је приказана трагична и гранична ситуација човекове судбине: са нарочитим приказом колоплета између метафизичке и историјске мотивације, као и нужности и слободе.

проф. др Мило Ломпар

У недавним тврђењима о **Његошу**, који је „највећи крвник Бошњака и ислама“, непогрешиво се појавио тон претње: почивао је на сазнању о томе да су „Црногорци... мала нација“, јер „Бошњака има више у тузланском кантону него Црногораца у читавом свету“ и на упозорењу да актуелна власт Црне Горе „нека проба“ да се супротстави оваквом виђењу ствари. Овај савремени звук претње као да је преписан из *Горског вијенца*. Јер, у преговорима црногорских и потуричких главара, **Мустај кадија** каже: „Мало људство, што си засл’јепило?“ Како су потурице мањина у Црној Гори, онда ова визија црногорске малености долази из спољашње перспективе. Премда не помињу тузлански кантон, потурице у *Горском вијенцу* себе схватају као део ширег система односа (турског и исламског), док Црногорце схватају лишене било каквих спољашњих веза. Они који данас оптужују Његоша говоре, дакле, у длаку исто као и потуричке вође у *Горском вијенцу*. Зар за тај избор њихових речи, за ту перспективу сагледавања ствари, може бити крив цетињски владика?

У разумевању савремених обезвређивања Његоша треба разликовати њихову генезу од њихове структуре. Као кључни моменат генезе, као час у којем се кристализује једно схватање ствари које се са појачаном снагом појављује у нашем времену, можемо означити – титоистичко наслеђе. Јер, како је **Тито** – у разговору са црногорским руководиоцима, 1969. године – објаснио да ловћенску капелу треба срушити? Околношћу да је ту **Александар** венчао Србију и Црну Гору. Одједном је заборављено да је *Горски вијенац* посвећен „праху оца Србије“. Она је срушена 1971. године. То су историјски и идеолошки засади данашњих културнополитичких настојања.

У структури обезвређивања Његошевог дела треба разликовати два момента. Први моменат очитује уклањање сваке свести о претњама – и језику претњи – које оглашавају потурице у *Горском вијенцу*. То је учинио **Мухсин Ризвић**. Он их је стилизовао као меке и мирољубиве људе, склоне лепоти и уживањима. Да би постигао овај циљ, он им је супротставио Османлије као демонски агресивне, ратоборне, разорне и негативне. Када се устали ова неистинита представа о потурицама, долази до другог момента у овој линији аргументације: потребно је уклонити свест о претњама и поступцима Османлија које оглашава Селим везир. Тако **Иван Чоловић** одређује његово писмо црногорском владици као „мировну иницијативу“. Шта је заједничко за ову линију аргументације, која се одвија у два корака?

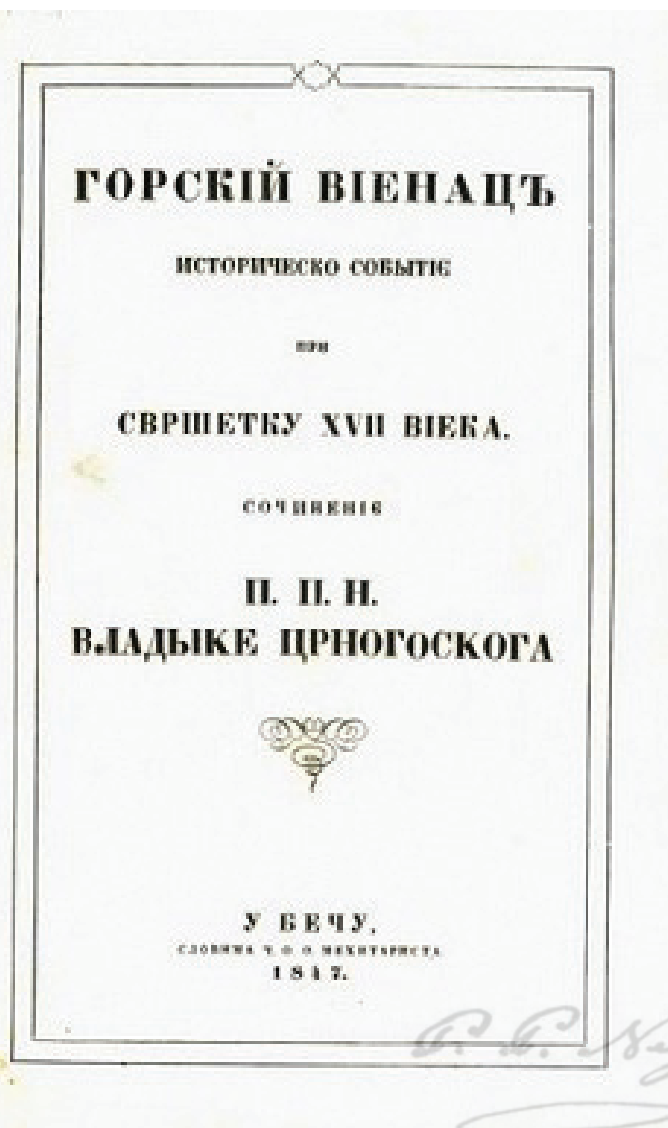
Да почива на кривотворењу Његошевог текста. Јер, бројна евиденција показује како потурице прете, па – на пример – славе султана који у Босни „*све покла, што не посунети*“, као што и убијају, што показују речи **сестре Батрићеве**. Истовремено, прети и **Селим везир**: „*Јаки зуби и тврд орах сломе;/ добра сабља топуз иза врата,/ а камоли главу од купуса*“. Ово је претња силом оружја. Постоји и претња услед црногорске малобројности: „*Ко потоке може уставити/ да к сињему мору не хитају?*“ Ову претњу бројем историјских

учесника употребио је и потурички главар **Скендер-ага**. Но, „*ко изиде испод дивне сјенке/ пророкова страшнога барјака,/ сунце ће га спржит како муња*“. Ово је претња исламом: сви морају постојати у пророковој сенци. И: „*тешко земљи куда прође војска*“. Ово је претња непосредном војном турском силом. Како се овакве претње могу назвати „мировном иницијативом“? До тога долази услед настојања да се свет косовске традиције у *Горском вијенцу* – који и сам баштини језик претњи и чиновне насиља – представи као једини такав свет.

У позадини препознајемо трагове западне (америчке) моћи. Тако **Славој Жижек** тврди да „неискварени ‘брђани’ опседају искварену долину Сарајева... понављајући најчувенији исказ Његошеве поеме: ‘*Оро гњездо врх тимора вије, јер слободе у равници није*‘“. Стих је толико чувен да не само да не постоји у *Горском вијенцу* него ни код Његоша. Јер, реч је о стиху из дела које је написао хрватски романтичарски песник **Иван Мажуранић**. Отуд идеолошки предумишљај лако препознајемо у осветљавању *Горског вијенца* из перспективе ратних садржаја деведесетих или у наглашавању Његошеве негативне улоге у косовској традицији.

Зашто се све то чини? Зато што у сукобу тумачења око одговорности за распад титоистичке Југославије треба обезбедити пуноважност интерпретативној стратегији која подразумева три момента српске кривице: превасходну кривицу за одигравање ратни расплет сноси политика српског режима у том времену; она проистиче из политичке идеологије српског национализма; његову најширу подлогу представља магистрални правац српске културне и националне традиције. То је западна (америчка) верзија трагичне историјске судбине

титоистичке Југославије. Отуд су оптужбе Његоша – као класичног песника српске културе – улог у преиначавању српске културне и националне егзистенције у духу идеолошког конструкта српске кривице.

Сва таква настојања занемарују сазнање о песниковој укотвљености у лепезу интернационалних мотива. Мотив истраге има своје место и у библијској и у хеленској традицији. Мотив потурица – како је показао **Алојз Шмаус** још 1952. године – припада европском мотиву ренегата. Његош је, дакле, у *Горском вијенцу* тематизовао еминентно европску тему ренегата. Јер, у XVI и XVII веку – што је време радње *Горског вијенца* – имамо анабаптистички холокауст (1528), шпанско-маварску истрагу (1567), вартоломејски ноћни покољ (1572), дуготрајне и понављајуће верске погроме (1618–1648). То су све сукоби у којима важну историјску улогу игра проблем ренегата. У XIX веку – како пише **Мишел Обен** – појављује се драма о сицилијанском покољу Француза и бива праћена овацијама париске публике: Његош је, дакле, у *Горском вијенцу* следио и књижевне импулсе сопственог времена. Сам мотив је – у европским књижевностима – преживео и у секуларним временима, јер је његов религијски садржај замењен идеолошким и политичким садржајем: **Сартрове Прљаве руке**.

У *Горском вијенцу* језик претње и чиновни насиља припадају свим актерима: и хришћанским и муслиманским. Ту је приказана трагична и гранична ситуација човекове судбине: са нарочитим приказом колоплета између метафизичке и историјске мотивације, као и нужности и слободе.

Ни друго Његошево историјско дело – *Лажни цар Шћепан Мали* – није локалног карактера, јер је драмско збивање окупљено око европског мотива самозванца: он се појављује код

Шилера и Пушкина, да би – после Његоша – имао своје драмско уобличење и код **Хебела**. Особеност највећег српског песника је у томе што је црногорска историјска ситуација из 1767. године добила истовремено два различита одјека: религијски и секуларни, метафизички и ниҳилистички. И мотив усхођења душе, у *Лучи микроkozма*, и мотив „свете свадбе“, у *Ноћи скупљој вијека*, представљају еминентно интернационалне мотиве: проналазимо их од **Платона** до **Дантеа**.

Ако ствари стоје тако, онда стални напор да се Његош обезвреди открива сав привидни неутрализам наших универзалиста. Премда заговарају универзалне вредности, по којима би Његош – као еминентно европски песник – требало да буде схваћен у интернационалном регистру, они у осветљавању песниковог дела посежу за културолошким и идеолошким предумишљајем. Зашто – само у случају српске културе – наши универзалисти изненада постају културалисти? Зашто онима који су оглашени универзалисти одједном не одговара универзална и европска интонација Његошевог дела? Зато што је њихово основно настојање везано за насилну промену српске културне и историјске традиције: у томе је саобразно сталним позивима председника српске владе да се „промени свест“ српског народа. Но, никада то неће бити довољно: увек ће се појављивати нови захтев. Уместо тога, можда би се требало – са чврстим упориштем у истини и чињеницама – замислити над очајањем **владике Данила**: „*Да је игђе брата у свијету/ да пожали ка да би помога.*“ Ако се Црногорци сете овог стиха, можда би могли видети да је брат поред њих. Потребно је само – што је и најтеже – пружити руку: чиста срца.

МАТЦНСКО ПУЛСИРАЊЕ ЈЕЗИКА

„Ње више нема – то је био звук“

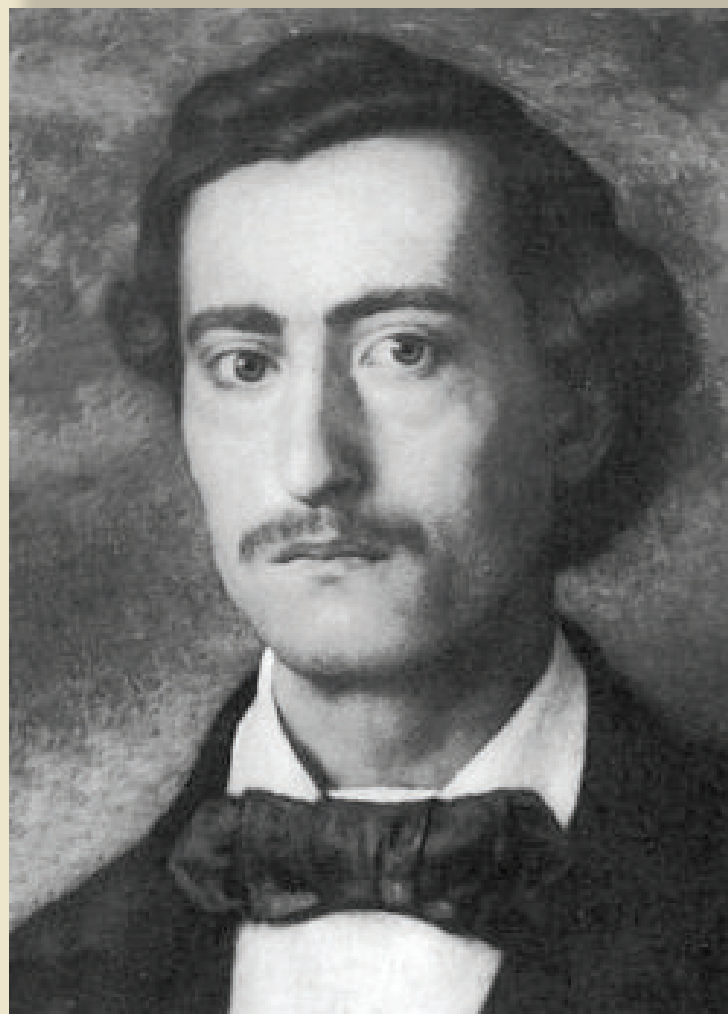
Бранко Радичевић, *Туга и опомена*

мр Милорад Дурутовић

Језик који није утемељен у пјесничком искуству не може преживјети дуже од једног нараштаја, нити се трајније одржати државним актима и ферманима. **Вук Караџић** је стога добро знао да његов посао архивирања нашег пјесничког искуства, као и укупан реформаторски подухват у пољу језика и правописа, не би досегао тако блистав тријумф да се бујица нашег пјесничког и језичког искуства није истовремено слила у **Његоша** и **Бранка Радичевића**, али и многе друге. Отуда и 1847. година доносећи Вуков превод *Новог зајета*, *Рат за српски језик и правопис Ђура Даничића*, *Песме* Бранка Радичевића и *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша не одређује само неформалну побједу Вукових језичких начела већ одређује темељну тачку нашег модерног културног, језичког, пјесничког, па и националног идентитета. Његош и Радичевић у том тријумфалном замаху нису отклонили само сумњу да ли на народном језику може настати велика умјетност него су показали да се у том језику већ налази све оно што ће, вијек касније, **Васко Попа** именовати као „златни век наше књижевности“, као нашу класику „једину и праву“, а без које не бисмо достигли модерност какву већ споменусмо.

Због свог епског карактера, али и бројних других разлога, Његош није могао прићи језику лепршаво и раскошно као Бранко Радичевић. Овај је то могао колико својом неспутаном младосћу, толико и еросом језика којим се подједнако хранила и његова крв, и његова поезија. Добро је то уочио и сам Његош, те је Вуку писао: „Бранко је приличан прољећњему лептиру који лети са цвијета на цвијет: он исто по запуштеној српској ливади ради“. (Ако можемо допустити себи мало комике, па и не баш елегантног цинизма, могли бисмо рећи да је то морао осјетити и сам Вук, али из добро знаних разлога који су, наравно, људски разумљиви, није према Бранку могао бити тако благонаклони пријатељ. Међутим, из те људске разумљивости до нас допире једна митска неразумљивост љубави, од које остаје једино што може остати: само звук. „Ње више нема – то је био звук“, каже Бранко у поеми *Туга и опомена*, али смијемо ли се поиграти безазлено, па рећи: можда је то био само (з)Вук. Даље не можемо јер бисмо, као многи досадашњи тумачи, претјерали у тривијалним нагађањима и профанисању једне само наслућене љубави између Радичевића и **Мине** Караџић.)

Мотив звука важно је размотрити колико зарад поеме *Туга и опомена*, толико и зарад разумијевања пјесничког односа према језику уопште. Познато је да је, уз **Јована Јовановића Змаја**, наш највише компоновани пјесник Бранко Радичевић, да су његови стихови, како запажа **Стана Ђурић Клајн**, „пуни музике са правилним и тачним ритмом који управо наводе на певање“. Заиста не би било лако побројати све његове пјесме које су компоноване или пјеване за потребе што класичне, што популарне музике. Но, испитивати мелодију, ритам и музикалност Радичевићеве поезије у таквим смјеровима овдје нас посебно не занима.

Прије настојимо указати да пјесничково обликовање поезије која тежи да пропјева, и да попијева, садржи нешто од архајске снаге језика која сву потенцију концентрише у звуку – као бајалица, чије се значење остварује у пулсирању њеног звучања. Овоме је унеколико блиско запажање **Миодрага Павловића**: „Ко осећа српски језик, зна: Бранко је прापесник“. Заиста, лако нас завара то што Бранкова поезија, „звучи блиско и обично“, али она је „настала у некој великој даљини“, те отуда „има сакралност почетка, иако је историјски лако доказати да то није почетак, и да она није чак ни релативно самоникла“, али Бранко се „дживљава као први, као први човек коме је пала на ум идеја да речи сложи у стихове, и који је према томе сасвим тачно знао шта је поезија, где су њени извори, где су јој будући правци, границе и страдања“. Отуда можда пјесничково велико повјерење у звуковни потенцијал поезије. Отуда је можда у поеми *Туга и опомена* варирањем мотива звука сачинио нешто што нам дјелује, заправо, као објашњење концепције пјесничтва којом би хтио да нас врати у прастање, у прапочетак језика и звука, еда би нас макар довео на почетак одгонетања магијске тајне језика, али и постојања.

Па ипак, сасвим је могуће да би мотив звука лако промакао када четрдесет четврта октава не би донијела један крешендо: „Ње више нема – то је био звук“. Природно је помислити да је смисао овог стиха (додатно) регулисан остатком строфе: „у њен кад ја унишао бија дом,/ страовито ме дирнуше тад ук/ из ведрога неба, као страшни гром,/ весела мога уби сав он пук,/ из корена се љуљну житка стром;/ и да му дебло није било камен,/ ти речи би га преломио пламен“. Али шта открива ова строфа? Лако је разабрати слику једне катастрофе коју пјесник доживљава, боље рећи проживљава у психо-емоционалном распону, јер то више није звук, већ (х)ук који пјесника слама као громогласни глас неког небеског, суровог оца. Слика очито има архетипске конотације. Међутим, у овој строфи, а то важи за поему у цјелости, поетска слика само је параван како би се саопштило неко дубље знање које се, заправо, не дешава у сфери слика, у сфери онога

што је оку видљиво, већ у слушној перцепцији, у сфери звуковности пјесме, у језику самом; у вибрирању неког исконског, примордијалног гласа – Божијег гласа. Није случајно, због свега реченог, **Момчило Настасијевић** кренуо Бранковим трагом, али овдје се враћамо цјелини поеме, а овај пјеснички утицај рјешавамо на другом мјесту.

Идејну раван поеме није лако испратити, премда дјелује да је испјевана у једноставном маниру. „У основи песме је банална љубавна фабула о двоје драгих који се растају, он одлази у неку другу покрајину, ту заборавља драгу, а кад се врати у завичај, више је не налази међу живима“, објашњава **Јован Деретић**, али додаје и оно због чега ова поема надраста сваку једноставност: „Све промене у љубавној причи прате адекватна збивања у природи. На крају поеме драга је поистовећена с природом. Она се јунаку јавља у сну у тренутку када се природа буди из зимског мртвила и почиње нов живот, а њену појаву прати музика оживелог предела. Време које обухвата фабула поклапа се с годишњим циклусом природе. Тако се овај спев од сентименталне љубавне приче претворио у митску поему о природи, о њеном умирању и поновном рађању“. У ових неколико реченица тек су наговјештени многи нивои значења који би се морали пратити готово симултано како би се *Туга и опомена* могла разумјети без опасности да се западне у јерес херменеутичког редукционизма, али то се овдје не може сасвим избјећи, те дајемо још неке закључке у најкраћим потезима.

Митологизована концепција времена и простора, праћена сакрализовањем природе, описима из свакодневног живота итд. допушта да се *Туга и опомена* посматра као једна космогонија, а да се њена тематска основа одвоје заљубљених, посматра не као елементарна, већ као универзална прича о љубави. У тако широкој визији свијета звук има привилегован статус у чину спознаје живота, природе и љубави. Чини се да Радичевић читав универзум осјећа као једно акустичко поље, у распону од микрокосмоса („*малене тице превесели звек*“; „*малене челе зукајући јек*“; „*зефира залуд шапће лаки лет*“; „*оваки бија поток њени речи, / још мени звони у уву њезин звук, / славуја гласак преумилно звечи*“; „*и кад би год ја врлу до-несао, / од Омера и Мере красан пој / увек би глас њен пети подигао, / а њу би пратјо врлуни звуче мој*“), па све до астралних простора („*Све лепше сад чувени звуча глас / и крећати се започеше звезде*“). Пјесничково ослушкивање природе, музике (мотив фруле), па и самих звијезда могло би нас одвести у више интертекстуалних смјерова: пут **Питагориног** учења о хармонији сфера, пут **Теслине** поставке о музици сфера, пут древног Истока који тако пуно пажње посвећује звуку: слушној перцепцији, „ушној свјетлости“ (*Расправа о златном цвијету*).

Међутим, ако се вратимо четрдесет четвртој октави, њеном уводном стиху: „*Ње више нема – то је био звук*“, видимо да се пажљивим ослушкивањем спознаје и сама смрт. Катастрофу коју проживљава пјеснички субјект проузрокује вијест (звук) о смрти вољене, што из перспективе онога ко је волио (али се и огријешо о љубав) није само лична психо-емоционална

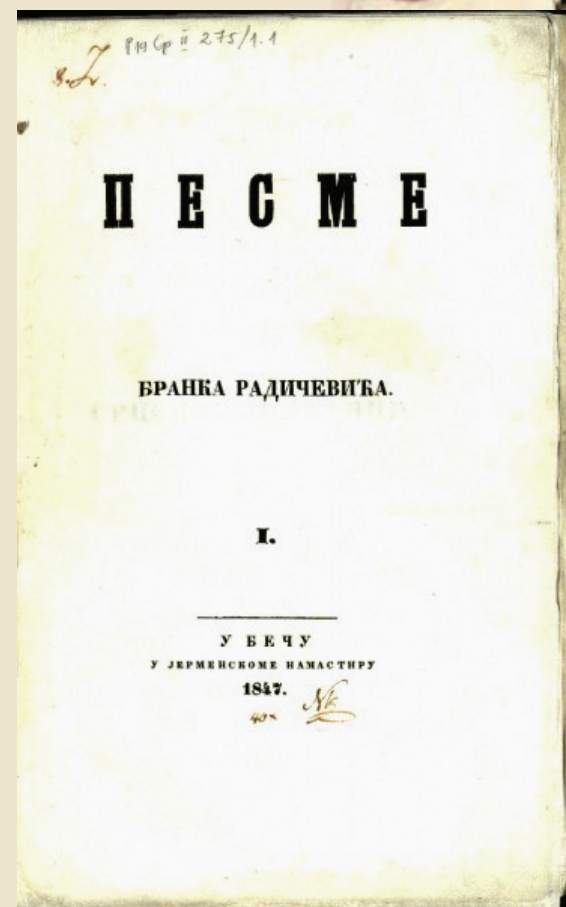

катастрофа већ апокалипса читавог свијета. Отуда не чуди што пјесник након тог сазнања (након те октаве) уистину више не пјева о животу, већ о сну, а то није тако јефтино идејно и сижејно решење како се можда може учинити.

Из перспективе савременог читаоца, вриједи и то рећи, поема *Туга и опомена* отвара се као једна априја, која првенствено долази стога што је мит о романтичној љубави данас веома далек, за данашње стандарде љубави готово непојмљив. **Николај Берђајев** с правом запажа да је „љубав (...) у човјековом палом животу тако изобличена, профанисана и банализована да је постало готово немогуће изјављивати љубав“. Потешкоће у разумијевању долазе и стога што се повјерење у сакралну снагу природе, у божански шум зефира, о којем Радичевић тако често пјева, сасвим изгубило. Велика херменеутичка, па емоционална препрека дешава се и у сфери језика, али не у смислу постмодерне сумње у језик (то је нешто сасвим друго), већ у смислу ове модерне и најмодерније десакрализације језика, којој се опире још једино пјесма, и они који пјесму знају:

*Певам дању, певам ноћу,
Певам, селе, што год оћу,
И што оћу, оно могу,
Само једно још не могу:
Да запевам гласовито,
Гласовито, силовито,
Да те дигнем са земљице,
Да те метнем међ звиједице.
Кад си звезда, селе моја,
Да си међу звиједицама,
Међу својим, селе моја,
Милим сестрицама.*

Није ова пјесма толико естрадна, колико је наше читање постало естрадно. Ако се лишимо тог оптерећења, лако ћемо уочити да и она изражава концепт пјесничке и језичке звуковности о каквом смо и до сада говорили. Колико ова пјесма идеализује Мину Караџић, јер њој је посвећена, толико идеализује и саму поезију, њену гласовитост и силовитост. Само довољно гласна пјесма може одјекнути до небеса, јер је у егзистенцији звука све могуће. Ако неком све ово звучи као романтичарска наивност, нека се запита како то да Радичевићеве пјесме већ 170 година тако добро звуче, а и значе!

Архив Осман паше Бошњака

Према инвентару Баденске обласне библиотеке у Карлсруеу
Издао и објаснио Франц Бабингер, Берлин 1931, одштампано у Царској штампарији

Докторски рад оријенталисте Франца Бабингера *Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha* (Berlin 1931) већ одавно је будио пажњу јавности, посебно оних које је занимала судбина Осман-паше Казанца (Паповића). Овдје објављујемо његов први дио (1-24) који се тиче занимљиве судбине како његовог *Архива* тако и самог Осман-паше. Пошто је у раду Бабингер користио 6-7 језика преводилачки тим овог превода чине: доц др Гордана Бојичић (италијански), доц. др Маријана Церовић (енглески), проф. др Слободан Илић (османски турски, арапски и персијски), Милан Крковић и мр Мирко Леовац (њемачки). Стручни консултант: Жељко Вујадиновић. Приредио: Д. Перовић.

проф. др Франц Бабингер
(1891–1967)

Предговор

Првобитни план да се документа (*Urkunde*) која су обједињена у *Архиву Осман-паше Бошњака* вјерно препишу и преведу на њемачки језик осујетио је ток времена. Чињеница да се ова важна збирка могла уопште појавити у садашњем облику мора се посматрати као нарочито срећан случај кога је створила обједињена помоћ заинтересованих страна. Књига се, можда, смије надати да ће допринијети разматрању османлијске дипломатије у овом и сваком погледу и да ће стимулирати даља слична истраживања. Мораће се увијек све више ићи ка томе да се при обради османлијских докумената изабере начин публикације, јер, против исцрпније штампе говоре временске околности а можда чак и садржај појединих страница одвраћа од тога. При студирању ових докумената на несебичан начин дјелотворно ми је помогао **Ј. Х. Мортман** (J. H. Mordtmann), без његовог охрабрујућег сокољења књига се вјероватно не би ни појавила. Мој пријатељ **Јан Рипка** (Jan Rypka, Праг) ми је помогао при коректури; захвалност за осталу помоћ биће поменута у тексту. Да би рад могао да буде предат јавности без штампарско-техничког приговора и да би репродукција докумената задовољила овај захтјев заслуга је искључиво *Царске штампарије* за чију се јединствену подршку не могу довољно захвалити.

Берлин, у јулу 1931.

А. Архив и његова судбина

Када је 12. септембра 1683, победом Кајзерових присталица и Пољака, неочекивано окончана она друга незаборавна османлијска опсада Беча, ослободиоцима је пао у руке огроман плијен. Поред новца, драгоцености сваке врсте и ратне опреме плијеном побједника постало је сво благо **великог везира Кара Мустафа-паше** (Qara Mustafa Paşa)¹ – који је у пренаглој журби бјежао на Исток – заједно са шаторима чији је обим пољски краљ **Јан III Собјески** (Johann III Sobieski) у писму својој жени означио 'тако великим као [што су] Варшава или Лендберг унутар зидина'. Собјески је узео за себе сву имовину великог везира. Свечани шатор се још и дан-данас показује у Јановом музеју у Дрездену. Међутим, непозната је судбина *турског ратног архива* који је такође заробљен и доспио у посјед храброг бискупа и каснијег **кардинала Леополда грофа фон Колонића** (Leopold Grafen von Kollonitsch, 1631-1707). Без обзира што је много тога брижно покупио у вези са турском окупацијом он га иза себе није оставио². Међутим, у Карлсруеу се сачувало не-обично, скоро јединствено документарно благо, које би исто тако требало да потиче из бечког турског плијена и било је наводно нађено 'код шатора великог благајника' (*Großschatzmeister*)³, наиме *Архив Осман-паше Бошњака*. Као што знамо, у ослобађању Беча од опсаде борила су се два члана маркграфовске баденске куће, наиме, предсједник *Царског судског ратног савјета фелдмаршал маркграф Херман фон Баден* (Markgraf Hermann von Baden) и његов синовац **Лудвиг Вилхелм** (Ludwig Wilhelm) који је као пуковник једног пјешадијског пука интервенисао у подне 12. септембра 1683. у борби око Нусдорфа и побједнички продро до спољашњег утврђења на Шотентору⁴. Нема сумње да је маркграф Херман фон Баден тада или ускоро након тога присвојио ону преписку⁵ и

¹ О њему упор. мој чланак у *Enzyklopädie des Islam*, II, 807-808, и ону тамо наведену литературу.

² Упор. **V. v. Renner**, *Wien in Jahre 1683* (Wien 1883), 439.

³ Тако макар пише а да изворе не наводи **В. Брамбах** (W. Brambach) у *Centralblatt für Bibliothekswesen*, VII (Leipzig 1880), 302.

⁴ Упор. **Ph. Röder v. Diersburg**, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, други том, Karlsruhe 1839. и 1842.

⁵ Учешће Осман-паше у борбама око Беча изгледа ми веома сумњиво пошто је потврђено да је он отишао из Каира само два дана прије ослобођења Беча из опсаде (упор. стр 20). Осим тога, нигдје у извјештајима се не помиње учешће Осман-паше у самој опсади, а нигдје га не помиње чак ни објављени 'списак учесника': позната *листа оних паша и народа који су у поворци, као и пред очима пречасног Великог везира, заустављени пред Бечом 18. дана пле-*

захваљујући тој околности она је сачувана у Баденској државној библиотеци у Карлсруеу⁶. Маркграф је, вјероватно у намјери да би из садржаја докумената могао да узме важне новости о османлијској војсци и догађајима времена, предао на дешифровање све папире славном познаваоцу турског и Дворског ратног вијећа Францу Мезгнину фон Менинском (Franz Mesgnien von Meninski, 1620-1698)⁷. Менински је са свом темељитошћу преузео на себе рад који му је повјерен, што довољно доказује добијени извјештај (број: Rast 216a)⁸. Он несумњиво потиче из 1684. и има сљедећи дословни текст:

„Поштовано височанство,

прочитао сам једно по једно сва турска писма и записе која вам сада понизно достављам. Сви припадају Осман-паши који је био бостанџибаша, затим кајмакам у Цариграду, затим паша у Дамаску, па Анадолији, затим Каиру и на крају, требало би да са својим трупима буде код турског генерала Мустафа-паше.

Углавном је ријеч о старим писмима, дипломама, привилегијама, наређењима, судским и другим пресудама. Једно је писмо од 22. јуна прошле 1683. године које је Абди-паша из Каменица⁹ написао неком аги јаничара жалећи се на Пољаке који су заузимали и опседали утврђења у Подолији итд.

Међу осталим записима, пронашао сам неколико хатишерифа односно наређења, писма или поруке које је написао или лично потписао султан те стога изазивају дубоко поштовање код Турака.

А. Први запис А. има сљедећи садржај:

Ти Осман-ага, који си сада бостанџибаша у мојој Високој порти или двору, када будеш прочитао овај мој царски

менитог мјесеца рамазана I: по нашем хришћанском рачунању то је седми дан септембра: I године 1683. који су још увијек живи (упор. V. v: Renner, на нав. мјесту, 424) не наводи никаквог Осман-пашу из Каира. Стога смијемо претпоставити да је Архив Осман-паше заплијењен тек после ослобођења Беча. Ако заиста Ф. ф. Менински има право када каже: на крају, требало би да са својим трупима буде код турског генерала Мустафа-паше, онда би се Осман-паша морао налазити и даље у окружењу Кара Мустафа-паше. Пошто је овај умро крајем децембра 1683, онда би Осман-пашин долазак на мађарско ратно поприште требало ставити већ у 1683. Али будући да је Ф. ф. Менински свој извјештај саставио већ 1684, ова година се за плијењење архива показује као *terminus ad quem* (крајњи тренутак).

6 Ова и друга турска документа налазила су се раније заједно са осталим збиркама турског оружја и опреме у бившем баденском дворском сједишту за одмор и тек касније ће бити пренесена за Карлсруе. При том је можда изгубљено много тога.

7 За њега упор. мој чланак: „Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef v. Hammer-Purgstall's“ у: *Die Welt des Islam*, VII, Berlin 1919, 114-115. Требало би имати у виду да је према протоколу умрлих града Беча Ф. ф. Менински преминуо 8. септембра 1698. Упис о овом дану гласи: *Најлеменитији господин Франсискус а Мезгнин Менински, царски високи тумач оријенталног језика, ратни дворски вијећник, и витез св. Гроба у Јерусалиму, [упокојио се, напом. прир.] код златног јелена у Леополдштату од емболије плућа. Стар 78. г.* По томе, дакле, он се морао родити 1620.

8 Упор. Wilh. Brambach, „Meninski über türkische Handschriften der Großherzoglichen Hof- und Landesbibliothek zu Karlsruhe“, у седмом тому *Centralblattes für Bibliothekswesen* (Leipzig 1890), стр. 303-308. Овдје штампам текст сваки пут изнова упоређујући га са оригиналом.

9 Овај документ Абди-паше (Abdi paşa) из Каменице Подолске од 27. зулкада 1094. = 17. децембра 1683, наравно, не припада Архиву Осман-паше; он се налази у Баденској државној библиотеци у Карлсруеу (бр. Rast. 267, Horn 100).

допис, желим да те упознам, као што већ знаш, да треба да чуваш спрудове и обале мора како Константинопоља тако и околних мјеста, да их сачуваш и одбраниш од обијесних и лопова и учиниш све оно што твој позив подразумева. Стога ћу видјети како ћеш се понашати, отвори очи и буди паметан и не водећи рачуна о одмору и спавању, односно не тражећи мир, марљиво и брзо не оклијевај да извршиш послове који су ти наређени, и без престанка се старај о томе да буду ухваћени сви злочинци и

лопови, а међу тим биједницима које ухватиш, оне који су по правди достојни смрти, уз сагласност кајмакам паше, који је мој слуга, казни без предаха. Не желим, међутим, да ни на који начин учиниш или дозволиш да неком буде учињена неправда противно правди Бога. Мораш, уз то, водити рачуна о свим баштованима мојих Царских вртова, који су моје слуге, да им не даш одсуства и да међу њима одржаваш савршену дисциплину. Јер уколико до мојих царских ушију дође да си некоме од њих дао дозволу или да си им саучесник и да нехајно или немарно вршиш царску службу, знаш како ћеш завршити. У сваком случају понашај се мудро. Поздрав.

Два прста изнад првог реда налазе се ријечи које је својеручно написао султан и које имају сљедеће значење:

Нека буде извршено како је наложено у даљем тексту. Отвори очи и марљиво ради за власт.

В. Други писани текст Б. је допис који је у потпуности написао султан и послао самом Осман-аги вјероватно из Једрена, или из неког другог мјеста гдје се налазио двор. Садржи сљедеће ријечи:

Ти који си бостанџибаша. Наређујем да пошаљеш мојој Порти 507 људи које ћеш узети из мог Царског врта и других и да их предаш, када стигне допис, ономе ко је задужен да њима командује.

С. У трећој поруци Ц. коју је такође у цјелости написао султан каже се:

Тикоји си бостанџибаша. По наређењу и вољи узвишеног Бога, 22. другог дана у блаженом мјесецу рамазану око два сата увече уочи недеље родио се мој син, којем је дато име султан Ахмед, и свечано смо се захвалили Богу. Ти се и даље старај да пазиш на обале које су ти повјерене, да зауставиш обијесне и лопове и потруди се да владаш и чуваш, како треба, у свим дјеловима мог харема или палате.

Иако ова три хатишерифа, као и сви остали, нијесу датирани, може се на основу других извора утврдити да су написани године 1672, 73, 74. или 75, јер је током тог периода он био бостанџибаша: јер је затим 1675. године у мјесецу децембру изабран за кајмакама у Цариграду, затим за пашу у Дамаску 1677. године, затим Анадолији 1679. а онда Каиру или Египту 1680. године, на којем је положају потврђен 1682. године. Током тог периода владавине у Каиру послати су му сљедећи хатишерифи.

Д. Допис означен са Д. каже сљедеће:

Ти који си сада у Каиру мој везир Осман-паша. По пријему овог мог узвишеног писма желим да сазнаш да су овогодишњи соколови које си послао у моју Узвишену порту стигли, живи и срећни. Нарочиту наклоност према теби изражавам тако што сам наредио да ти пошаљу кратко

одијело и пар чарапа. Када буду стигли, треба да их примиш уз све части и поштовање, а након што их добијеш, као што се тражи, да их обучеш и колико је могуће искажеш своју захвалност Богу, да искажеш своје завјете и молитве за продужетак мог живота и мог Царства, и срећу. Пратићу како се марљиво залажеш у вршењу своје власти правично и уз разборите савјете, а уз слање плата и додијелених залиха сиромашном становништву два света града Меке и Медине, дозволићеш им да уживају у одмору и миру, како би се са миром у души молили за мој живот и напредак. На крају, напорно ћеш и марљиво радити како би извршио све службе које сам ти повјерио, и то прије свега, урадићеш све што је могуће како би у потпуности сакупио моје богато благо или порезе, и доставио га на вријеме, и како би добро владао и управљао царством Египта, заштитио војску и поданике, како би ти, уз моју царску намјеру, вољу и задовољство, постао предмет мог царског благослова. Довиђења.

Напис изнад текста који је својеручно записао султан каже сљедеће:

Нека се изврши оно што је написано у мом узвишеном допису. Изводити вани соколове током оштре зиме.

Е. Изнад записа Е. забиљежене су сљедеће ријечи:

Нека се изврши оно што је написано у мом узвишеном допису.

У наставку текста наведене су готово исте ријечи као и у претходном допису, јер му је још један послат годину дана касније.

Ф. У запису Ф. стоји сљедеће:

Ти који си сада у власти у Каиру, мој везир Осман-паша. Када примиш ово моје узвишено писмо желим да знаш да је до нашег царског уха стигла вијест да си се, откад си постао владар и заповједник поменути регије, увијек понашао на начин вриједан хвале, како приликом исправног управљања царством тако и приликом одбране и заштите поданика и распоређивања послова у добром реду, бескрајно море наше царске милости према теби се покренуло а пресвијетло сунце мојих царских услуга обасипа мноштво зрака, те сам желио да те почаствујем и уљепшам срећном царском одором прекривеном самуровином, коју сам одабрао међу својим царским одорама, а међу мојим покоритељским сабљама из разних крајева свијета, једном царском сабљом која кажњава неправду, са корицама обложеним драгуљима, које ти шаљем по **Ахмед-аги**, мом слугу, једном од чланова моје породице и мом миљенику. Када он стигне, потребно је да након што му кренеш у сусрет часним и велелепним кораком, обучеш поменути царску одору којом сам те почаствовао и да се латиш сабље која уништава непријатеље, и да након што покажеш њихову јединствену раздраганост и смјелост уз сву славу и помпу, више пута се помолити небу за мој дуг живот и просперитет. У складу са тим, наређује ти се да добро управљаш земљом, штитиш и браниш поданике, држиш под контролом и дисциплинујеш војску, да у потпуности сиромасима из Меке и Медине доставиш њихове зараде и њихове торбе са дукатима, сакупиш и у право вријеме пошаљеш данак или благо из Египта и постараш се да извршиш све друге моје узвишене послове који су ти повјерени, и не оклијевај да нас упознаш и обавијестиш о ономе са чиме треба да будемо упознати. До виђења.

Г. Н. Постоје још два краћа писма или поруке која је у потпуности написао лично султан – Г. и Х. послати овом Осман-паши док је владао у Каиру. У једном му препоручује своја два капелана који су ишли у Меку, а у другом му препоручује свог главног учитеља јахања који је тамо послат како би у том дијелу заштитио нека мјеста.

Ту су, надаље, бројне повеље, овлашћења и царске наредбе са тугром или царском ознаком султана о властима које су му повјерене и различита повјереништва која су од руке до руке давана овом Осман-паши, а између осталог, када је био кајмакам у Цариграду наређено му је да на име дажбина преузме наслеђе умрлог везира **Ћуприлић Ахмед-паше** (Kürprülü Oğly Ahmed Bassâ) и да на двор султана пошаље његов новац, јер се у Цариграду налазило 30 торби односно 15 хиљада златних дуката, заједно са наредбом да се његовој мајци предају многе ствари које су јој припадале као и један врт који јој је поклоњен.

Надаље, ту је и једна наредба која му је стигла када је био паша у Дамаску, да организује јавне свечаности три дана и три ноћи у граду, земљама, четвртима Дамаска због заузимања Чехрина у Украјини који описује широко, чак и преувеличано.

На крају, наилазимо још на различите регистре, рачуне и спискове. Међу њима је и књижица извучена из црвене торбе – листа највреднијих ствари, коју

је чувао благајник самог Осман-паше, док је био у Каиру, у својој гардероби или соби са благом, а имала је изглед дат у наставку.

Списак ствари, или робе паше, нашег владара, које се чувају у Гардероби или Соби са благом, из 1093. године, односно у мјесецу септембру 1682. године.

(Слиједи листа оружја и коњске опреме)

У поменутој књизи додате су и још неке мале листе. Прва је листа коморника којима су давани коњи, што је укупно особа 9.

Друга се односи на списак са платнима која се налазе у гардероби и ријеч је о 9 комада, лаката 267.

Трећи списак се односи на драгоцене украсе који се каче на бокове седла коња којих има 34.

Постоји још и спецификација сабљи, аркебуза и осталог оружја које је његов паша поклатио различитим појединцима који су неведени у списку док је он владао у Каиру, односно:

Сребрне сабље итд 20

Карабини из Дамаска 11

Тоболци или везене кутије за стријеле 24

Постоји још једна књижица односно листа новца који је послао у Цариград са потврдама различитих особа.

У великој књизи налази се спецификација пореза или прихода које је паша сваке године добијао од власти у Каиру. Избројао сам 51 872 талира. Али нијесу наведени износи које доносе град Каиро и осталих пет главних мјеста у Египту. Постоји још једна засебна листа од укупно 22 141 талир.

Постоји још спискова, као нпр. листа трошкова потребних за одбрану и управљање одређеним мјестима означеним на путу од Дамаска до Меке, који укупно дају износ од 12 558 ½ талира који на једном другом списку би вају сведени на 15 251 талир.

Још један од трошкова насталих на путовању јесте ходоцашће у Меку из 1087. године који укупно износе 114 190½ талира.

На крају налазимо списак пашиних коморника и достојанственика.

Вашег Пресвијетлог Височанства
понизни и смјерни слуга
Франћеско де Мезгнин Менински“

Упореди ли се ово објективно описивање докумената са данашњим стањем Архива евидентно је да су од тада неке странице морале да буду изгубљене. То је очигледно већ из околности да је Фр. ф. Менински забиљежио један документ који данас недостаје, наиме побједничко писмо **Мехмеда IV** (Mehemmed IV), последије пада Чехрина (1678), Осман-паши за вријеме његовог сиријског намјесништва. Осим тога, може се са сигурношћу тврдити да су изгубљена извјесна докумената као што је именоване кајмакама Стамбола, Осман-паше, за намјесника Сирије (2. зулхице 1088. = 26. јануара 1678). Упркос свему овоме, Архив Осман-паше и у свом садашњем обиму показује једну заокруженост посебне врсте. Чак се може рећи да неки слични низ докумената о каријери једног од највећих чиновника османског царства, штавише, у једном историјски нарочито бурном времену, није нигдје доказан, дакле, јединствен је. Само од себе је разумљиво да свака страница не може да буде од исте

важности. Неке од страница односе се, макар за наше појмове, на неке небитне догађаје. Али не би било практично да се не објаве овакве мање битне странице. Посебни раритет представљају четири писма султана (*Großherr*) Мехмеда IV (1648-1687), писана његовом руком. Она би могла да буду једини овакви примјерци писама који су до сада сачувани изван архива у Стамболу. Султановски документи из времена Мехмеда IV нијесу ријетки у западним збиркама¹⁰. Они се, одвојено од дуге владавине овог султана, вјероватно тичу тога да у његово владање падају турски ратови у Мађарској, Аустрији и другдје, који су неким учесницима ових ратних похода омогућили огромни плијен турских записа. Ипак, међу каталогизованим документима из времена Мехмеда IV, колико ја видим, не налазе се нигдје записи овакве врсте, наиме писма именована, упутства намјеснику као и писма два славна велика везира, Гуприлић Фадил Ахмет-паше (окт. 1661–окт. 1676) и његовог наследника Кара Мустафа-паше (окт. 1676–дец. 1683)¹¹.

¹⁰ За то упор. моје примједбе у спису *Aus Südslaviens Türkenzeit* (Berlin 1927), 6. Нарочиту пажњу због њихове вјероватне плодности за историју јужне Србије и западне Бугарске у 17. вијеку заслужују документи од CCCLX до CCCLXXVI из доба Мехмеда IV, који се сви односе на Штип, Струмицу, Скопље, Кратово, у сваком случају на Румелију, из *Ratsbibliothek*-е у Лајпцигу. Упор. **H. L. Fleischer**, *Catalogus librorum mss. Gui in bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur* (Grimma, 1938) 553-554.

¹¹ Најмање не у оригиналу. Из истовремене књиге писама (*inšā*), како показује листа **J. ф. Хамера** (J. v. Hammer) у *GOR*, IX, 442-473 (бр. 1360-1767), познате су многе овакве писане странице у препису.

Кара Мустафа-паша

Б. Живот и дјеловање Осман-паше Бошњака

Данас смо много тачније обавијештени о животу и дјеловању ранијег власника ових докумената, Осман-паше Бошњака¹², од Ф. ф. Менинског који је из оних докумената које је истраживао могао да створи само једну приближну слику бурне каријере овог османлијског великодостојника. Број Бошњака и Херцеговаца који су у 16. и 17. вијеку досегли највиша звања у Османском царству и умијешали се више него једном у судбину државе примјетно је велик¹³. Прегледа ли се само низ великих везира да се утврди да управо најугледнији међу носиоцима ових највиших државних дужности потичу из тих региона. И Осман-паша је дијете Херцеговине, он је, наиме дошао из оног тврдог сеоцета Казанци¹⁴ на црногорској граници са свијетом гдје је иначе и данас живо сјећање на њега и гдје живе чланови оног рода¹⁵ којем је и он сам припадао. Његово првобитно презиме било је **Паповић** које и сада носи више породица у Казанцима. Крштено име дјетета које је било уведено у православну вјеру не може се више са сигурношћу утврдити. Он је био најмлађи од више синова и њему је у селу повјерена штала са овцама. Када је вук једном напао стадо његовог оца заклано је више животиња а остале су натјеране у бијег, пастир је доживио

¹² Иако је Осман-паша поријеклом из Херцеговине, обично се помиње као *bošnaq*, иначе, османлијски извори су само у ријетким случајевима некога назвали *hersekli* [Херцеговац]. Околност да је Бошњаке често било довољно назвати чак „Арнаут“ отежава тачно набрајање истакнутих Бошњака у османлијској државној служби, чини га чак немогућим

¹³ Било би корисно направити један такав преглед. До сада нијесу ниједном наведени најзначајнији османлијски државници и команданти босанског поријекла.

¹⁴ Казанци се налазе на некадашњој граници Црне Горе, на ушћу црногорског кланца Дуга, далеко од било каквог саобраћаја. Од Гацка до Автовца (4 km) стиже се колима или аутомобилом, одатле пјешке или на коњу (15 km) до Казанаца. Упор. **К. Hassert**, *Reise durch Montenegro* (Wien 1893) 43, и **Јевто Дедијер**, *Херцеговина*, у 12. тому *Српског етнографског зборника* (1909), 137, 144, и на више мјеста.

¹⁵ Осим тога упор.: **Јевто Дедијер**, *на нав. мјесту*, 186 (Муљи), 187 (Липник), 189 (Автовац), 197 (Вучево).

тешку казну од своје породице, побјегао је, дошао у Сарајево, сједиште босанског намјесника (*Statthalter*)¹⁶, прихватио ислам и запослио се код тамошњег паше. Овај је способног дјечака послао на даљу обуку у Инстанбул. За бијег из Казанаца везује се једна прича: дјечак је са нога одбацио своје крпље, које му нијесу допуштале да пропадне у снијег, и, истовремено, сакрио свој косијер. Када је послје много година поново дошао у завичајно село, пустио је, према обичају, да становници родитељске куће закољу једно јагње и тражио од своје мајке да му опере ноге. Стара је то учинила, и изледа (на основи) једног упечатљивог биљега на странцу ипак посумњала [да је то] њен син али није смјела, због стрепње од сељана, да каже своје откриће. Најзад, Осман-паша се дао препознати [када је] организовао градњу џамије¹⁷ и истовремено црквице¹⁸ пошто је један његов брат међувремену постао манах. Ова и друге приче о Осман-паши причају се и данас тамо међу народом.

О даљој каријери у довољној мјери обавјештавају нас османлијски историјски извори¹⁹. Млади Осман-паша је

¹⁶ Сједиште османлијског намјесника у Босни било је најприје Сарајево, касније (отприлике од 1560) привремено Бања Лука, онда привремено поново Сарајево, коначно (од 1686) Травник и на крају (од 1850) опет Сарајево. По легенди, за коју сам захваљан пријатељству ондашњег мостарског професора гимназије г. **др Рудолфа Зиберера** (Rudolf Sieber), дјечак је био побјегао за Травник. Али ово не може да буде тачно.

¹⁷ Турски непријатељ и хајдук **Бајо Николић Пивљанин** уништио је приликом једног у народној пјесми уобичајено глорификованог напада на Казанце 1684. или 1685. Божију кућу и истовремено прогнао настањене Муслимане. Од тада Казанце настањују само православни. Рушевине џамије и њој припадне медресе, разорене за вријеме свјетског рата, још и данас су видљиве. Нажалост, натпис над улазним вратима џамије је нестао. Казанце одавно настањују само православни сељаци, а мухамеданци не постоје више ни у ширем окружењу.

¹⁸ На Балкану је било сасвим уобичајено да ренегати донирају цркве и капеле за своје хришћанске рођаке. Познат је **Мехмед-паша Соколовић** из Раванци код Рудога (Босна) који је као велики везир допустио свом брату, православном духовнику, да подигне цркву.

¹⁹ Као главни извор служи **силахдар Мехмед-ага** (Silihdâr Mehemmed Agha), *ta'rich*, II (Stambul 1928) 257-258. Иако се подаци код **Мехмеда Суреја** (Mehemmed Sürejjâ) *Sigill-i 'osmânî*, III, 420, по начину формулисања блиско

дошао, како се каже, на почетку владавине **султана Ибрахима I** (Ibrâhîm I, 1640-1648)²⁰ као чиновник у Царском врту (*hass bâghçe*), затим је постао заповједник спаваонице (*oda başî*) под великим везиром Ћуприлић Фадил Ахмет-пашом, да би коначно добио службу једног *кјаја* (браниоца) *бостанџибаше*, коме је била повјерена брига о Царском врту као и стража над цијелим сарајом и такође над Босфором. Када је почетком мјесеца зулхице 1082/30. марта 1672. досадашњи *бостанџибаша* *pirhunde* Мустафа-ага постао велики везир и постављен за *кајмакама* Стамбола (упор. **Râşid, tâ'rich**, Октава издање, I, 259) био је именован на мјесто *бостанџибаше*. Из овог времена службе воде поријекло први документи *Архива* који нам дају тачан увид у разноврсну дјелатност Осман-аге (упор. бр. V-VII). Онда је изгледа добио да води главне порезе острва Кипар и из тога извлачио добар приход (упор. документе XI-XVII). Осман-паша је вјероватно ускоро добио наклоност султана јер му је већ 18. рамазана 1086. = 3. децембра 1675, истовремено са рангом везира, на мјесто новоименованог намјесника за Босну валије (и нека буде моћан, *Qâdir-ullâh*) **Ибрахим-паше** (упор. стр. 40, примједба 1), предата у главном граду важна служба замјеника (кајмакама) великог везира (упор. бр. XVIII као и **Râşid, tâ'rich**, I, 328).

Иако је дјелатност Осман-паше као кајмакама Стамбола трајала само кратко вријеме, многи документи цијелог инвентара (*Bestandes*) најчешће потичу из тих дана (бр. XVIII-XLIII). Тада умире велики везир Фадил Ахмет-паша и Кара Мустафа-паша добија царски печат. Главне обавезе Осман-паше тицале су се у суштини убирања новца од заоставштина преминулих богатих личности. Наслеђе самог великог везира, које је богати Мехмед IV себи осигурао, заокупирало га је на дуже. Такође веома га је окупирала и припрема за пресељење султана, који је углавном био у једренском дворцу, у главни град Стамбол. За свој труд брзо је добио плату. 2. зулхице 1087. = 5. фебруара 1677.²¹ повјерено му је намјесништво над Сиријом, које је морао да му уступи **Абаз Сари Хусеин-паша** (*Abâse Sarî Husejn Paşa*)²², док је његов наслједник у служби кајмакама постао кубе-везир **Коџа Јусуф-паша** (*Qoĝa Jûsuf Paşa*, упор. **Râşid, tâ'rich**, I, 337; *Silihdâr Meĥammed Agha, tâ'rich*). Задаци који су га очекивали у Дамаску били су довољно тешки. *Бедуини*, који су већ претходних година пљачкали караване ходочасника²³, поново су узнемирили земљу. Оронула утврђења на ходочасничкој рути морала су се поправити и запосјести са трупима. Побуњени Керак, и када је замијењена посада, предао је тамошњу јаничарску

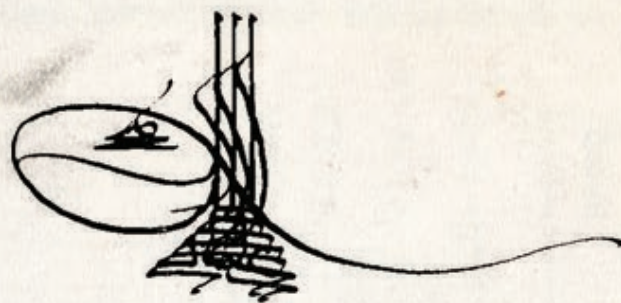
ослањају на ово дјело, мора да постоји неки *трећи* заједнички извор, пошто су у *Sigill-i osmânî* дати подаци који недостају у силахдаровој *Историји*. Заједничком референцом (*Vorlage*) сам сматрао *Zübdet et-tewârich* **Дамад Мехмед-паше** (*Dâmâd Meĥammed Paşa*, упор. мој *GOW*, 247 и даље), међутим, **Ф. ф. Крелиц-Грајфенхорст** (F. v. Kraelitz-Greifenhorst, Беч) на основу истраживања бечког рукописа саопштава да Осман-паша у њему није детаљније поменути. На листу 155р је само забиљежено да је пао у бици пред Ерланом у саферу 1099. у (упор. **J. v. Hammer**, *GOR*, VI, 507). Овај нетачни податак сам доказује да *Zübdet et-tewârich* није могао да буде референца.

20 Тако стоји у силахдаровој *Историји*, што би могло да буде тачно ако је Осман-паша умро 1687. године са „око 60 година старости“. Резултат тога је 1627. година као могућа година његовог рођења.

21 Овај дан слиједи из **Râşid, tâ'rich**, I, 337. Сам документ о именовању је, чини се, изгубљен.

22 Ради се о Абаз Сари Хусеин-паши, а не о истоименом савременику из Босне, **Сари Хусеин-паши** (упор. *Sigill-i osmânî*, II, 198-199).

23 О таквим пљачкама каравана ходочасника упор.: **J. v. Hammer**, *GOR*, VI, 511, VII, 34, 279, VIII, 207, 217.

тврђаву Бедуинима. Ови догађаји огледају се у важним документима који потичу из сиријског службовања Осман-паше (упор. бр. XLIV-LXIV). Он се мучио на сваки начин да ублажи арапске немире²⁴. Султановска награда ни сада није изостала. 6. шабана 1090. = 12. септембра 1679. он добија намјесништво над Анадолијом (упор. бр. LXV).

Његова дјелатност у Малој Азији (Кјуташа) догађа се у узбудљивом времену. У Анадолији на сваком мјесту букти свака врста побуна, на дневном реду је негодовање против државног насиља (упор. бр. LXVIII и LXIX). Сљедећег прољећа позван је да учествује у ратном походу против Русије и додијељен је Кара Мехмед-паши, команданту заузетог Очакова (Крима). Након што је у априлу 1680. био овлашћен за истрагу два устанка у Ангори (Анкари) и Киршехиру, појављује се у Скадру пред султаном да би предводио његове трупе. Због маленог броја његове тјелесне страже (*qaru askerî*) био је позван у султанов кешк (*Köschk*), и док је на њега стављано четвороручно церемонијално крзно (*serâserli kürk, vierärmigen Zeremonienpelz*; упор. **J. v. Hammer**, *GOR*, X, 355), он је обасут пријекорима и оптужбама. По доласку у Кјахид-хан (*Kjâghid-hâne*) он себи са 900 кеса злата откупљује намјесништво Египта²⁵. Султанова наредба била је, крајем прве декаде мјесеца џумаде 1091, дакле, крајем јуна 1680, отпремљена у Стамбол (бр. LXXI). Изгледа да се, прије него што је преузео своју нову дужност, оженио са кћерком великог везира Кара Мустафа-паше, чији је супруг, ранији чувар благајне (*hazine kjajasi*) и кубе-везир **Мермер Мехмед-паша** (*Mermer Meĥammed Paşa*) 14. ребија I 1091. = 14. априла 1680, изненада умро, остављајући велику заоставштину²⁶. У сваком случају, он прво допушта себи да га у Каиру заступа један муселим, као кајмакам, до његовог доласка у Египат (2. рамадан 1091. = 26. септембра 1680), дјелује **Кајтаз-бег** (*Kaiṭas Beg*)²⁷. Пуне четири године трајало је његово намје-

24 О Осман-пашиној активности у Сирији извјештава **Мухамед** (*Muĥammad*) син **Џама** (*Ĝam'a*, о њему упор. мој прилог „Die osmanischen Statthalter von Damaskus“, у: *Festschrift für Max Freiherrn von Oppenheim = I. Beinabd des Archivs für Orientforschung*, Berlin 1931, 1 и даље) у оба берлинска рукописа на овај начин: *Године 1089. предузео је поменути Осман-паша напад на [тврђаву] Карак, заузео је, побио њене заповједнике и наметнуо се као побједник и наредио да ојак [тј. санџак] Дамаска треба плаћати годишње за њено чување, што се и до данашњег дана поштује [наиме 1156/1743, нап прев. С. И.]. О првој години (1087) Осман-пашиног намјесништва над Дамаском хроничар зна само да извијести да је у Дамаску два пута падала киша и да су цијене биле ниске (у Дамаску је у тој години дошла два пута киша па су цијене биле ниже). – Нијесам истраживао рукопис 1032 Универзитетске библиотеке у Лајпцигу, упор.: **K. Vollers**, *Katalog*, 361.*

25 Упор. силахдарову *Историју*.

26 Упор. R. Knolles, *History of the Turke*, III, стр. 6: *Везир је радо удао своју кћер за султановог чувара ризнице (Hasna-Kajasee), коју је потом био унапријеђен у Пашу од Дивана, или везира Савјета. Он се сматрао најбогатијим човјеком у царству, што је великом везиру ишло на највишу личну корист, пошто умријевши 40 дана послје свог вјенчања, везир преко своје кћерке уђе у велико богатство. Удовица није дуго остала уцвијељена и би обећана Осману, тадашњем паши Великог Каира, коју је претходно био бостанџибаша, тј. министар полиције и кајмакам Константинопоља. О смрти Мермер Мехмед-паше упор. **Râşid, tâ'rich**, I, 359.*

27 Упор лондонско издање, *or*, 7878, лист 81b, 4. Z. v. n.

сништво над Каиром. Изгледа да је султаново повјерење изнова стекао мудрим управљањем нилском земљом, јер је био двапут потврђен у својој служби (LXXIV i LXXVII) и поново му за Египат бивају послати часни поклони као знак нарочите султанове наклоности (упор. бр. LXXVIII-LXXX). Ипак, у самој земљи Осман-паша је стекао само неколико пријатеља. О његовој неомиљености и његовом искључиво на прождрљивост и чулно уживање усмјереном начину живота извјештава веома сочно одјељак о његовом намјесништву у дјелу **Абдул Керима** (ʿAbd ul-kerīm) сина **Абдул Рахмана** (b. ʿAbd ur-rahīmān)²⁸. Оно има сљедећи дословни текст:

Намјесништво Бостанџи Осман-паше. Ступио на положај 2. рамазана 1091, с њега сишао 18. рамазана 1094. На положају провео 4 године. Био традиционалан везир, склон побожности али је ријетко частио угледнике и хранио сиротињу. Он је увео исплату улуфа [јаничарске плате] од пола акче...²⁹ За његове управе међу египатским беговима био је и један Омер-бег који је био други Деџал [антихрист,

ђаво у људском лику]. Био је ноторна винопија, убица и особа која за Бога не зна. Узвишени Бог да би га из Египта удаљио, пресвијетли Падишах га је поставио за пашу Газе. Са Арапима из Газе се није добро слагао, па су га убили. У вријеме владавине поменутог паше издана је часна наредба да се три хиљаде војника покрене на поход на Печуј. Када је она стигла бивши кетхуда [ћехаја] азапа [морнарчка пјешадија или посада тврђаве] мирлива [пуковник] Ибрахим-бег је постављен за сердара [команданта на походу] и послан. У његово вријеме је у Уепикарилу [кварт Инстамбула]

²⁸ Према рукопису Британског музеја у Лондону, Add 7878; упор. Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish MSS* (London 1888). За једну ротографију овог одјељка захваљујем пријатељском посредовању др Е. Едвардса (E. Edwards) из Британског музеја. Други извор о османским намјесницима у Каиру не показује се у датом случају као издашан, наиме ватикански рукопис бр. 60 (упор. недовољан опис П. Хорна (P. Horn) у: *ZDMG*, LI том, [Leipzig 1897] стр. 48-49. Пошто сам у мојем *GOW*, стр. 243 изоставио да поменем ово дјело, дајем прецизнији опис на основи саопштења који ми је несебично обезбидио др Еторе Роси (Ettore Rossi). Као писац појављује се извјесни Халил (Chalil) односно **Абдулах ал Мисри** (ʿAbdullāh al-Miṣri). Наслов гласи *Цвијетна башта о историји османских управитеља Египта* и обухвата једино вријеме од 1111. до 1131; први намјесник Каира који је ту поменут је Кара Мехмед-паша, последњи **Реџеб-паша** (Reḡeb Paša). Пошто издање обухвата 230 листова, оно веома развучено показује намјесничку службу ових двадесет година. – Као историјски извор без вриједности је листа османлијских намјесника Египта у Шеферовом (**Schefer**) издању, бр. 1149, лист 86 у *Националној библиотеци* у Паризу.

²⁹ Овдје изостављамо 3-4 реченице превода због њиховог одударења од концепције образака *Голија* (нап. прир.). У угластим заградама превода искључена су појашњења преводиоца С. Илића.

Ибрахим-бег и Узбек-бег, ћехаји беговском Мурату је навучен беговски кафтан [огртач] и учинио га намјесником санџака. Кад је египатски ејалет додијељен Хамза-паши дошао је његов муселим и кајмакалик предао Зулфикар-бегу, који је био емирулхаџ [командант трупа који штите султански караван са ходочасницима] а Осман-паша је сишао из тврђаве а Мехмед-бег се у његов конак уселио.

Ако је истицање живота и дјелатности Осман-паше и у њиховој суровости било пристрасно и субјективно, ипак би историјски подаци могли да буду поуздано потврђени. Дакле, тачно је да када је султанова команда захтијевала 3000 људи из Каира за рат против Беча, ова војска је под командом ранијег *кјаја* нерегуларне војске (ʿazablar) и каснијег санџак бега **Ибрахима-беја** (Ibrāhīm Bej) кренула у марш, док је Осман-паша послјије његовог смјењивања тек 18. рамадана 1094. = 10. септембра 1683, дакле, *два дана прије ослобођења Беча* напустио мјесто свог намјесништва, пошто је његовог наслједника **Хамза-пашу** (Ḥamza Paša) до његовог доласка 6. шавала 1094. = 29. септембра 1683. заступао *mīr ul-ḥağğ* **Дулфикар бег** (Duʿl-fiqār Bej)³⁰.

Док се налазио на путу према Будиму, умро је двоструки намјесник Сирије Сари Хусеин-паша, па и Осман-паша по *други пут* добија позицију намјесника Дамаска³¹. Али он ступа на њу баш када је опозван за Мађарску. Кара Муштафа-пашу, његовог покровитеља и таста, у међувремену, по његовом катастрофалном повлачењу из Беча, сналази лош крај у Београду (25. децембра 1683); царски печат преузео је **Кара Ибрахим-паша** из Бајбурта. Осман-паша једва да је доспио у Београд када му је нови велики везир повјерио намјесништво Босне³². Несумњиво је да је дошло

³⁰ Ово искључује, како је већ горе на стр. 15 фуснота 5, споменуто, учешће Осман-паше у борбама пред Бечом.

³¹ Ова омашка је допуштена ако се у *Sigill-i ʿosmāni*, III, 420 тврди да је Осман-паша у гумади II 1094, дакле у јуну 1683, као намјесник Дијарбекара, непосредно након тога био премјештен за Дамаск. Из којих је извора је Мехмед Суреј ово црпио мени је непознато. На листи намјесника Дамаска Мудамеда сина Џама за годину 1095. пише сљедеће: *1095. године Мехмед [читај Осман] Паша Бостанџија по други пут постаје валија Дамаска... у њој је Осман-паша био смјењен и отпутовао у тврђаву Биш (?), а на његово мјесто је као валија дошао Халил-ага, као муселим дошао Ибрахим-паша који је дошао из Багдада и дошао је на дан Леулетул-кадра, остао је ту једно вријеме и био смјењен, а на његово мјесто дошао муселим Зулфикар-ага. По овом извору би ипак 1095/12. децембра 1683. ранији бостацибаша Мехмед-паша прво био намјесник Дамаска а онда га је разријешо Осман-паша. Након што је започела „опсада Беча“ на његово мјесто да управља Дамаском као намјесник дошао је **Калил-ага** (Chalil Agha) као митеселим **Ибрахим-паше** (Ibrāhīm Paša, раније у Багдаду); он је 27. Рамадана, дакле, 7. септембра 1684. ушао у Дамаск. Из ових података, ако се претпостави њихова тачност, беспоговорно слиједи да је Осман-паша тек послјије ослобођења Бечке тврђаве могао доћи до Мађарске, вјероватно тек у љето 1684, тако да би његов *Архив* тек тада смио да буде заробљен. Сасвим је јасно да последњи у њему заступљени документи потичу из 1093. године.*

³² *Листе намјесника Босне*, које је објавио **К. ф. Пез** (C. v. Peez) на основи *Bosna sâlnâmesi* у другом тому *Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* (Wien 1894), исто као и оне које је Е. ф. Замбаур (E. v. Zambauer) објавио у свом *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam* (Napover 1927), стр. 172-174, су непотпуне и захтијевају свуда накнадно испитивање и допуњавање. Према обје листе 1095. босански намјесник био је **Осман паша-заде Ахмет-паша**, након њега 1096. Осман-паша и у истој години **Финдик Ахмед-паша**. Ово не може да буде тачно. По *Râsid, tâ`rich*, I, 444 Осман-пашу је, када је помакнут према Пожеги, у Босни замијенио Осман-паша-заде Ахмед-паша, док је Финдик **Муштафа-** (не Ахмед) **паша** (уосталом неки Бошњак, упор. *Sigill-i ʿosmāni*, IV, 410) 24. гумада I 1096. премјештен у Босну (упор. силахдарову *Историју*, II, 193), гдје је он, међутим, остао само кратко раздобље. Још исте године наследио га је, само за сасвим кратко вријеме, **Абаз Сијавуш-паша** (Abâza Sijâvuš Paša) (упор. силахдарову *Историју*, II, 317), док је он сам морао да иде за Пожегу. У Босни нијесам нашао никакво предање о тамошњој службеној дјелатности Осман-паше, такође, један темељни познавалац босанско-османских односа који је умро у Сарајеву 21. фебруара 1931, **Мухамед Енвери**

до тога да се он домогао власти у свом старом завичају. Зато што је у прољеће 1684. Осман-паша заједно са сердаром и каснијим великим везиром **Бекри Мустафа-пашом** стајао пред Будимом који је послје спасења Беча постао сљедећи и најважнији циљ царског оружја и око чијег посједовања су бјешњеле најнасилније борбе. Осман-паша се са овим сердаром нашао изван ове тврђаве и изгледа, вјероватно код Ваца, претрпео велики неуспјех. Јер оба војна команданта погађа немилост Мехмеда IV, и само посредовање великог везира спречава извршење већ изречене смртне казне Осман-паши. Као обични санџак бег усмјерен је према Пожеги (Славонија). У регебу 1097/24. маја 1686.³³ замијенио је ову неважну службу са намјесништвом³⁴ у Ерлану, у Горњој Мађарској. Тамо га је онда врло брзо задесио сасвим трагичан крај. Јер када је 1. рамадана 1097. = 22. јула 1686. од непријатеља окупирана тврђава Ерлан, из које је понекад имао обичај да изјаше у врло слабој пратњи, он је поново напушта и тада га у Долини Солат (око 8 km западно од Ерлана) опкољавају и послје храброг отпора касапе на комаде³⁵ коњаници грофа Антона Карафе (Grafen Anton Caraffa). Тек 13. децембра 1687. (8. сафера 1099) град и тврђава Ерлан предани су Аустрији од стране њеног *кјаја* **Рустем-аге** (Rustem Agha), који је послје Осман-пашине смрти преузео команду³⁶.

еф. Кадић (упор. о њему мој чланак „Fünf bosnisch-osmanischen Geschichtsschreiber“ у: *Гласник земаљског музеја*, XLII [Sarajevo 1930, стр. 171-172] није знао ништа да ми каже за њега. У трактату **Риза еф. Мудеризовић**, „Неколико мухурова босанских валија“, у: *Гласник зем. музеја*, XXVIII, Сарајево, 1916, стр. 1 и даље, недостаје такође печат Осман-паше. Промјена у намјесништву у оним годинама се вршила веома брзо, тако да се доста често дешавало да је неки паша и прије него што је дошао до свог мјеста службе, поново већ постављен на неку другу дужност (Posten). Пошто је куповина положаја управо под Кара Мустафом у пуном развоју, ово стање се да још лакше објаснити. При промјени великог везира, у сваком случају, мијењале су се најважније дужности.

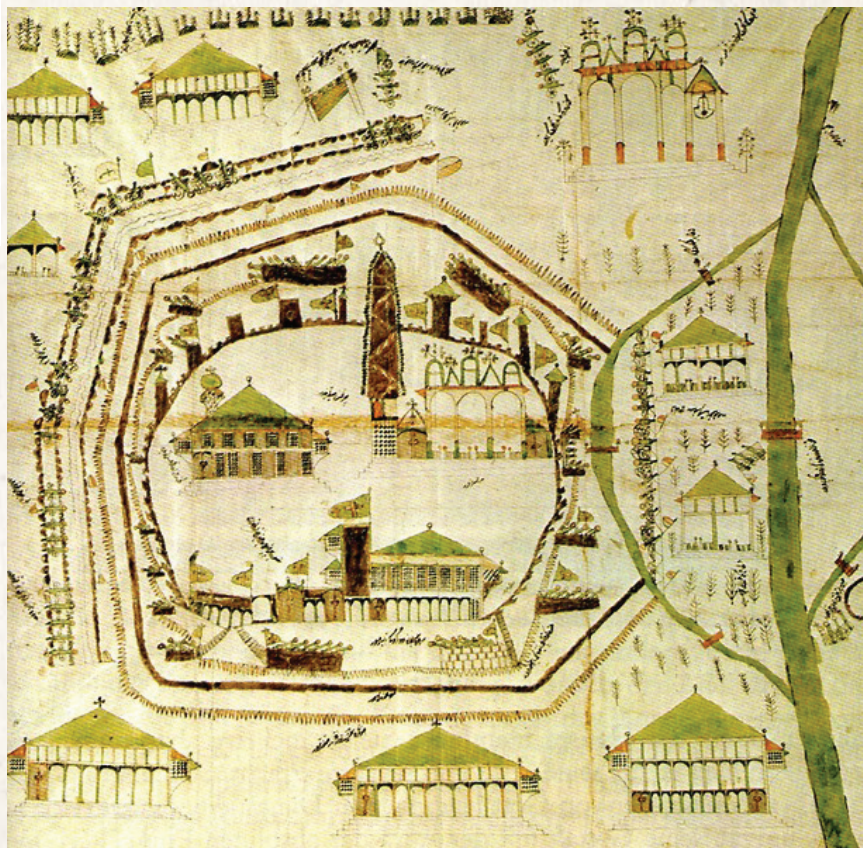
33 Осман-паша је требало да преузме намјесништво у Босни, бакарни новац који је таамо кован, о коме извјештава **Трухелка** (Truhelka) у *Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, IV, 396-397, потиче из 1095, из периода његовог службовања,

34 Напомена мјесеца налази се само у *Sigill-i osmâni*, III, стр. 420, али не и у *Sillîdâr tâ rîchî*. Она приближно одговара чињеницама, јер се у години 1097. као санџак-бег Кањиже и Пожеге наводи **Бекри Мустафа-паша**, каснији (1099-1101) велики везир.

35 Упор.: **Ferenc Bálassy**, *Az Egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben = Értekezések a történelmi tudományok köréből*, IV том, бр. 4, 1784 (Budapest 1785), стр. 6, затим, скоро дословно: **János Balogh**, *Egervár története* (Eger, 1991), стр. 144-145; упор. и L. v. Szalay, *Magyarország története*, V, (Budapest 1857), стр. 306, даље **Joh. Vap. Vicus (=Vico)**, *De rebus gestis Antonij Caraphaei libri quatuor* (Nearpolis 1716), стр. 129, **F. Wagner**, *Historia Leopoldi Magni*, I (Augsburg 1719), стр. 680.

36 Уговор о предаји датира од 8. сафера 1099. = 13. децембар 1687. Потврда о

Ово је романтично протичање живота Осман-паше Бошњака. Османлијска историјска дјела спомињу га само по-негдје а западни извјештачи³⁷ тог времена не спомињу га, колико ја видим, ни једном. Силахдар Мехмед-ага³⁸ истиче га као блага, доброћудна, храбра, праведна и великодушна, све особине које веома јако противрјече информацијама Абдул Керима. Од побожних дјела која је он водио, поме-

нућемо неколике грађевине Анадолији и Румелији, те чесму (*češme*) код врата његове куће унутар Капије царског врта (*Bâghçe qarusu*) у Стамболу, исто тако једну џамију са медресом и школу у његовом завичајном селу Казанци. То је било његова посебна брига јер је направио једно богато насеље које је дабоме године 1095/20. децембра 1683, дакле управо за вријеме његовог босанског намјесништва, помоћу 35 барјака (*bajraq*) плашило „Хрвате“³⁹. О његовом накондном доласку не може се ништа дознати. Како се један његов син звао извјесни **Хасан бег** од овог изводи своје поријекло род **Хасанбеговића** у Автовцу⁴⁰, недалеко од Казанаца. Села у околини Казанаца, као Муљи, Липник, Автовац и Вучево налазила су се још дуго послје смрти Казанац-паше, како је он називан у народном говору, у посједу његовог потомства, од којих сигурно и данас још многи преживљавају своје скромно постојање у далеким долинама Херцеговине.

слободном кретању Рустем-аге, сачињена на мађарско 9. децембра 1681. у Ерлану, за францисканске монахе, налази се архиви францисканског реда у Ђунђушу.

37 Осман-пашу, колико могу да видим, нигдје не помињу француски и енглески путници који су можда могли да га упознају за вријеме његове дјелатности као кајмакама у Стамболу или као намјесника у Каиру.

38 Упор. II, стр. 258. *Sigill-i osmâni* користи исте ријечи.

39 Ово може да значи само напад Баја Пивљанина; о овом главном отиначу (*harambaša*) упор. студију Јов. Н. Томића: „Последње две године живота и рада харамбаше Баја Пивљанина (1684. и 1685)“, стр. 34, 8°, *Просветни гласник*, Београд, јануар и фебруар 1901.

40 Упор. **Ј. Дедијер**, *на нав. мјесту*, стр. 186-187, 189, 197.

В. Садржај и облик докумената

Документа заступљена у *Архиву Осман-паше* се без тешкоћа могу разлучити у појединачне групе.

Прво мјесто заузимају четири султанова својеручна писма (*Handscreiben*), од којих су два једнаког обима (отп. 30x21,5 cm) упућена бостанџибаши Осман-аги и још два, такође једнаке величине (отп. 22x13 cm), упућена намјеснику Египта Осман-паши. Писма су у потпуности написана руком Мехмеда IV, и то у једном тешко читљивом, крајње површно писаном дивану (*Dîwânî*)⁴¹. Оваква документа на Западу још увијек нијесу позната. Сличан значај припада другој групи писама која се могу сматрати султановим приватним писмима⁴², дакле документима, која нијесу отпремљена ка примаоцу преко канцеларије великог везира, већ су испоручивана путем изасланика. То су примјерци бр. V, LXXVIII, LXXIX и LXXX. Она не носе никакву датумску ознаку, сва се завршавају са поздравном формулом (*Поздрав*) и горе лијево су обиљежена са по неколике ријечи из султанове руке. Вјероватно су служила као пратећа писма за султанове почасне поклоне и била су знак посебне царске наклоности. И ова врста докумената је досад остала непозната. Вриједи поменути, да су без изузетка писана са веома упечатљивим несхи писмом (*Neshî*). Величине листова су различите⁴³.

У највећем броју у збирци су заступљене наредбе (*Er-lässe*) Мехмеда IV које су украшене са султановим монограмом (*tughra*)⁴⁴. Ради се о укупно 29 докумената, наиме бр. VI, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXIX, XXXI, XXXII, XLI, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, LI, LII, LIII, LV, LVI, LVIII, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXI, LXXVI, LXXVII; њима се придружују још три таква списа, наиме бр. VIII, X и XX, који, међутим, као преписи (*şu-war*) не смију да носе султанов монограм.

Сва ова документа су насловљена на Осман-пашу, а понека међу њима упућена су њему и неком судији (бр. LII, LIII, LXVIII и LXIX); занимљиво је, да је у више примјерака изостављено пашино име (XXIX, XXXI и LIII), дакле, ради се о превиду портине канцеларије (*Pfortenkanzlei*). Фермани

41 За неког графолога (*Schriftverständigen*) би веома чудни султанов рукопис представљао посебну добит; међутим за такву студију рукописа (*Hand-schriftkunde*) нам до сада, по мом знању, недостаје било каква основа.

42 На султанским рукописима се још увијек јасно препознају трагови златног пијеска (*rik*). Гладак равњани папир као и златни пијесак су од давнина били заступљени код Турака; упореди и **J. v. Hammer, GOR**, III, 391 и 656. – О рукопису **Сулејмана Великог** упореди: **Rečewi, ta'rih**, I, 298-299. – Треба обратити пажњу на упечатљиво неповезан (*asyndetischen*) стил као и готово безбрижан начин изражавања у писмима Мехмеда IV.

43 Репродукције показују свједочанства у одговарајућим, просјечно за око једну трећину умањеним величинама, које нијесу могло да буду уједначене, пошто је страна што је могуће више требало да буде искоришћена. Биљешке на полеђини се стога појављују у нешто крупнијем писму. Одговарајућа величина свједочанстава се из саопштених димензија да одредити без тешкоћа.

44 За тугру упућујем на мој рад „Die großherrliche Tughra. Ein Beitrag zur Geschichte des osmanischen Urkundenwesens“, у: *Jahrbuch der asiatischen Kunst*, Leipzig 1923, стр. 188–196 и најскорији **J. Денија** у: *Enzyklopädie des Islam*, IV том, стр 890–894 са бројним илустрацијама. Тумачење три стабљике (*Schäfte*) у тугри и пенцу (pençe) из три коњска репа (*Roßschweiften*, tugh) би имало све за себе, кад би величанствени иницијали (*Handzeichen*) показали седам стабљика, јер је султан употребљавао тако много коњских репова (чак до девет туга а велики везир пет. У сваком случају заслужује ово иновативно и духовито објашњење, које је иначе по први пут изнио **Фр. ф. Крелиц-Грајфенхорст** у: *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II том (Hanover 1926), стр 266, потпуну пажњу. – Упореди о томе и **Ewlija Čelebi**, I, 577, 13 и даље. – О *тузу* ујемсто слабог чланка **Cl. Hyart**-а у *Enzykl. des Islam*, упореди примједбе **O. M. v. Schlechta-Wssehrd** у: *ZDMG*, XI том (1857), стр. 547 и даље (према **Wāşif**-у) као и **Fr. v. Kraelitz-Greifenhorst**, на нав. мјесту, II том, стр. 266, примј. 1.

који су писани искључиво на дивани писму са на крају датирани и обиљежени мјестом и временом издавања (*maħall-i taħrir*). Аутентични укази (*berewât*) се скоро уопште не налазе међу њима⁴⁵. Чак се ни документа о додјелљивању, као нпр. анадолског (LXV) или египатског (LXXI) намјесништва, или проглашење Осман-аге за везира и замјеника великог везира (*qâim-maqâm*; бр. XVIII), ни по чему не разликују од других наредби упућених Осман-паши, она су дакле без тзв. *nişân*-реда. Остале унутрашње карактеристике су једнаке. Након тзв. *narratio*-а (*iblağh*, излагања проблема) слиједи, најчешће дословним понављањем чињеница и израза *narratio*-а, тзв. *dispositio*. Прелаз ка *Издата је висока наредба [ферман]* по правилу се врши ријечима *Наређујем да када приспује*, при чему међупростор или нови ред чине уочљивим почетак *dispositio*-а. *Величина папира* је код свих фермана поприлично иста; варира само између 57 и 60 cm у дужини као и 31 и 36 cm у ширини. Код оба фермана за проглашење бр. XVIII и LXXI имамо исти формат, наиме 57x36 cm. Пошто су ова документа примаоцу достављана у посебним *врећама* (*kese*)⁴⁶ недостаје натпис на полеђини писма⁴⁷. У неким се име достављача спомиње у тексту, тако у бр. LV (Ахмед-ага), LXXX (Ахмед-ага). *Полеђине*, изузевши примједбе Осман-паше и његовог писара, но сесамом *şahh*⁴⁸ и, уколико се односе на рачуноводство (бр. XXV, XXIX и XXXI, односно

45 Упореди изричито као *berât* насловљени документ бр. X.

46 Османска државна писма су се увијек стављала у врећу (*kese*) која се састојала од посебно скупе тканине, сличне сомоту, која се звала *çatma*. На тој се кеси златним врпцама причвршћавала златна кутијица (*qozalaq*), која је садржавала у воску израђен *отисак печата*. *Боја и тканина* за ове поштанске торбице као и кутијице за печат су до најскоријег времена биле тачно прописане и одређивале су се по примаоцу, при чему се обраћала посебна пажња да ли се ради о муслиманском или хришћанском владоцу или великодостојнику. Најзначајнија од овдје изложених мимоилажења су била следећа:

<i>Прималац писма</i>	<i>Поштанска торбица</i>	<i>Кутијица за печат</i>
Владацац Индије	} <i>çatma</i> (златом проткани)	} златна, прекривена драгуљима
Шах Персије		
Шариф Меке	} зелени атлас	}
Татарски принчеви		
Владацац Беча (Wien)	} златна брокада (serâser)	} златна
тј. Аустрије		
Краљ Пољске	} атлас	} сребрна
Папа		
Краљ Мађарске	} златна брокада	} златна
Дужд Венеције		
Краљ Француске		
Краљ Шпаније		
Краљ Португала	} платно (повремено и без кутијице)	} (без торбице)
Цар Русије		
Војводе Молдавије и Влашке		

О бојама кесица за унутарње декрете (*Verordnungen*) итд. упореди **L. Fekete, Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmäßigkeit in Ungarn**, прво издање (Budimpešta 1926), стр. XXVII- XXVIII.

47 У *Архиву Осман-паше* се очувало укупно девет омота писама (*keseler*), и то четири бијеле платнене врећице следећих димензија: 1) 14x42 cm; 2) 8x54 cm са натписом *Гнијездо посједника позиције [каиму макал] везира Осман-паше* 3) 9x48 cm са натписом *наредба потврђена 1093*; 4) 9x54 cm са два натписа, од којих је један на предњој страни гласи *џиџа Кипра везана за годину*, а други на полеђини *Документи рачуна са аом*.

Поред тога је присутна и једна црвена платнена кеса, димензија 19x43 cm, која можда изворно не припада архиву. Преостала четири омота су од атласа, и то два од бијеле тканине, димензија 6x39 cm и 19x43 cm, један од од свијетло-црвене тканине са зеленим рубом, 9x45 cm велик и један од црвеног атласа димензија 9x53 cm.

48 Знак *şahh* се без изузетка налази на десном доњем рубу на полеђини документа.

бр. LIII, LV и LVI) онда садрже тзв. „реполике потписе“ (*schweifförmige Fertigung, qijruqlu imdâ*) управитеља султанове ризнице (*defterdâr*), чији изглед показују двије репродукције на стр. 19 бр. 10 и бр. 11. Читање ове двије рукотворине (*dieser zwei Fertigungen*) даје по Фр. ф. Крелиц-Грајфенхорсту (Беч) ријечи (бр. 10) *сиромах Ахмед* односно (бр. 11) *сиромах Ахмед*, док бр. 1 са бр. 5 односно бр. 6 и 7 предочавају вијугаву (*verschlingendes*) троструку исправку (*ṣahh*)⁴⁹, а бр. 9 даје да се види потпис писара Мехмеда, на име *писар Мехмед* да се појави; о бр. 8 упореди бр. XLI на стр. 46, примј. 4 изворника.

Додатну групу докумената, заступљену са 18 примјера, заузимају списи двојице великих везира Корпулу-заде Фадил Ахмед-паше (бр. VII и XX) и Кара Мустафапаше (бр. XXVI, XXVII, XXVIII, XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLII, XLIII, LIX, LX, LXVI, LXXII). Сви показују једно доследно обиљежје (*Gepräge*). Први писмо (бр. VII) Фадил Ахмед-паше упућено је бостанцибаши; ословљавање (*die Anrede*) само гласи *Ага* а потпис *Од искреног пријатеља Ахмеда*. Велики везир на маргинама (*am Rande, kenâr*) на-

има пријатељски начин, на име *Мој драги благословљени брате* и надаље *Џијењени пашо*. У личнијем дијелу писма обраћа се Осман-паши са *Мој драги брате*.

Кара Мустафа-пашина писма су подједнака по спољашњем облику. Ословљавање гласи или *Моћни паша* или, или *Славни паша* или *Моћни паша*. Онда најчешће слиједи *Драги и благословени мој брате*. Писма се без изузетка завршавају са персијском жељом *На крају нека респект и уважавање траје вјечно* која се проширује на *На крају нека дани респекта, уважавања и успјеха вјечно трају*. Ниједно од ових писама великих везира не носи никакву временску ознаку. *Потпис* је доље лијево и увијек остаје исти. *Напис* се налази увијек на полеђини и мијења се у одноду на положај Осман-паше. Један број ових списа великих везира је пратила нека султанова наредба. У једном таквом случају се по правилу начин изражавања дословце понавља (упор. нпр. бр. VII, XX, XXXIII, XLI, LXVI; упореди за то XXVI, гдје недостаје одговарајући ферман); по Ј. ф. Хамеру се такви пратећи списи називају наредбени списи (*mektûb-i emr-uslûb*)⁵⁰. Преостали су срочени и послати независно од неког тумачења султанове воље (*sultansichen Willenserklärung*).

Следећу групу докумената представљају *списи службеника* (*die Beamten*), који су Осман-паши били подређени или су као високи портини службеници са њим били у присном односу. Првом реду припадају прије свега извјештаји **Сејид Абдул Муина** (Sejjid 'Abd ul-mu'in), о Осман-пашиним кипарским опорезивањима становништва (*gerachtete zyprische Kopfsteuer*) (бр. IX, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII); од истог писара потиче и документ LXX из Ларенде у Анадолији. Овдје припадају и два свједочанства бр. LIV (списи неког *defterdâr*-а упућени Осман-паши) као и бр. LXXV (списи извјесног **Салих-аге** у Александрији). Другом низу, међутим, припадају примјерци бр. LXIII и LXXIII (два списа **Хасан-аге**, портиног *кјаја* великог везира, упућени Осман-паши), бр. LXXIV (писмо портиног *кјаја* Ахмед-аге упућени Осман-паши).

Сва ова документа су на доњем лијевом рубу обиљежена са уплетеним (*verschlungenen*) потписом писара, чије рашчитавање, међутим, није успјело свугдје у потпуности.

У овом контексту вриједи споменути три списа која су написана на арапском језику (бр. XLV, L и LXIV), који су узети из периода сиријског мандата Осман-паше и који су узети у обзир ради цјеловитости (*Vollständigkeit halber einbezogen wurden*). Ријеч је о заборављеним тзв. *судским документима*, који су обиљежени именовањем свједока у процесу (*Vorganszeugen*) (*свједоци стања*) и која је овјерио (*ibâre-i teşdîq*) судија.

Закључак образују листе (*defatir*) које се најчешће односе на приходе и потрошњу, опрему, порезе итд.⁵¹ Ријеч

⁵⁰ Упор. **J. v. Hammer-Purgstall**, *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken* = DWAW, *phil.-hist. Kl.*, I (Wien 1850), стр. 18-19: Исти двоструки облик [наиме *nâme* и *qâ'ime*] важи и за списе великог везира, од којих се они који су праћени ферманом *Mektûb-i emr uslûb*, тј. наредбени списи, исписују по ширини папира ...

⁵¹ *Архив Осман-паше* између осталог садржи двије књиге, од чијег се приказа овдје морало одустати. У првој се ради о попису оружарнице Осман-паша од 2. рамадана 1083. = 4. новембра 1682; свеска са бројем (*Standnummer*) *Rast. 325* (=Horn 79) састоји се од 42 листа, од којих је 8 исписано; Фр. ф. Менински је садржај тачно навео, ипак, од приказа наведених мјеста се овдје морало одустати због безначајности тих записа. Друга свеска са бројем *Rast. 326a* (=Horn 84) садржи књигу *рачуна* током године 1089/23. II, 1678, дакле, прије Осман-пашиног намјесништва, са из Каира за Истанбул послатим износима

ставља, са обрнутим луком, својеручно и повјерљивије писање. Ословљавање одсада гласи: *Душо моја, узвишени Бостанцибаши Ага*.

Друго писмо (бр. XX) је било упућено његовом замјенику, кајмакаму Осман-паши. Ословљавање сходно томе

⁴⁹ Ј. Х. Мортман ми је за то зачуђујуће (*frageweise*) предложио *који одговара*, тј. „било је упоређено“.

је о примјерцима бр. XI, XLIV, LXI, LXII, LXXXI, LXXXII, LXXXIII и LXXXIV⁵²; томе се придодаје попис вртова (*Gärten*) (бр. XXXV). Табак се при томе, умјесто по ширини, узима по дужини и прво се пише на једној па на другој на пола пресавијеној страни (*halbbrüchigen Spalten*); J. ф. Хамер за ову врсту списа наводи ознаку *qā'ime*⁵³.

Различита документа *Архива* украшена су са лијепим *отисцима печата*. Пошто је ријеч о *печатима* историјски дјелимично значајних личности, отисци се овдје приказују – и то чак дупло увећани⁵⁴ – са жељом да нам нека вјешта рука што прије додијели темељну расправу о печатима Арапа, Персијанаца и Турака⁵⁵. Сљедећи *печати* су, сходно укусу времена, октагонални или јајолики. Ако се упореде са осталим печатима тог времена, тако се открива, да су се тада натписи одликовали нарочитом популарношћу⁵⁶. Могу се пронаћи, барем на турским печатима, вјековима увијек извјесне, увијек по неколико деценија коришћене, изреке употребљене за печате, тако да смо, користећи се искључиво њима, скоро у стању да отприлике одредимо старост печата. У ове натписе убраја се и куранска изрека (XI, 90) *И нема успјеха без Божије помоћи* која се нпр. налази на печату Сејид Абдул Муина (бр. 5). Али и велики печат Осман-паше, који је вјероватно наложио да му се изрезбари при ступању на позицију египатског намјесника, садржи између осталог исту изреку из *Курана*. Док су обични службеници, као отп. **Салих-ага** (бр. LXXV) или извјесни **Али** (бр. XVII) употребљавали обичне печате који само садрже њихово име, високорангиране личности имале су обичај да придодају изреку. Тако печат портног *кјаја* Ахмеда садржи ријечи (*hezeğ*) *оствари Боже жељу Ахмедову* (бр. 1) као и годину 1064. Велики везир Корпулу-заде Фадил Ахмед-паша је употребљавао два приватна печата. Један, изрезбарен 1067.

пореза. Томе се вјероватно придодају *Rast*. 284 = *Horn* 93, листица са неким бројевима (сумама новца), даље *Rast*. 321 = *Horn* 94, листица са биљешкама, именима службеника, *Rast*. 321 = *Horn* 95 преписи едиката, из биљешнице, *Rast*. 322 = *Horn* 78, листа огртача, *Rast*. 323 = *Horn* 92, биљешка различитих врста марама и коначно укоричена (*gehefttes*) књига (*Rast*. 324 = *Horn* 87), са 3 исписана од укупно 16 листова о примањима паше; унесене суме се свде на отп. 52 000 пиастера. Ни један од ових примјерака, поред њихове безначајности (*Belanglosigkeit*), се није поклапао за приказ. Оно што, коначно, П. Хорн описује под бр. 85-86 (= *Rast*. 211/212) не припада без сумње никако *Архиву Осман-паше*, и у складу са тим овдје може у потпуности остати изван разматрања.

52 Веома је спорно да ли овај *дефтер* припада архиву Осман-паше. Као добар примјер једног у тзв. *Sijâqet*-спису (турски *qırma*, персијски *ḥaṭṭ-i šikeste*) сročеног свједочанства приказ, међутим, неће бити изостављен.

53 Упореди његову *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken*, на стр. 18.

54 Само се печат Осман-паше (бр. 6) појављује у 1½-струком увећању.

55 Један такав рад је неопходан за истраживања исламске стварности. Жалосно је да се данас још морамо ослонити на студију Јозефа ф. Хамер-Пургштала (види примј. 51), чак и на оглед високоученог нирнбершког оријенталисте **Христофа Готлиба ф. Мура** (Christoph Gottlieb v. Murr, 1733-1811): *Drey Abhandlungen von der Geschichte der Araber überhaupt derselben Münzen und Siegeln* (Nirnberg 1770), стр. 83-84, као и на **Хадријан Реландово** дјело о из *Курана* извађеним натписима у печатима (упор. *Dissertationes miscellaneae*, 3. дио, Utrecht 1708). Богат извор и за ово зацијело још увијек представља класично дјело **Жозефа Тусен Реноа** (Jos.-Toussaint Reinaud) *Monumens arabes, persans et turcs du cabinet de Mr. le duc de Blacas* (Pariz 1828, два тома).

56 Упор. нпр. *Burda*-стих којег сам размотрио у мом спису *Aus Südslaviens Türkenzeit* (Berlin 1927), стр. 40-41, он се наилази веома често на сјеверноафричким печатима све до времена Мохамед Алиа, који га је и сам употребљавао; упореди за то **Ét. Combe**, „Manuscripts de la Boudah de Bouşiri, notes d'archéologie musulmane“, у: *Bulletin de l'Institut français d'archéologie du Caire*, (Kairo 1930), стр. 89-90. – Примјери за помодне изреке на турским печатима се могу произвољно умножавити.

године, показује персијску изреку (*hezeğ*, бр. 3)⁵⁷ *Богу слава што ми је име Ахмед дато*, други (бр. 4) међутим показује познато предањску заповијест (*Überlieferungstelle*)⁵⁸ *Уистину сваки управљач има своју намјеру*. Персијски је и натпис на печату (*remel*) портиног *кјаја* *Хасан-аге* (бр. 2): *Хасан је онај који шири славу узвишеног Бога*. Захваљујући љубазности Жан Денија овдје се може репродуковати јајаста метални печат Осман-паше (бр. 6). Налази се у следећем облику између осталог на једном указу (*bujuruldu*) из 13. џумада I 1091. = 11. јуна 1680.⁵⁹ изнад нишан-реда⁶⁰ *одлука високог дописа дивана гласи*. У средини стоје куранске ријечи *Немам успјеха без Божије помоћи* и уз њих *његов роб Осман*. Лијево од имена је јасно уочљива година 1091. Десно од имена изгледа да се налази *siglum* израђивача печата. У спољном оивичењу стоји персијски катрен у *hezeğ*-(сраз)мјери (– – – | – – – | – – – | – – –), који се необично често⁶¹ од почетка 11. вијека наилази на великим печатима у Турској који гласи:

Еј Боже, уистину

шест је ствари којим си ме даровао

*Знање, марљивост, ширина руке*⁶²

вјера и увјерење и усправан стас.

J. ф. Хамер-Пургштал га је у његовом *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken* на стр. 28 красно, али слободно превео на њемачки:

О Господе, мој Боже,

хтио си да ми кроз твоје бивствовање

Додијелиш шест ствари у руке:

Знање, дјелање, и руку, која шири,

Вјеру, сигурности и племенитости.

За крај неколико ријечи о амблему (*pençe*) Осман-паше⁶³, који је наизглед употребљавао од почетка његовог египатског намјесништва. Налази се на од њега саздатих указима и показује следећи изглед:

57 Упор. о томе **J.-T. Reinaud**, на нав. мјесту, II том, стр. 99, бр. 39.

58 Упор. **al-Buhari**, *Kitâb al-ğami' us-şahîh*, издат од **Л. Крела** (L. Krehl) I (Lajden 1862), стр. 4, бр. 1.

59 Тако разговјетно гласи датум 13 h. године 91, иако Осман-паша ни тада није био проглашен намјесником Египта; упореди документ бр. LXXI и о томе стр. 58-59.

60 Овдје дакле стоји отисак печата умјесто амблема (*pençe*), који је, како се чини, Осман-паша тек касније почео употребљавати. *Diwan* је узгред од свих османских намјесника посједовао само онај у Каиру.

61 Упор. нпр. примјере код Риза еф. Мудеризовић, „Неколико мухорова бо-санских валија“, у: *Гласник земаљског музеја*, XXVIII том (Сарајево 1916), стр. 4, 6, 7 (од године 1019/1610, 1080/1669. и 1085/1674), даље *Der Islam*, VII том (1917), стр. 271 (од године 1086/1675; са дјелимично неуспјелим предавањима) као и **J. v. Hammer-Purgstall**, *Abhandlung über die Siegel* итд, стр. 28 (из 1719 год.). Даљи недатирани примјери код **J. T. Reinaud**-а, *Monumens* итд. II том (Париз 1828), стр. 282-283, са духовитим коментарима о катрену (*Vierzeiler*), који се може пратити назад до *Gelal ed-Din Rumi* односно *Gami*, као и код **W. Pertsch**, *Verzeichnis der türkischen Handschriften der Kgl. Bibliothek zu Berlin* (Berlin 1998), стр. 384. Као што је већ Ж. Т. Рено саопштио, је та инскрипција била веома учестална на печатима великих везира и високих службеника тога времена.

62 Због тога што „катрен (*Vierzeiler*) посједује много различитих погрешних начина читања“ преводилац С. Илић је сматрао да га је апсурно преводити ову и следећу фусноту.

63 Приказ Осман-пашиног пенца се налази у чланку *Tughra* од Џ. Денија (J. Deny) у *Enzyklopädie des Islam*, IV том. Представљена репродукована амблема потиче из једног другог документа из периода каировског намјесништва Осман-паше, чија ми је копија (*Lichtbild*) захваљујући љубазности Џ. Денија била стављена на располагању.

1

2

3

4

5

6

На њему је упадљив tughra-лики облик и, то што усправно стоји. Умрежене (*verschlungenen*) ријечи по читању Фр. ф. Крелиц-Грајфенхорста гласе:

*најсиромашнији
од робова
Осман
Паша*

тј. „најјаднији од свих слуга – Осман-паша“. Лијево од тога пише на мјесту, која поред султанових симбола обично поприма формулацију *увијек побједоносон* која код пенчове уобичајене *ṣaḥḥ*-е (*исправке*), значи „тачно“.

ЈОВАН ВИШЊИЋ И ПАША ГАЧАНИН (око 1665)

Сан уснио Вишњићу Јоване,
 Спавајући на бијелој кули,
 Ће полеће тридесет орлова
 Од Азије преко Метоије,
 Па пођоше цркви у Дечане
 И пред њима каблашина орле.
 Кад је Вишњић чудан сан уснио,
 Па у сану на ноге скочио
 И на оцак ватру наложио,
 Ни с'умио, ни Богу молио,
 На кољена главу наслонио,
 Па се дао у замишљеније;
 Мисли дуго, а тешко уздану
 И колико мало уздануо,
 Из постеље мајку разбудило;
 Па му стара мајка говорила:
 „О мој сине, Вишњићу Јоване,
 А што си се тако уплашио?“
 А Јован јој оде бесједити:
 „Мајко моја, родитељу стари,
 Ја сам, мајко, чудан сан уснио,
 Спавајући на бијелој кули:
 Ће полеће тридесет орлова,
 Све орлова турскијех каблаша
 И пред њима каблашина орле
 И пођоше цркви у Дечане.
 И тај сан ти могу толковати,
 Да је Паша пошо Гачанине,
 Да по'ара цркву у Дечане.
 Но чули ме, моја стара мајко,
 Донеси ми госпоцка пр'облака,
 Да се свучем, да се преобучем,
 Могу, мајко, у њем погинути;
 Оћу цркви у Дечане поћи,
 Да по'одим сјајна манастира,
 Да га не би поробили Турци,
 Ради Бога и оног свијета“.
 Мајка скочи, пр'облак дохватила.
 Јован свуче те се преобуче,
 И припаса силај и оружје

И припаса сабљу оковану,
 Па га ето у подруме мрачне,
 Па готова дохвати дората,
 Оседла га уздам зауздао,
 Прекрсти се, сједе на дората. 5
 Старој мајци с Богом довикнуо,
 Па окрену сентом и свијетом,
 Куд год иде у Дечане сиде,
 А кад Вишњић манастиру сиде,
 Па пред њиме одсједе дората 10
 И свеза га за љескову грану,
 Кад на цркви отворена врата.
 Он уљезе у бијелу цркву,
 Па целива крсте и иконе,
 и погледа у светог олтара, 15
 Кад угледа Пашу Гачанина,
 Око њега тридесет Гачана.
 Од икона софре поставили,
 Из кандила чаше извадили,
 Они пију у олтару вино. 20
 Продрије се Паша Гачанине:
 „Копиљане, Вишњићу Јоване,
 Оди, курво, да пијемо вино“.
 А Вишњић му говорити зађе:
 „О Турчине, Паша Гачанине, 25
 Не пије се вино у олтару,
 Но се часна летурђија служи;
 Но изађи пред бијелу цркву,
 Да пијемо лозовину вино“.
 А вели му Паша Гачанине: 30
 „Копиљане, Вишњић одметниче,
 Ја сам бјелу поробио цркву
 И у њојзи пијем вино ладно“.
 А кад зачу Вишњићу Јоване, 35
 У њему је срце задрктало,
 А бијеле полећеле руке,
 Па извади седам самокреса,
 Седам грла четрнаест зрна.
 Па он Пашу Гачанина гађа;
 Пушке су га ватром послушале, 40

А Турчина боље погодиле
 У ковије међу очи двије.
 Турчин мртав паде у олтару.
 Кад Гачани Пашу сагледаше,
 На иконе чаше побацаше, 85
 А готове пушке дохватише,
 На Јована јуриш учињеше.
 А кад виђе Вишњић одметниче,
 Часним се је крстом прекрстио
 И оваку ријеч говорио: 90
 „Јаки Боже, ти мене помози!“
 Па поведи сабљу оковану
 Те посјече Пашу Гачанина
 И око њег' тридесет Гачана. 95
 Вас је олтар обојила крвца
 Е се стрпа гомила Турака.
 Виђе Вишњић шта је учинио,
 Па извади стотину дуката,
 Те дарива цркву и олтара, 100
 Па погледа на лијеву страну,
 Док угледа сандук од олова
 И у њему до два светитеља
 Света Петка и света Неђеља,
 Света Петка Турке кунујаше, 105
 А Неђеља њега благосиља:
 „А нека те, Вишњићу Јоване,
 Свијет'о ти образ на дивану,
 А сјекла ти сабља на мејдану!
 Добри од теб' остајали трази,
 А никад ти име не умрло, 110
 Него ти се увјек спомињало,
 Док је Српства и од њега трага!“
 Како рече онако се стече.

Из Дробњака: Милован Головић,
 САНУ, Сигн. 35 бр. 355/601

БАЊАЛУЧКИ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКИ ПРОЦЕС

(3. новембар 1915–14. март 1916)

Осуђени на смрт:

I. ред: стојећи с лијева на десно: Милутин Јовановић, Димшо Ђокановић, Раде Ђурановић, Чедо Милић, Димитрије Јевђевић, Симо Беговић, Мирко Томовић, Михајло Савић и Петар Билбија.

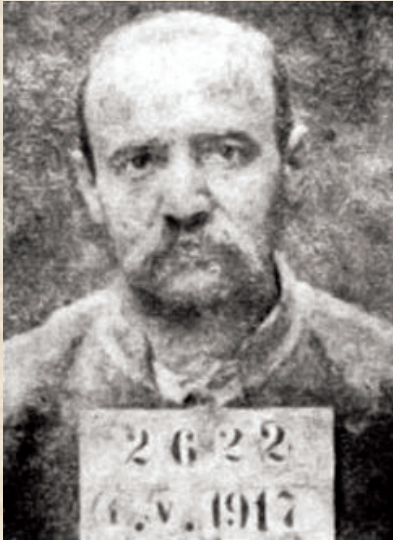
II. ред: сједећи с лијева на десно: Милан Петковић, Алекса Јакшић, Матија Поповић, Васиљ Грђић, Коста Гњатић и Ђорђо Дакић († Бошко Чапрић).

Жељко ВУЈАДИНОВИЋ

Почетком 20. вијека аустроугарска власт је у судским процесима оптужила и осудила велики број угледних Срба, својих поданика, за велеиздају и планирање „великосрпске револуције“. Још раније, послје устанка 1881–1882, чланови *Српске црквене општине* у Мостару оптужени су за велеиздају. Велики процес покренут је у Загребу, у вези са припремама за анексију Босне и Хер-

цеговине 1908. године. Мотивисан је југословенском политиком *Хрватско-српске коалиције*, којом је било угрожено мађаронство, ексклузивно хрватство и ексклузивни католицизам. Почетком 1909. оптужена су 53 угледна Србина због „проповиједања српског имена“ (иако је оно било признато земаљским законима), „ширења ћирилице“ (иако је била допуштена земаљским за-

конима), „ношења српске заставе“ (иако законима није била забрањена), као и због сарадње са Србима изван Аустроугарске монархије. Као „коловође“ оптужени су **Адам и Валеријан Прибићевић**. У току процеса (март–август 1909), анексију су признале велике силе, као и Краљевина Србија. Тек започета парница претворила се у политички скандал. Осуђен је 31 оптуженик на затворске казне од пет до дванаест година, укупно на 184 године. Због противљења европског јавног мњења, Сто седморице, као врховни суд Хрватске, наложио је обнову поступка, која није спроведена. На крају, **цар Франц Јозеф** је новембра 1910. донио „превишне рјешење“ о обустави поступка. И поред тога што се могло закључити да су оптужени ослобођени даром владареве милости, амбијент правног и политичког скандала је остао.

Васиљ Грђић

Од анексије до почетка рата, на простору Босне и Херцеговине вођено је око 150 политичких процеса, од којих највише (око 60) пред *Окружним судом* у Бањој Луци. Са почетком свјетског рата 1914, интензивирано је покретање велеиздајничких процеса против угледних Срба, посебно оних са простора Босне и Херцеговине. Непосредно после избијања рата вођен је процес против 25 оптужених за учешће у атентату на аустро-угарског престолонаследника и његову супругу. За тај процес било је покушаја да се нађе упориште у позитивном законодавству, што се углавном не би могло рећи и за још 17 таквих процеса, не рачунајући стотине покренутих због „политичког деликта“. Начелно, ови процеси могу се подијелити на суђења члановима *Народне одбране*, *Просвјете* и других национално-културних организација и на суђења средњошколцима због формирања њихових удружења. Издвајају се процеси против свештеника **Дамјана Ђурице** и 38 „другова“, као и **Васка Љубојевића** и 30 „другова“, вођени пред *Окружним судом* у Сарајеву, затим поступци против девет ђака *Трговачке академије* у Требињу и против 56 ученика *Српско-хрватске националистичке омладине*, вођени у јуну и јулу 1915. пред *Окружним судом* у Травнику. Исте године пред различитим судовима суђено је двадест осморици бањалучких ђака, деветорици чланова *Српске ђачке омладине* из Мостара, деветорици муслиманских ђака због покушаја стварања српске националне организације ...

„Велеиздајнички процеси“ дио су широко постављених „изнимних мјера“, којима је, поред војних судова, успостављена репресивна војна управа и прилагођавано право и правне установе потребама политичког насиља. Распуштен је сабор, укинута устав, забрањен рад српским друштвима, забрањена употреба ћирилице, укинута крсна слава, промијењен назив цркве из српско-православна у источно-православна. Неосновано је било формално доказивање да су ови процеси представљали наставак суђења атентаторима у Сарајеву 1914. Непосредни њихов

циљ био је двојак: онемогућавање рада институцијама у којима се окупљала моћна и свјесна српска национална интелигенција и покушај доказивања одговорности српског националног покрета (а тиме и Краљевине Србије) за избијање свјетског рата.

У спровођењу терора над српским становништвом у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату, аустроугарске власти су посебно настојале да онемогуће рад националних културнопросвјетних удружења *Народна одбрана* и *Просвјета*, као и соколских организација, који су његовали и јачали српску националну свијест. *Друштво Народна одбрана* настало је 1908. у Србији, као полувојна патриотска организација. Трансформисано је 1909. у културно-просвјетно удружење које је убрзо стекло упоришта у Босни и Херцеговини. *Просвјета*, основана 1902, помагала је српске ђаке и студенте. Главна сједишта *Народне одбране* и *Савеза српског соколства* налазила су се у истој згради у Београду, што су, после Сарајевског атентата, власти искористиле као разлог за гашење српских соколских организација на територији под њиховом контролом. Процеси руководиоцима и члановима *Народне одбране* представљали су суђење цијелом српском националном покрету у БиХ.

Бањалучки велеиздајнички процес (1915–1916) највећи је у низу судских процеса које су аустроугарске власти покренуле (1909–1917) против угледних Срба са простора Хрватске и Босне и Херцеговине под оптужбом за „велеиздају“. На процесу вођеном у Војном суду у Бањој Луци, оптужено је 156 лица, најугледнијих и најобразованијих Срба у БиХ тог времена: 19 свештеника, 14 учитеља, 5 професора, два љекара, два инжењера, један адвокат, 12 приватних чиновника, 32 трговца и трговачка помоћника, 6 гостионичара, 13 занатлија, осам државних чиновника, 12 ђака, 26 тежака, а поред њих, и двије жене. Оптужница, писана према циљевима *Двојне монархије у Првом свјетском рату*, базирана је на заплијењеним документима мајора војске Краљевине Србије и команданта добровољачког одреда **Косте Тодоровића**: извјештајима, дневницима, протоколима и пропагандном материјалу *Народне одбране*. Оптужницу су сачињавали и подаци из докумената нађених код учитеља **Миљивоја Јаковљевића** у Малом Зворнику, као и они пронађени код војне дивизије у Ваљеву.

Процес је почео у времену војничких неуспјеха Краљевине Србије и сила Антанте. Суђење је одржано у историјама Више дјевојачке школе, пошто сале Окружног суда нису могле да приме све оптужене. Оптужени су подијељени у три групе: лица везана за *Народну одбрану*; за *Просвјету*; за *Побратимство* и соколска друштва. Као првооптужени, „глава читавог покрета“, означен је **Васиљ Грђић** (1875–1934), посланик у босанском Сабору и секретар друштва *Просвјета*, који се – с друге стране – не спомиње ни у једном од заплијењених Тодоровићевих докумената. Расправу је водио **Коломан Милец** (Koloman Miletz von Draskocz), вотанти су били **Јулије Ансион** (Julius Ansion) и **Мајер Хофман** (Mayer Hoffmann). Оптужбу су заступали: за *Народну одбрану* **Вилим Кениг** (Vilim König), а за друштва **Жига Пинтер**.

Оптужене су заступали **Данило Димовић**, **Владо Андрић** и **Јосип Соукал**. За све оптужене, изузев за тројицу малољетних, затражена је смртна казна. У пресуди је назначено да су оптужени „... у намјери, да се на силу измијени одношај и државна свеза подручја Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији, и да се Босна и Херцеговина припоји краљевини Србији, течајем година 1911–1914. приступили организацији српског револуционарног друштва Народна Одбрана у Београду...” и да дјеловање оптужених „бијаше један од узрока да је букнуо свјетски рат”. Одбрана је почивала на начелу да закон може кажњавати само чин, а не мисао и ријеч. Цјелодневно излагање Данило Димовић закључио је ријечима: „Зар не би било варварски да се људи осуде на смрт само зато што су имали мисли које нису биле пријазне држави?” Четворомјесечна расправа завршена је 14. марта 1916.

Пресуда је изречена 22. априла 1916. На смрт је осуђено 16, на временске казне од двије до двадесет година 87, док су „због помањкања доказа” ослобођена 53 оптуженика. На име одштете и државних трошкова осуђеници су требали да плате 14.644.769 круна. На смрт су осуђени „глава читавог покрета” Васиљ Грђић, као и **Коста Ђватић**, учитељ; **Матија Поповић**, свештеник; **Алекса Јакшић**, трговац; **Мирко Томовић**, учитељ; **Бошко Чапрић**, чиновник; **Ђорђо Дакић**, општински билежник; **Радивој Ђурановић**, приправник; **Димитрије Јевђевић**, свештеник; **Симо Беговић**, свештеник; **Милан Петковић**, свештеник; **Михајло Савић**, дневничар *Земаљске владе*; **Димшо Ђокановић**, земљопосједник; **Чедо Милић**, трговац; **Петар Билбија**, трговац; **Милутин Јовановић**, трговац. Прије завршетка процеса умрло је пет оптуженика, док су двојица изузета из судске расправе. Жалбе на пресуду упутили су и тужилаштво и одбрана. Врховни суд у Сарајеву почетком фебруара 1917. у већем дијелу потврдио је првостепену пресуду. Осуђеници на смрт спроведени су у *Црну кућу* у Бањој Луци, а осуђени на временске казне у тзв. *Стаклену кућу* у Зеници.

Вијест о судском процесу и осуђеницима на смрт, захваљујући посебно *Влади Краљевине Србије* и **Николи Стојановићу**, једном од оснивача *Југословенског одбора*, убрзо се прочула у Европи и Америци. Стојановићу су помагали **Јован Јовановић Пижон** у Енглеској, **Михаило Гавриловић** у Ватикану, **Перо Слијепчевић**, **Владимир Гађиновић** и **Љубомир Михајловић** у Америци, **Миленко Веснић** и **Јован Жујовић** у Француској, као и друге угледне српске дипломате. Акцији за помиловање на смрт осуђених прикључили су се шпански **краљ Алфонс XIII**, **папа Бенедикт XV**, швајцарска и шведска влада, некадашња краљица Србије **Наталија Обреновић**, професор Јован Жујовић, адвокат Данило Димовић и други појединци и организације. Егзекуција на смрт осуђених још више би нарушила већ пољуљани углед Аустроугарске монархије, у којој се – као католичкој земљи – поред папиног, посебно поштовало мишљење краља Шпаније. Након бројних писама, телеграма и посјета са разних страна, а понајвише интервенција шпанског краља Алфонса XIII, **цар Карло I** је (март 1917) помиловао осуђене на смрт, преина-

чивши њихове казне у доживотне или временске (15 до 20 година тамнице). Цар је одлуку саопштио Алфонсу XIII, који ју је проследио Влади Србије (тада се налазила на Крфу). Са завршетком рата, ослобођени су сви преживјели осуђеници овог процеса. Споменик петорици оптуженика, умрлих у бањалучкој *Црној кући*, откривен је 1934. на гробљу *Свети Пантелија*. Касније су на том мјесту сахрањена још двојица оптужених.

Пракса политичких суђења није замрла ни после Првог свјетског рата. У савременом добу свједоци смо да судови, осим своје примарне функције, постају и средство политичког притиска. То је посебно видљиво у раду судова за ратне злочине, који су феномен 20. вијека, повезан са процесом израстања САД у велику силу. Они су често судови ратног побједника, који бира суд и одређује судије, дефинише истину, моралне и правне норме. Развила се пракса да суд не само што суди за злочин него и сам постепено постаје инструмент ратовања, политички.

ЛИТЕРАТУРА

Les persécutions des Yougoslaves. Procès politiques (1908–1916). Avant-propos de Victor Bérard, Paris 1916 (*Austro-Magyar judicial crimes. Persecutions of the Jugoslavs: Political trials 1908–1916*, London, 1916);

Н. Hinković, „Crimes judiciaires contre les JougoSlaves”, *Journal des Débats*, Paris, 1. mars 1917, 2;

S. Sarkotić von Lovćen, *Der Banjaluka-Prozeß*, 2. Bände, Berlin 1933;

В. Ђоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918*, Сарајево 1920;

Veleizdajnički proces u Banjaluci: zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa održanog 25–27. septembra 1986. godine u Banjaluci (ur. Galib Šljivo), Banjaluka, 1987;

Ђ. Беатовић–Д. Милановић, *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској*, Београд, 1989.

М. Томашевић, *Бањалучки велеиздајнички процес*, Бања Лука 2011.

папа Бенедикт XV

краљ Алфонс XIII

НАРОД

„ДОВЕДЕН ДО ТАЧКЕ КЉУЧАЊА“

Политика репресије над Србима је, по његовом мишљењу, узрок атентата. Трагедија је била неизбежна, каже он, због аустријске политике доминације.

Михајло Пупин
Њујорк

„Аустријска политика репресије над српским народом узрок је ове несреће“, изјавио је синоћ у универзитетском клубу **Михајло И. Пупин**, професор на *Универзитету Колумбија*. Професор Пупин је из Србије. Овај крупни, тамнокоси човек одважног погледа типичан је примерак свог народа.

„Два недавна догађаја најавила су катастрофу, за свакога ко је упознат са темпераментом српског народа“, рекао је. „Први је био штрајк ученика у државним школама у Босни и Херцеговини који је почео пре неколико месеци, и није се смирио, а други, вероватно значајнији догађај, маневри аустријске војске који су се одвијали у ове две државе под управом **Престолонаследника**.

Студентски штрајк је почео, као што знате, када је један државни наставник у једној школи у Мостару, у Херцеговини, агресивно вербално напао српски народ. Ученици из његовог разреда побунили су се и тражили да повуче то што је рекао. Одбио је. Избацили су га из учионице, на веома груб начин. Ових педесет српских ученика потом је започело штрајк. Они су, заправо, тек средњошколци, дечаци од 16 до 19 година старости. Међутим, њихов патриотизам је запаљив. Одбили су да се врате у школу све док професор не добије отказ. Зато су избачени из школе. Влада је послала војнике и официре да успостави ред. Ученици су одбили да се предају. Тако је дошло до пат-позиције.

Цео српски народ пати под аустријском репресијом, јер је политика те земље према крајевима које је анектирала противзаконита и глупа. Становништво Босне и Херцеговине мало шта би могло испровоцирати толико као долазак аустријских трупа на њихову територију, ради спровођења маневара дуж границе са Србијом.

Они су Срби, из истог народа као и они у Србији. Када су видели да Надвојвода окупља трупе на начин који одговара припремама за рат – за који сви сматрају да ће пре или касније букнути, када Аустрија покуша да припоји Србију – то је изазвало страшну огорченост.”

НЕИЗБЕЖНА ТРАГЕДИЈА

„Вест о јучерашњој трагедији није ме изненадила. Не кажем да одобравам атентат. Међутим, познајући темперамент народа, то је деловало неизбежно. Вишегодишња аустријска доминација и репресија и српска тежња ка независности довели су народ до тачке кључања. Јутрос сам читао о животу једног Србина, **Д. Обрадовића**, првог човека који је у српски народ донео утицаје модерне књижевности.

Он је био апостол српског образовања и културе. Након што је путовао по целом свету, 1803. се вратио у Србију на позив **Карађорђа**, деде данашњег **краља Петра**, како би се борио за ослобођење Србије од Турака. Тај рат је трајао двадесет две године.

Обрадовић је рођен под аустријском заставом. Али био је Србин. Упркос томе, Аустрија га је увек називала издајником, отпадником, лажљивцем и подлацем, оптужујући га да подбуњује Аустријанце против њиховог цара. У ствари, Доситеј је био један од најплеменитијих људи у историји. Док сам читао причу о мукама које је преживео, о прогонима и оцрњивању његовог имена, узбудио сам се и схватио да, ако постоји једна ствар коју носим у костима, то је мржња према Аустрији.

Ово наводим да бих вам показао колико је систематично било аустријско вишегенерацијско оцрњивање Срба. Уштампи и на сваки други начин, она је покушавала да оцрни њихово име. У рату за независност покушала

је да ослаби Србију одбијајући да јој прода храну и муницију. Аустријски бродови са житом били су на Дунаву, али београдски трговци нису могли ништа да купе. Суочени са глађу, српски војници су се једне ноћи пришунjali, пресекли конопце и одвукли бродове низводно, поделивши жито гладном народу.

Данас, баш као и пре сто година, Аустрија покушава да саботира било који покрет који би могао довести до потпуне националне независности српског народа. Зашто? Због похлепе аустријске економије. Њој је потребна лука на Јадрану, како би могла бити краљица Егејског мора. Грчко освајање Солуна било је за Аустрију горак залагај. Због тога сада шири клевете на рачун Грка."

НАГОВЕШТАЈИ АУСТРИЈСКЕ ИНТРИГЕ

„Чврсто верујем да је аустријска интрига довела до закључака *Карнегијеве комисије*, која је понашање Грка и Срба у *Балканском рату* представила као варварско. Не верујем у те извештаје, наравно. Ниједна информисана особа не верује у њих. Међутим, они су послужили за блаћење имена Србије широм цивилизованог света.

Одизбијања *Балканског рата*, аустријско непријатељство према Србији и Црној Гори било је веома изражено. Управо је Аустрија инсистирала да се Срби повуку из Албаније. Аустрија планира да сама прогута Албанију како би коначно стекла дуго жељени излаз на Јадранско море. Управо је она инсистирала да се Црна Гора повуче из Скадра. Она тамо планира да закорачи на морску обалу.

Њени поступци према свим земљама и покрајинама насељеним Србима обележени су неподношљивом дрскошћу и насилношћу. Босна, Херцеговина, Далмација, Хрватска, Славонија и Банат, све ове регије пропатиле су због аустријске ароганције и похлепе. Назив који се користи за становнике ових земаља – *Servians* – недовољно је јасан, јер су они заправо Срби. Млади студент од чије су руке пали надвојвода и кнегиња био је, у овом смислу, *Servian*. Међутим, нема никакве сумње у то да је он био становник Босне, а не Србије.

Замислите како свест о неправди коју њихова земља трпи утиче на умове ових поводљивих дечака. Они осећају патње свог народа: економску репресију, пореске намете итд. Пре него што је Аустрија себи осигурала Босну и Херцеговину на *Берлинском конгресу 1878*, ти људи су боље живели. Тада су барем уживали извесну, премда малу, слободу у вези са земљом.

Данас старица не може отићи у шуму да сакупи нарамак штапова за ватру, а да не ризикује хапшење и строгу казну. Дрво се прво шаље у Беч, а потом одатле назад у Босну, где се продаје сељацима по десет до петнаест пута вишој цени.

Људима у зрелим годинама јасно је да се убиством ништа не може постићи, као ни другим противзаконитим чиновима. Међутим, младић који се вечерас налази у затвору у Сарајеву је насмејан, срећан. Он је инстинктивно напао, бранећи своју земљу. Сопственом руком је добадио најдаље што је било у његовој моћи.

Његов чин не треба поредити са оним због ког је **Мекинли** изгубио живот. Мекинли је био жртва манијака. Овај дечак несумњиво је имао подршку својих саучесника. Судећи по ономе што смо сазнали, изгледа да није у питању дело појединца, него резултат заједничког напора. То је жалосно, али могу само да поновим да нисам нимало изненађен.

На својој кожи сам осетио неправедне методе које Аустрија користи против оних над којима врши репресију. Пре око две године, један човек из Босне, који је радио у Чикагу, вратио се кући и покушао да убије аустријског управника Босне. На своје изненађење, читајући бечки *Reichspost*, званично гласило Двора, открио сам да сам оптужен за подстицање тог чина. Штавише, писало је да сам вођа српске организације у овој земљи која подстиче револуцију у аустријским провинцијама.

Потпуно сам уверен да овај напад на Надвојводу није имао подстицај из српске престонице. У Београду и широм Србије, сви интелигентни људи, а посебно студенти, знају да би одговорност за један такав чин наудила њиховој земљи у очима целог света."

Превела Александра Нинковић-Ташић

AUSTRIA TO BLAME, SAYS PROF. PUPIN

New York Times (1857-Current file); Jun 29, 1914; ProQuest Historical Newspapers The New York Times (1851 - 2000) pg. 3

AUSTRIA TO BLAME, SAYS PROF. PUPIN

Policy of Repression of Serbs,
He Says, Is Cause of
Assassinations.

A RACE 'DRIVEN TO FERMENT'

Tragedy Was Inevitable, He Asserts, Because of the Dominating Tactics Adopted by Austria.

"Austria's policy of repression of the Serb peoples is responsible for this calamity," said Prof. Michael I. Pupin of Columbia University at the University Club last night. Prof. Pupin comes of Serbian stock and typifies the big, dark-haired and dary-eyed men of his race.

"There are two recent movements that really foreshadowed some disaster to anyone familiar with the temperament of the Servian people," he said. "These are the strike of the students in the Government schools in Bosnia and Herzegovina that began several months ago, and has not been settled; and second, that probably of greater importance, the military manouevres of the Austrian army that have been going on in these two countries under the direction of the Crown Prince.

"The student strike began, you remember, when a Government professor in the school at Mostar, Herzegovina, made violent attacks on the Serb race. The students of his class rose in a body and asked him to retract. He refused. They pitched him out of the class room and used him rather roughly. These fifty Serb students went on strike. They are only high school students really, boys about 16 to 19 years old. But their patriotism is inflammable. They refused to return till the professor was dismissed. They were expelled. Then throughout Herzegovina and Bosnia the students struck in sympathy. The Government sent troops and officers to restore order. The students refused to

Carnegie commission's findings which represented the Greeks and Servians' conduct as so barbarous in the Balkan war. I don't credit those reports, of course. No man who is informed can. But it has served to blacken the Servian name throughout the civilized world.

"Ever since the outbreak of the Balkan war Austria's hostility to Servia and Montenegro has been most marked. It was she who insisted that the Servians must evacuate Albania. Austria expects to gobble up Albania herself and so finally acquire the opening on the Adriatic for which she longs. It was she who insisted that Montenegro should evacuate Scutari. There she intends to plant her foot on the border of the sea.

"In her conduct with all the countries and provinces inhabited by Serbs her conduct has been unbearably high-handed and insolent. Bosnia, Herzegovina, Dalmatia, Croatia, Slavonia, and Banat, all of them have suffered from her arrogance and greed. There is an ambiguity in calling the natives of these countries Servians—they are Serbs. The young student by whose hand the Archduke and Duchess fell was a Servian in this sense. He was undoubtedly a native of Bosnia, not of Servia.

"Imagine how the sense of their country's wrongs works on the minds of these impressionable boys. They feel the sufferings of their people—the economic oppression, the burden of taxes, &c. Before Austria secured Bosnia and Herzegovina by the treaty of Berlin in 1878 the people were better off. Then they were allowed some little liberty with the land.

"Now an old woman cannot go into the forests and gather up an apronful of sticks for her fire without making herself liable to arrest and heavy punishment. No; the wood is first shipped to Vienna and then brought back to Bosnia and sold to the peasant at ten or fifteen times the price it should bring.

"To men of mature years it is plain that nothing can be accomplished by murder, and such acts of lawlessness. But as that young lad stands in his cell tonight in Sarajevo he is smiling, he is happy. His instinct was to strike a blow for his country. And with his single arm he struck as high as he could hope to reach.

"His act is not to be compared with that by which McKinley lost his life. McKinley was the victim of a maniac. This boy was doubtless supported by companions all in the plot. The way in which the deed is said to have been done would seem to prove that it was not the act of a single individual, but the result of combined effort. It is regrettable, but I can only repeat that it gives me no surprise.

"I have myself experienced the unfair methods by which Austria works and inflames those whom she oppresses. About two years ago a native of Bosnia, who was working in Chicago, went back home and made an attempt on the life of the Austrian Governor of Bosnia. To my surprise I found that in the *Reichspost* of Vienna, the official organ of the Crown Prince, I was accused of being the instigator of that deed. And furthermore

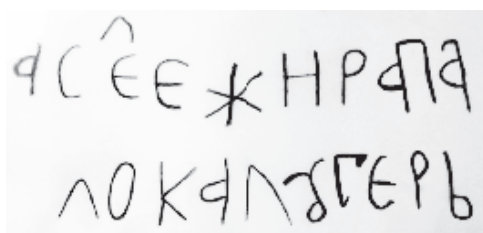
НОВООТКРИВЕНИ ЋИРИЛИЧКИ НАТПИСИ У СЕЛУ ПРИДВОРИЦА (ГАТАЧКИ БОРАЧ)

Горан Ж. Комар

Дана 3. августа 2017, приликом посјете манастиру Пива, дошло је до сусрета са члановима *Удружења добровољних давалаца крви Гацко* из Гацка. У разговору са предсједником удружења г. **Мирославом Вујовићем-Хргом**, дознао сам о измјештању великог броја средњовјековних надгробних споменика из темеља и зидова џамије у гатачком селу Придворица (по први пут у историји џамије) на простор ван оgrade џамије. Џамија је тренутно у обнови која је у грађевинском смислу скоро довршена. Приликом ранијих обнова, споменици су задржавани као грађевински материјал.

Током 6. августа прије подне посјетили смо Придворицу и помно прегледали све измјештене споменике. Из темеља и зидова џамије измјештено је 47 споменика, сви саграђени од бијелог кречњака и сви типа сандука. Међу њима нема споменика већих димензија. На појединима се виде трагови малтера. Међутим, два споменика чувају ћириличке натписе средњег вијека. На првом споменику који је сада постављен у средишњем дијелу групе повађених и измјештених споменика пише:

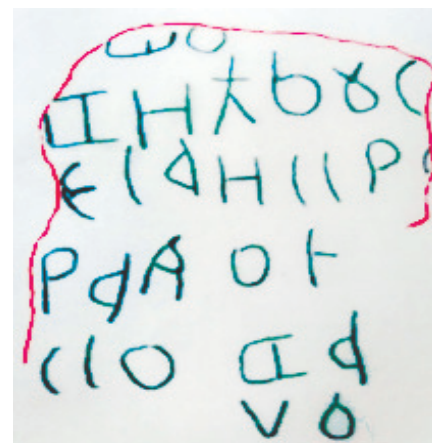

А СЕ ЛЕЖИ РАПА
ЛО КАЛУЂЕРЬ

155 x 75 x 29 цм

ОВДЈЕ ЛЕЖИ РАПАЛО КАЛУЂЕР. На тај начин, откривамо да је предање народа Гатачког Борча које говори о православном манастиру на мјесту џамије потпуно тачно.

Други натпис уклесан је у простору чворишта надгробног Крста који је, највјероватније, приликом рушења старог православног манастирског гробља и уградње у зграду џамије поломљен. Недостаје му хоризонтална греда, али је и данас сасвим видљиво да је у питању споменик облика Крста. Уосталом, то открива и сам натпис:

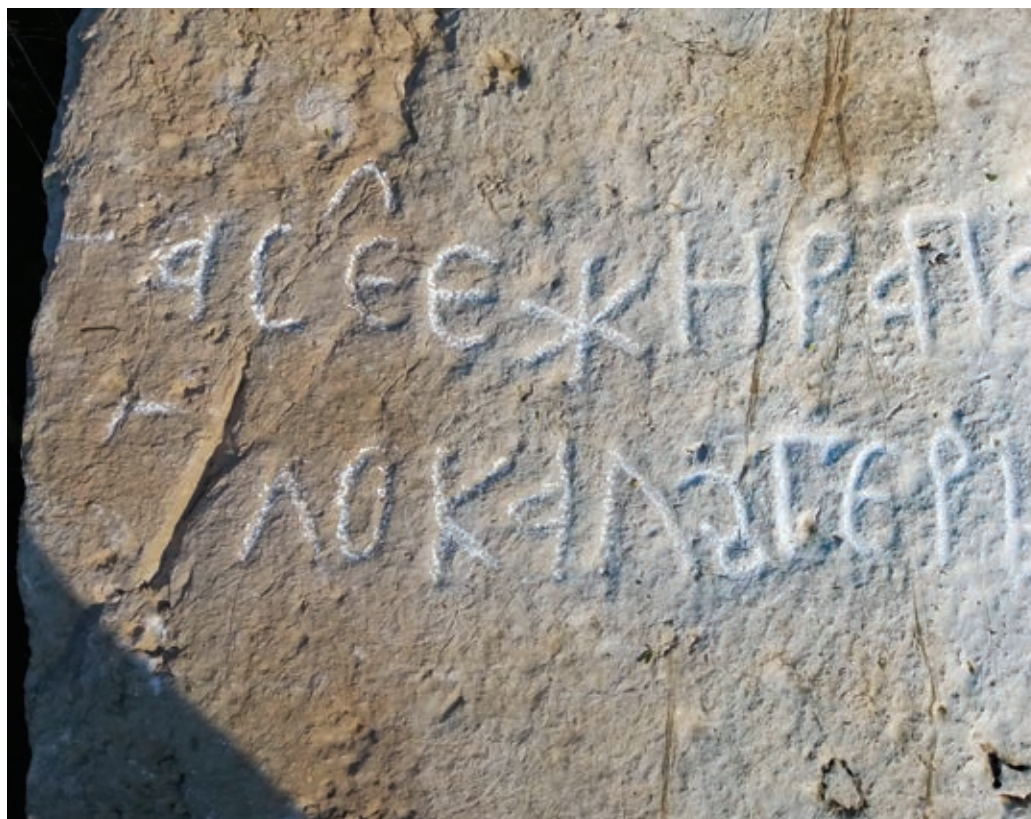
...
...ВНЬЪ ХС(ЪУ)
Є САН КРС(ТЬ)
РАДОЄ
КОВА
УЪ

...ВИЋ УСЈЕЧЕ ОВАЈ КРСТ РАДОЈЕ КОВАЧ.

Надгробни споменици који су измјештени на бријег уз ограду будуће џамије у Придворици представљају остатке уништеног манастирског гробља средњовјековног манастира у борачком селу Придворица. Манастир је био смјештен у близини извора Придворачке ријеке која даје главни дио воде Неретви. Кључни доказ лежи управо у натпису калуђера на споменику који је изнесен из темеља и зидова старе џамије.

У непосредној близини џамије леже рушевине кућа **Аџића** који су, заједно са осталим српским становништвом, на Божић 1942. побијени од стране комшија. У близини, узводније, црква Светог Василија Острошког и Тврдошког са гробљем које је, такође, поломљено 1942. године. На том мјесту сада се, напорима нашег народа, стварају услови за насељење монаха и успостављање манастира.

Низводно, низ Неретву, лежи село Трновица које такође посједује рушевину џамије. И та џамија је саграђена на српском православно манастиру на предјелу Дубраве. У непосредној близини, на платоу високо изнад Неретве, постоје велика средњовјековна гробља са веома крупним и старим примјерцима стећака типа сандука и сљемењака, предно који се и сада назива Варош,

као и предιο Калађуревине. На главици крај цесте, везано за гробну гомилу, споменик типа сљемењака са ћириличким натписом госпође Стане: У ИМЕ БОЖЈЕ, ГЛЕ (ОВО ЈЕ), ГОСПОЈЕ СТАНЕ. И ове споменике, као и рушевине џамије која лежи сред старог гробља и такође посједује крупне споменике уграђене у темеље и зидове, посјетили смо истог дана захваљујући казивачима и водичима **Неђелку Прстојевићу** и **Србољубу Слијепчевићу**.

Према предању, братства оба манастира избјегла су након разарања, током или послије *Морејског рата* (168–1699), у планину Зеленгору. Народ ових крајева је

у катастрофи коју је доживио након рата и слома аустро-српске офанзиве био изложен уништавању и избјегао је ка Босни. Из Придворана братство је избјегло ка Котленичком језеру на Зеленгори. Како смо у последњим годинама могли видјети, свугдје на територији Републике Српске у селима у којима муслиманско становништво живи као доминантно или скупа са Србима, налазе се средњовјековни споменици српског православног народа. Они свједоче, каткада, везаност тог становништва за ове гробне споменике, а каткада, намјеру скривања истине о посљедицама турског освојења Босне и Херцеговине током 15. вијека. Такав је случај овдје у Придворци гдје је првобитна џамија саграђена након затирања српског гробља и манастира, као, уосталом, у Бијељини, гдје су темељи џамије крили десетине оваких гробних споменика са мноштвом натписа, па чак и једним натписом ктитора цркве. Такав је случај и у околини Билеће гдје су откривени темељи низа цркава у тамошњим муслиманским селима.

Меканом кредом маркиран текст натписа: ВА ИМЕ БОЖНЕ А СЕ ГОСПОЈЕ СТАНЕ

У ИМЕ БОЖЈЕ
ГЛЕ (ОВО ЈЕ)
ГОСПОЈЕ СТАНЕ

БОЈ НА НИШТИЦАМА (1862)

Божо Ђурановић

Није било већег боја а да се о њему мање зна, као што је био бој на Ништицама у Голији 1862. Црногорску и херцеговачку војску у том боју предводио је **војвода Петар Вукотић**, а турску, три пута бројнију, **Дервиш-паша**.

За вријеме **Вукаловићевог** устанка у Херцеговини, Црногорци су братски помагали тај устанак и подстрекивали Херцеговце да истрају у својој одлуци да се ослободе турског ропства. Ту њихову подршку и помоћ Турци нијесу могли да поднесу, па је Porta одлучила да нападне Црну Гору. Два је пута **Омер-паша** са огромном војском покушао да је освоји, али захваљујући јуначкој одбрани Црногораца и Херцеговаца, као и интервенцији руског цара, онда кад су турске трупе продрле до Ријеке Црнојевића и запријетила опасност заузимања црногорске престонице – Цетиња, руски цар је поручио турском цару, ако не повуче војску из Црне Горе да ће објавити рат Турској. Тако је спасено Цетиње и Црна Гора.

Ово је охрабрило Црногорце и Херцеговце, па им њихове многобројне чете нијесу дале мира. Намјера и циљ херцеговачких устаника био је да Херцеговина припадне Црној Гори. Град Никшић, у којем су Турци остали без хране и џебане, налазио се у опсади. Како је Дуга, главни каравански пут, била запосједнута, ниоткуда друго није могла да им стигне ни материјална ни војна помоћ.

У тим, за херцеговачке Турке, тешким данима, послат је у Херцеговину румелијски **мушир Исмаил-паша** да угуши устанак. Узалуду је и „милом и силом“ покушавао да смири устанике и прекине им везу са Црном Гором; у томе није успио, па је смијењен, а мјесто њега је постављен Дервиш-паша, који је именован за команданта све турске војске у Босни и Херцеговини. Но, ни он није могао да смири херцеговачку рају, па је Porta донијела одлуку да се нападне Црна Гора и то из три правца – од Скадра, Пљеваља и Гацка, да се турске трупе састану код Подгорице и да одатле удружени крену у правцу Цетиња.

Међутим, док су се вршиле припреме за општи напад, град Никшић, који је припадао Херцеговини и називан њена „кључаница“, већ је био на ивици саме предаје. Устаници су били сабили Турке и њихову стоку у градске зидине, одакле нијесу смјели да се помолу. Глад и болест је била завладала градом, а помоћи ниоткуда.

Дервиш-паша је имао задатак да, по цијену великих жртава, што прије мора снабдити Никшић храном и осталим намирницама. **Др Војо Миљанић** у књизи *Дуга и Голија кроз вјекове* о томе пише: „Дервиш-паша је 10. априла с осам батаљона редовне војске, 1.000 башибозука и 500 зидара пошао преко Крсца Никшићу. Првог дана су стигли до Ноздара, гдје су се улогорили, с намјером да подигну утврђење, како би безбједније пролазили Дугом. Наредног дана је бригадни генерал **Салих-паша** с два батаљона редовне војске спровео караван од 100 натоварених коња до Никшића, гдје је предао таин, па се вратио до Пресеке и ту заноћио. Турској војсци се журило, па је Салих-паша трећег дана од поласка из Гацка

покушао да се прикључи Дервиш-паши и настави пут ради прегона новог таина. У међувремену су устаничке снаге напале турску војску у покрету. Борба је била доста кратка, али оштра, јер су Турци успјели да се врате и прикључе осталим снагама, мада су на бојишту имали око 150 мртвих и рањених. Устанички губици су износили око тридесетак мртвих и рањених, међу којима су се налазиле и гласовите вође: **војвода Илија Ђуканов Звицер** и **сердар Шћепан Раројев** и **Ђоко Миљанић – Бањанин**.“

Дервиш-паша, охрабрен погибијом „три српска сокола“, како их је назвао војвода **Мирко Петровић** у *Јуначком споменику*, рачунао је да је њиховом погибијом обезглављена устаничка војска и да сад може лако кроз Дугу проћерати таин никшићким Турцима. Чим се вратио, на брзину је покупио велику количину хране и са огромним караваном кренуо из Гацка, надајући се да Дуга више није запосједнута као што је до тада била. Но ипак ради сваке сигурности повео је велику војску која ће, у случају каквог напада, штитити караван.

Још док је Дервиш-паша у Гацку прикупљао таин и војску, устаници су били обавијештени о његовој намјери, па их се око 1000 окупило у Голији, највише Голијана, Бањана и Гачана, које су предводили **сердар Дука Канкараш** и **Ђоко Горановић**. Ипак, нијесу смјели да се сами упусте у бој са, како су чули, огромном турском војском, па су затражили помоћ од војводе Петра Вукотића и Црногораца.

Прије него је стигао војвода Петар, Дервиш-паша је већ био са пола војске дошао на Крстац и ту се улогорио, док му се прикупи комора и остала војска, звана башибозук. Кад је сва пристигла, Дервиш-паша је по ноћи, кријући, послао два табора регуларне војске (низама) да се као претходница ушанче на Великом Злоступу, на самом улазу у Дугу.

И баш уочи самог покрета турске војске са Крсца, стигао је војвода Петар Вукотић са Црногорцима. По предлогу сердара Дуке Канкараша и Ђока Горановића, распоредио је војску на свега неколика километра даљине од турског логора – између Крсца и Злоступа, око једног равног дола кроз који пролази каравански пут. То мјесто се зове Ништице, али се не зна да ли се тако звало прије овога боја, или је добило име послје боја, зато што је на том мјесту уништена огромна турска војска.

Приликом распореда, војвода Петар је, као резерву, послао два батаљона Црногораца и пред њима 20 Голијана, који су добро познавали тај терен, да буду неколика километра десно од Злоступа, како би одатле могли да прискоче у помоћ, било то на Ништице, или ако би продрло чело турске војске, да их пресретну на Злоступу.

У саму зору турска војска је кренула са Крсца, не слутећи да ће јој се ишта догодити док уиће у Дугу, од које су се плашили као од грома. Али кад су изишли из кршевитог и шумом обраслог терена

и ушли у равну удолину – Ништице – загрмљеле су на њих пушке са свих страна.

За свега неколика минута пало је на десетине мртвих и рањених Турака. Још се нијесу ни латили оружја, а са обадвије стране дола сручила се лавина устаника са исуканим ханџарима, уз урнебесну вику и галаму на престрављене Турке, гдје је настала страховита сјеча. Војска се измијешала и једино су ханџари сијевали – и турски и устанички, а пушка се мало која могла чути. Настала је страшна касапница каква се не памти. То крваво разбојиште једна пјесма овако описује:

*„Каквог боја крвавога?
Ту не можеш пушку чути,
Јер се војска смијешала
Па ханџари звече љути.*

*Попадао леш до леша
Као копље на све стране,
Ништице су равне, с њима
С краја у крај затрпане.“*

У почетку саме битке челу турске војске је успјело да на силу продре пут Злоступа. Кад су то видјели устаници су се груписали у том правцу и зауставили турску главнину. Војвода Петар је одмах послао поруку оним устаницима у резерви да похитају на Злоступ и пресретну Турке. Чим су устаници добили поруку појурили су пут Злоступа. Не знајући за Дервиш-пашину претходницу, нагазили су на њу. Турци су их пустили да им се приближе, а онда су из шанаца отворили ватру па је за свега неколика минута погинуло и рањено око 300 Црногораца. Они што су остали непогођени нијесу одступили већ су, прескачући преко мртвих лешева, јуришали на турске шанце, истјерали их из њих и онемогућили их да се споје са оним дијелом турске војске која се пробила кроз устаничку војску на Ништицама. Са њом су на Злоступу ступили у жестоки бој и спријечили је да се врати и помогне главнини на Ништицама.

Крвави бој се водио на два мјеста – на Злоступу и Ништицама. Тог дана су на Злоступу Голијани који су се налазили са црногорском војском показали велико јунаштво, а посебно **Ђоко Вишњић**, тек стасало момче, којему је ово био први окршај са Турцима. У том боју је посјекао двије турске главе, а једна од њих је била глава чувеног турског бимбаше **Уса Алапа**, док је на Ништицама брат срдара Дуке, **Радоје Вукићев** Канкараш у најжешћем окршају подијелио мегдан са једним турским јузбашом. Иако тешко рањен, успио је да га посијече. Такође се на Злоступу јуначки показао **Симо Живаљев** Канкараш, а на Ништицама његов брат **Пајо**, који је ту и погинуо.

Читави дан водила се жестока борба на Ништицама и на Злоступу. Дервиш-паша је све то посматрао са Крстачке табље, гдје му је био шатор, не усуђујући се да се прикључи својој војсци. То јутро, у исто вријеме кад је наредио да му се доведе хат да крене за главнином војске, заупцале су пушке на претходницу на Ништицама, а одатле је могао, као на длану, да види читави предео до Злоступа и уласка у Дугу, па је ту чекао исход боја и са дурбином посматрао борбу на обадва мјеста.

Турци на Ништицама, пред малобројним, али надмоћнијим устаницима, узалудно су покушавали да се врате натраг пут Гацка и то је тако трајало све до саме ноћи када је престао бој. Тек су се тада са рањеницима по мраку, вратили одакле су и дошли. Исти случај је био и на Злоступу. Турци су читави дан покушавали да се врате и споје са главнином на Ништицама, али им то није успјело.

Обрад Вишњић и др Војислав Миљанић писали су о овом боју. Ево једног цитата из Обрадове књиге *Голија и Голијани*: „У овом боју Црногорци су однијели над Турцима сјајну побједу. Турака је пало 3-4 хиљаде мртвих и рањених, а Црногораца и Херцеговаца око 500 мртвих и 300 рањених. Дервиш-паша је имао, по доказу гатачких Турака, око 18 табора низама и око 500 гатачких и никшићких башибозука. Црногораца и Херцеговаца је било око 5000 бораца.“

С друге стране, др Миљанић пише о Дервиш-паши послвије боја на Ништицама: „Поражени Дервиш-паша је покушавао да на разне начине свој пораз прикаже као успјех, наводећи да је стигао до Никшића и дотурио таин, не приказујући губитке које је имао и

количину хране коју је допремио Никшићу. Да би извршио припреме за наредни покрет, морао је попунити проријеђене трупе, те је зато скупљао војску широм Босне и Херцеговине. Позвани се нијесу радо одазивали његовом позиву, јер су добро знали шта их чека у гудурама Дуге и Голије. То је знала и званична турска управа у Цариграду, која је, да би прикрила стварно стање и повратила изгубљено повјерење код војске, величала њихове успјехе и вршила унапређење официра, па су и Дервиш-пашу унаприједили у звање армијског генерала. И поред тога Дервиш-паша није ни покушао да пође даље од Крсца, пошто га је предходни поход скупо коштао.“

Можда је ово био један од узрока да свјетска јавност не сазна праву истину турског пораза на Ништицама. С друге стране, код нас није било услова да се тад прикаже значај побједи и пораз турске војске. Но, без обзира на то, Дервиш-паши није више никада пало на памет да поново крене с војском низ Дугу, како је то од њега захтијевала турска управа, па кад је већ морао, одабрао је други правац – преко Бањана, гдје је поново у Никшићким Рудинама био тешко поражен.

Интересантан је један догађај послвије боја на Ништицама, о коме се и данас прича, а о њему је писао и Обрад Вишњић. Наиме, кад је Дервиш-паша кренуо с војском из Гацка, између осталог, потјерао је на два коња 4 сандука новца у сребру да исплати официрски турски кадар у Никшићу. Кад је нападнута турска војска на Ништицама и кад су устаници улетјели међу Турке са исуканим ханџарима, Турчин који је био задужен за овај новац, уплашио се да ће га устаници посјећи, а коње с новцем заплијенити, покушао је да с коњима скрене с пута и сакрије их у какав шумарак. Бјежећи, нагазио је на једну дубоку јаму, па да би спасио новац, отоварио коње и сва четири сандука бацио у ову јаму, а онда се сакрио у неко густо грмење и тако остао жив, док су устаници после боја одвели коње, не слутећи шта је на њима гоњено. Послвије боја овај Турчин је испричао Дервиш-паши шта је било са новцем, али се нико од Турака није смио усудити да се врати и извади та четири сандука из јаме.

Прошло је пуних 20 година од тог догађаја. Завршио се и *Херцеговачки устанак*, а *Берлинским конгресом* загарантована права свим државама. Дервиш-паша је службовао у Цариграду и једнога дана испричао шта се догодило са она 4 сандука сребрењака. Одмах је донесена одлука да се додвори тај Турчин који је био задужен за новац. Пошто су тада били успостављени дипломатски односи између Црне Горе и Турске, одлучено је да тога Турчина са још неколика портина представника, са писмом Порте, пошаљу на Цетиње да црногорска влада дозволи и одреди неколика пратиоца овим Турцима, да им помогну наћи ту јаму и паре, уколико их већ није неко нашао. Кад Портини изасланици стигну са молбом на Цетиње, црногорска влада без поговора прихвати њихов захтјев и одреди неколика перјаника који ће поћи са њима. Пошто их је пут водио преко Никшића, а онда уз Дугу, чим су избили на Злоступ, овај Турчин је препознао мјесто гдје се налази јама. Нашли су је, и уз помоћ мјештана спустили се у њу и нашли нетакнута она 4 сандука. Извадили су их, натоварили на за то доведене коње и здраво и весело отјерали тамо гдје им је било наређено. (Та се јама данас зове Брштвачка јама). Касније су црногорска влада и књаз Никола добили захвалност због оваквог поступка.

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ ВОДЕЋИ СРПСКИ ПЕСНИК ДАНАШЊИЦЕ

The Century Magazine (1894)

Никола Тесла
Њујорк

Приликом сусрета Тесле и Змаја 1892. Тесла је свједочећи обећао Јову: „Кад ми је било најтеже у Америци и када сам био од свих одбачен и несхваћен, с горким сузама сам читао Вашу поезију, а сада Вам обећавам да ћу Ваше стихове превести на енглески језик и у Америци објавити.“

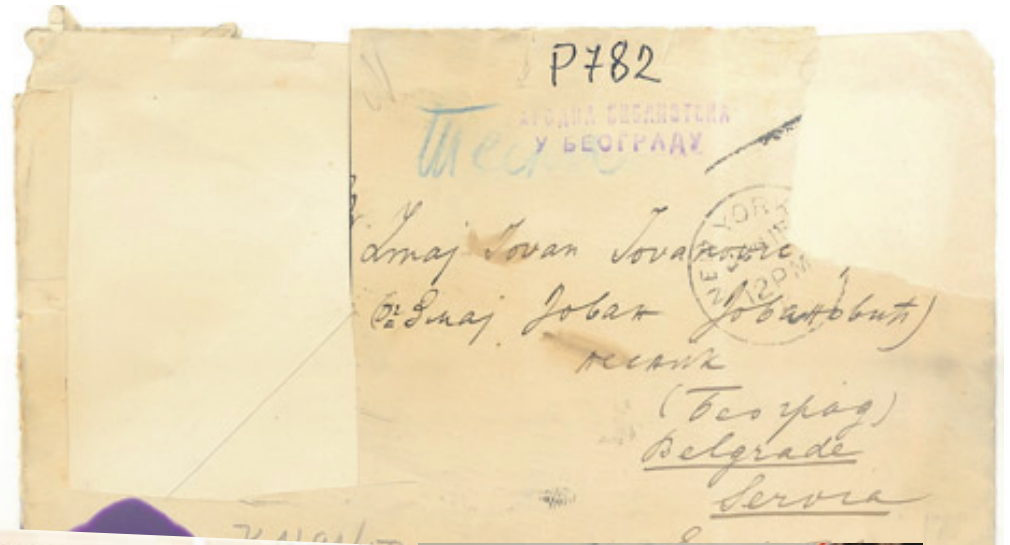
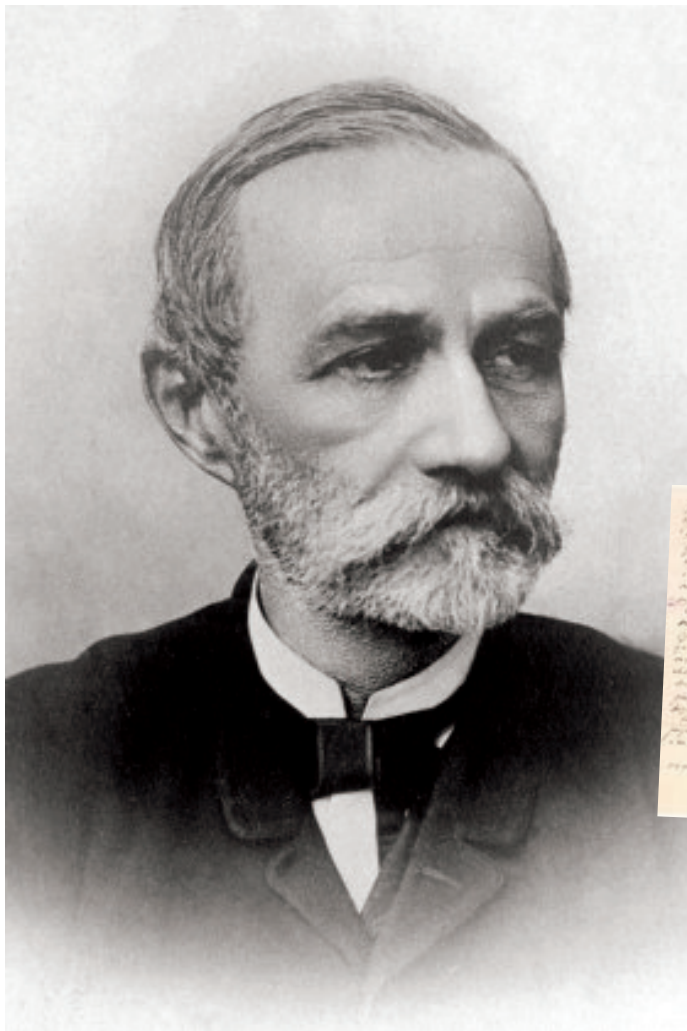
Тешко да постоји народ са тужнијом судбином од српске. Са висине свога сјаја, када је српско царство обухватало скоро цео северни део Балканског полуострва и велики део територије која сада припада Аустрији, српски народ потонуо је у презрено ропство, након фаталне битке на Косову пољу 1389. године, против надмоћних азијских хорди. Европа никада неће моћи да се одужи Србима који су, жртвујући сопствену слободу, зауставили тај варварски прилив. Пољаци у Бечу, под **Собјеским**, завршили су оно што су Срби започели, и слично су награђени за своју службу цивилизацији.

На Косову пољу пао је **Милош Обилић**, најплеменитији од свих српских хероја, након што је убио **султана Мурата II** посред његове велике војске. Да се не зна да је ово историјска чињеница, могло би се помислити да се ради о миту, створеном под утицајем Грка и Римљана. Јер у Милошу видимо и **Леонида** и **Муџија**, и више од тога, видимо мученика, јер он не умире лаком смрћу на бојном пољу као Грк, већ за своје смело дело плаћа страховитом мученичком смрћу. Стога и

не чуди што је поезија народа способног да произведе такве хероје проткана племенитошћу и витештвом. Чак је и несавладиви **Марко Краљевић**, који ће постати инкарнација српског јунаштва, савладавши **Мусу**, муслиманског поглавара, узвикнуо, „*Јаох мене до Бога милога, ће погубих од себе бољега!*“

Од те трагичне битке па све до недавно, над Србима је владала тамна ноћ са само једном звездом на небеском своду – Црном Гором. У тој тами није било наде за науку, трговину, уметност или индустрију. Шта су могли да раде, ови храбри људи, осим да наставе исцрпљујућу борбу против угњетавача? И то су радили непрестано, иако су шансе биле двадесет према један. Али та борба је једва задовољавала њихове дивље инстинкте. Остало им је само да ураде још једну ствар, што су и урадили: племените подвиге својих предака, храбра дела оних који су пали у борби за слободу, овековечили су у песми. Тако су околности и урођени квалитети учинили Србе нацијом мислилаца и песника, па су постепено настајале величанствене народне песме, које је прво сакупљао њихов најплоднији писац **Вук Стефановић Караџић**, који је саставио и први речник српског језика са више од двадесет шест хиљада речи. Ове народне песме **Гете** је сматрао равноправним са најбољим стваралаштвом Грка и Римљана. Шта би тек о њима мислио да је био Србин?

Срби се истичу не само у народној поезији, већ су и многи песници достигли ове висине. Од савремених песника не постоји ниједан који је толико прирастао срцу млађих генерација као што је **Јован Јовановић Змај**. Рођен је 24. новембра 1833. у Новом Саду (*Neusatz*), граду на јужној граници Мађарске. Потиче из старе и угледне породице по-

везане са српском краљевском кућом. У најранијем детињству испољавао је велику жељу да учи напамет српске народне песме које су му одрасли рецитовали, а још као дете почео је да пише песме. Прва знања добио је у свом родном граду од свог оца, ученог и богатог човека. Након тога одлази у Будимпешту, Праг и Беч, и у овим градовима завршава студије права. Ово је била жеља његовог оца, али његове сопствене склоности навеле су га да упише медицину. Након тога се вратио у родни град, где му је понуђено истакнуто званично место, које је прихватио; али његови песнички инстинкти били су толико јаки да је годину дана касније напустио ову дужност како би се у потпуности посветио књижевном раду.

Његова књижевна каријера почела је 1849, а његова прва песма штампана је 1852, у новинама *Српски летопис*; овим и другим новинама, посебно *Невену* и *Седмици* даровао је своја рана остварења. Од тог периода па све до 1870, поред оригиналних песама, објавио је многе дивне преводе **Петефија** и **Арањија**, два највећа мађарска песника, са руског је преводио **Љермонтова**, а објављивао је и преводе немачких и многих других песника. Године 1861. уређивао је сатирични лист *Комарац* а исте године покренуо је часопис *Јавор* којима је такође даривао многе предивне песме. Оженио се 1861. године и током наредних неколико срећних година написао је збирку изврских лирских песама под називом *Ђулићи*, који су вероватно његово ремек дело. На своју велику жалост, 1862. године укинуо је свој вољени часопис *Јавор* – то је била жртва коју је од њега тражио велики српски патриота **Милетић**, који је тиме желео да осигура успех политичког листа у ком је у то време био активан.

Године 1863. изабран је за директора образовне институције *Текелијанум*, у Будимпешти. Он тада ревносно обнавља студије медицине на универзитету, и постаје доктор медицине. У међувремену не запоставља ни свој књижевни рад. Па ипак, за

своје сународнике, вреднији чак и од његових сјајних остварења били су његови племенити и несебични напори да негује ентузијазам српске омладине. Током свог боравка у Будимпешти основао је књижевно друштво *Преодница*, чији је био председник и којем је посветио велики део своје енергије.

Године 1864. основао је познати сатирични лист *Змај*, који је био толико популаран да је име листа постало део његовог имена. Његова представа *Шаран* се 1866. приказивала са великим успехом. Године 1872. претрпео је велики бол изгубивши супругу, и убрзо након тога своје једино дете. Колико су га ове несреће погодиле јасно се види из дубоко тужног тона његових песама које су уследиле одмах након тога. Године 1873. започео је нови сатирични часопис, *Жижа*. Током 1877. почео је илустровану хронику Руско-турског рата, а 1878. се појавио његов популарни сатирични лист *Стармали*. Током овог периода писао је не само песме, већ и доста прозе, укључујући кратке романе, често под псеудонимом. Најбоље дело од ових је вероватно *Видосава Бранковићева*. Последњих година објавио је много дивних кратких песама за децу.

Од 1870. *Змај* је наставио своју докторску праксу. Он је ватрени заговорник кремације и посветио је много времена њеном унапређивању. Све до недавно био је становник Беча, али сада живи у Београду. Тамо живи живот правог песника, волећи све и вољен од стране свих. У знак признања за његове заслуге, изгласана му је субвенција.

Змајеве песме су толико српске да њихово превођење на други језик изгледа готово немогуће. Оне очаравају својом проницљивом сатиром ослобођеном **Волтеровог** отрова, добродушним и спонтантим хумором, префињеношћу и дубином израза. Господин **Џонсон** је преузео на себе задатак да претвори у стихове неколико краћих песама након мог буквалног и недовољно доброг тумачења. Пошто превод често није долазио у обзир, морао је да парафразира, пратећи што је више могуће оригиналне мотиве и идеје. У неким случајевима је проширио песму како би довршио слику или додао сопствени печат. Песме у наставку даће вам неку идеју о свестраности овог српског песника, али се из њих ни изблиза не може сагледати његова права величина.

Превела Александра Ташић-Нинковић

ТРНОВИ ВИЈЕНАЦ РЕВОЛУЦИЈЕ

Светлана Робакова

Поводом стогодишњице *Руске револуције*, на засиједању *Вишег црквеног савјета*, првојерарх Руске православне цркве, Његова светост патријарх московски и све Русије господин Кирил казао је: „Ово је година коју смо дужни да проведемо у посебним молитвама за наше народе, за земље, које су некада чиниле једну државу, а сада су суверене земље, али које су повезане једна с другом веома тијесним историјским, духовним, културним везама. Ову годину неопходно је посветити размишљањима о томе шта се десило с нашим народом, шта су значили сви ти потреси, какав је смисао тих потреса и какве духовне закључке ми можемо извући из те трагичне историје XX вијека“. При том Свјатјејши је рекао да је неумјесно користити ријеч „празновање“ у односу на 100-годишњицу револуције: „Није ријеч о томе да се празнује 100-годишњица трагедије, него о томе да се тај датум обиљежи свјесно, уз дубоко размишљање и молитве, с тим да те грешке које су учињене прије сто година науче наше народе да не допусте да се сличне грешке опет догоде.“

„На стогодишњицу када је цар Николај био принуђен да се одрекне царства, по Божјем промислу у Русију су из Рима допремљене мошти Светог Николе – ни годину раније, ни касније. И нико то специјално није припремао“, рекао је патријарх сверуски на литургији у Александровој лаври тога дана, 28. јула на Дан Крштења Русије, кад су мошти небеског царског заштитника, којима се за два мјесеца поклонило више од 2,5 милиона Руса, требало да напусте Русију.

Дана 23. фебруара 1917. почело је рушење самодржавног режима, кренула је руска трагедија када је изгубљена хиљадугодишња православна Русија. *Фебруарска револуција*, која је постала крај вишевијековне епохе, обично се губи у сјенци *Октобарске*, која је тријумф партије бољшевика. О тим догађајима, од којих је прошло стотину година, који су на крају крајева једна велика револуција, или руска катастрофа 1917, размишља

Светлана Робакова, један од аутора сајта Православие.ру

У фебруару–марту 2017. напунило се сто година од *Фебруарске револуције*, која је довела до свргавања самодржавне монархије и уништења царске породице, тј. рушења многовијековне руске државности. С горчином се мора признати да су револуцију направили не само странци, страни агенти и масони. Овдје су се сви постарали: предузимачи-милионери, „великокнежевска опозиција“, државни чиновници, парламентарна елита, либерално племство, активисти земског покрета, великосвјетске даме које су разносиле по салонима сплетке о царској породици, генерали и чак монархисти (М. В. Родзјанко, В. В. Шуљгин, В. М. Пуришкевич и др.).

Што се тиче конзервативних, монархистичких (десничарских) партија, оне су могле да се организовано супротставе фебруарском хаосу. Догађаје који су се десили они су дочекали у стању дубоког очаја и са свијешћу о сопственој предстојећој пропасти. Испоставило се и отуђење монархиста од владе, коју су избјежавали, и фокус је био на томе да управо државна власт треба да буде контра-револуционарна сила, а они у томе само њени помоћници, као што се то десило током револуције 1905. Али одговорна лица у власти била су у завјери против аутократије, и како су могла да помогну?

Трагизам положаја десних појачавао се чињеницом да су изгубивши 1917. подршку широких народних маса, они јасно видјели

предстојећу револуционарну буру, свој пораз и предстојећи тужни резултат активности либералне опозиције: крах царске државности. Био је још један важан моменат који су десничари схватили тек у емиграцији, како пише доктор историјских наука **Андреј Александрович Иванов**: „Револуција 1917. године, за разлику од револуције 1905. године, била је под националним патриотским знамењима. Ако су творци револуције 1905. године, која је почела у вријеме *Руско-јапанског рата*, подржавали дефетистичка расположења и антипатриотску реторику, то су „јунаци Фебруара“ позивали на патриотизам, рат до побједе и ликвидацију „њемачке“ династије, која омета успјех руских националних интереса. Узимајући у обзир грешке из прошлости, либерални опозициони лидери су били у стању да одиграју патриотске карте, ускративши десницама њихов главни адут – монопол на патриотизам. Патриотска реторика дозволила је либералној опозицији (за разлику од прве руске револуције) да успостави близак контакт с највишим редовима војске и привуче их на своју страну.

Монархија је пала не зато што су њени непријатељи били силни, него зато што су њени браниоци били слаби

У праву су били пророци и либерали који су дошли на власт, заиста су показали потпуну неспособност према државној управи.

Својом првом наредбом *Привремена влада* је одмах деморалисала армију, а оставши без **цара Николаја Александровича** војноначалници су почели да губе рат; затим је почела да се руши државна економија, да се затвара производња, појавила се дивља инфлација, несташица залиха хране; последице губитка моћне власти у центру државе на рубовима су кренула сепаратистичка расположења – империја се рушила. Како се сјећа очевидац, први човјек *Привремене владе* кнез **Г. Е. Љвов**, за свега неколико мјесеци свог руководства земља се претворила у болесног старца. И због тога се може утврдити да је монархија пала не зато што су њени непријатељи били моћни, него што су њени заштитници били слаби.

Чак је *Свети синод* поздравио *Фебруарску револуцију* и позвао на молитву за „благовјерност“ привременој влади. У власти није било људи способних да се одупру притиску револуције. Није се нашло храбрих бранилаца, који би срцем и душом подржали и заштитили руску самосвијест – Руску империју.

Завођење „свјетлијом будућности“

Међутим, *Фебруарски преврат* био је само врх леденог бријега – апотеоза глобалне руске катастрофе. Како је казао **Сергеј Кара-Мурза**, *Фебруарска револуција* је „завршила дуги процес рушења легитимности државе Руске империје“. Тровање срца народа, руског духа и империјске свијести ишло је постепено. Послије убиства **императора Павла**, затим устанка декабриста, у току читавог XIX вијека у земљи се дешавао лагани преврат руског погледа на свијет, у нашим људима су лагано убијали рускост – живот душе са Христом. Преко журнала и часописа, преко живописних платна непрекидно се одвијала невидљива борба за душу, савјест и разум народа. Средства масовног информисања, како је сада уобичајено да се каже, потресала су вјеру људи у власт, државу и цара. Постепено је дошло до десакрализације власти и губитка народног повјерења у самодржавље, а затим је услједила страшна руска побуна, бесмислена и непоштедна.

Најтужније је што су посебну улогу у дијелењу крвавог хаоса одиграли руски велики писци. О чему желим нешто кратко да кажем.

Почетком XIX вијека слободоумљем су се одушевљавали готово сви. У то вријеме Европа је преживљавала велике потресе *Француске револуције*. Руска интелигенција је пратећи Запад маштала о слободи,

једнакости и револуцији. Послије убиства француског краља слиједило је царубиство у Русији: од руку завјереника погинуо је император Павле. Устанак је изгледао као нешто спаситељно и храбро.

Генија **Пушкина** су побједиле саблазни овог вијека. Испрва, приопштивши се тој болести, пјесник је пјевао слободу саморазузданости и безвјерја, али затим превазишавши те духовне гламуре показао „руској интелигенцији, како се оне морају и треба да се превазиђу... [Он] је снагом своје видовите маште схватио природу револуције, њено одвратно лице и њен природни ток и изговорио све то са оштром јасноћом, као вјечни приговор“ (Иван Иљин). Али како то обично бива, пророка нијесу чули у својој домовини. И мада су неки руски књижевници, последице Пушкина, упозоравали на опасности од свеслободе, као на примјер **Достојевски** и **Тјутчев**, који је написао: „Револуција је прије свега непријатељ хришћанства! Антихришћанско расположење је душа револуције; то је њен посебни разликовни карактер“, али многи писци, не схватајући шта раде, фасцинирали су умове земљака глобалном обманом револуционарног преобликовања свијета „за опште добро“.

Сишавши са страница романа у свакодневну реалност, у Русији су се појавиле „тургењевске даме“. Хероине **Тургењева**,

сањалачки-романтично, спремне су да се жртвују ради идеје, при свој својој крхкој женствености имале су, по правилу, одлучан и јак карактер. Стављајући пред собом циљ и превазилазећи препреке, оне су понекад достизале много више, него мушкарци из њихових кругова. Живописни ликови тих јунакиња постепено су тровали свијест руских жена, гајећи у душама малигна сјемена еманципације и с временом многе од њих су се претвориле у револуционарке.

„Потребно је бости очи свакаким гадостима, мучити, не давати одмора“ читаоцима

Године 1860. у лондонском **Херценовом Колоколу** у писму из Русије преко потписа „Руски човјек“, чије се ауторство приписује **Чернишевском** или неком њему блиском, одјекнуо је позив: „На сјекиру зовите Русију!“ А критичар **Доброљубов** саветовао је једног од пријатеља у обнови свијета на боље – да покрене ову акцију бар у том дијелу друштва који је доступан нашем утицају, морамо дјеловати на успаване, али на најодвратнији начин. Морамо груписати чињенице руског живота које траже измјене и поправке, потребно је скренути читаоца пажњу на оно што га окружује, треба бости очи свакаким гадостима, малтретирати, мучити, не давати одушка – да би му се згадила сва та гомила прљавштине и да би на крају он прободен наживо, скочио с узбуђењем и рекао: „Али, оно како кажу, коначно је готов мукотрпан рад! Боље да моја душица пропадне, али нећу више да живим у овом вртлогу“. То је оно што би требало постићи, то је оно чиме се објашњава тон мојих критика и политичких чланака *Савременика* и *Свистка*.”

Почетком XX вијека већ сва руска интелигенција, посебно стваралачка, осјећала је себе као саучесника револуције.

О **Лаву Толстоју**, „као огледалу руске револуције“, вјероватно сви знају. Мада, је безусловно, недвосмислено говорити о тако грандиозној личности и великом умјетнику ријечи, помало примитивно. Дат свише, стваралачки дар не треба само умножавати него и носити достојно до краја својих дана, а Толстој је свој дар на крају употребио за рушилачку ствар. Уосталом, треба напоменути да је једном још као млад официр, 1855. године, у свом дневнику, између напомена, записао: „Синоћ ме је разговор о божанском и вјери навео на велику и громадну мисао, за чије остварење сам способан да посветим живот. Та мисао је основа нове религије, која одговара развоју човјечанства, Христове религије, али очишћене од вјере и тајинствености... религије практичне, која не обећава будуће блаженство, него која даје блаженство на земљи“. Најупечатљивија ствар је у томе, што се та ствар спроводила! Кроз проповиједање опраштања, неомирања злу, подигао је такву душевну конфузију у Русији! Посебно много је омладине он отргао од Христа и привео их огромној крви и великом насиљу почетком XX вијека. Заиста је „пут до пакла поплочан добрим намјерама“.

Генијални **Чехов** кроз уста својих јунака пјевао је руским читаоцима „о мрском удјелу и непознатој срећи, пјесму која испуњава душу чежњом и тјера је да дрхти од непознатих осјећања“. Имајте на уму да увијек ничим незадовољним рефлексивним Чеховљевим јунацима никада у главу не долази да заблагодаре Богу за то што је он устројио овакав чудесни свијет, за сунце над главом, за прекрасну земљу под ногама, једноставно за могућност да се слободно живи, дише слободним ваздухом. А то је, како је показала блиска будућност, довољно да будемо срећни.

Магловити дух током вјекова обавијао је главу руске нације. Штавише, најтрезвенији и најнепоколебљивији у том духовном вртлогу показали су се сељаци, људи из обичног народа. Они ће дуго времена одолијевати саблазни утопијског преуређења живота на земљи. „Ход“ револуционарне омладине у народ био је бесплодан. Сматра се да је просте руске људе од погубне прелести чувала искрена православна вјера – осјећање живота пред Богом – и значајна одвојеност од европске просвијећене елите која је већ у много чему изгубила своју националну суштину. За руског човјека истинска вриједност увијек је била могућност подвига, а западно пак стремљење ка комфору, код Руса је имало безначајну улогу.

Боже! Опрости ми!

Послије рушилачких револуционарних преврата XX вијека „које су предосјетили“ писци и пјесници који су примили нови поредак, или нијесу хтјели да напусте Русију, као и сав народ руски, на крају крајева, палих у саблазан да устроје грешни рај на земљи – њих је очекивала трагична судбина. Но Бог све окреће на корист. Тако су тешка страдања и схватање својих заблуда привели мноштво људи на покајање и обраћање Христу. Споменућемо само два имена: **Александар Блок** и **Сергеј Јесенин**.

Навешћемо свједочење **Надежде Павлович** о Александру Блоку. Опјевавајући револуцију у поеми *Дванаесторица* и у другим својим дјелима, пјесник је потпуно искрено заблудио, али када је то схватио, доживио је тако дубоко раскајање, какво је мало који вјерник доживио. И преживјевши сазнање свога пада, пјесник није могао издржати – умро је; како каже очевидац: он је изгорио. **Валериј Коновалов** пише, да према свједочењу поетесе Надежде Павлович, оптински **старац Нектарије** је на њено питање о судбини Александра Блока, који је пред смрт гласно вриштао: „Боже! Опрости ми!“, послије дуге молитве казао: „Напиши Александровој мајци да је Александар у рају“.

Сергеј Јесењин је у дјетињству био искрени вјерник, пјевао је у црквеном хору, исповиједао се, опјевавао у младићким стиховима руског кротког Спаса-Христа. Дошавши у Санкт Петербург и поставши познат, окружен градским саблазнима, није им се могао одупријети. А затим је пао у револуционарне опсесије. Године 1917. сељаци су се свуда побунили и „дрско се понашали“, то јест пљачкали, а избезумљен од „слободе која је све тровала“ сеоски пјесник Јесењин пао је у заблуду, уобразио да је пророк и написао поему *Инонија*. „Обећавам град Инонију / Гдје бог живих обитава“. Очигледно у Библији описани грехопад. Јер ђаво је преварио наше претке управо тиме да ће узевши забрањени плод постати као богови. Међутим, у тој поеми постоји заиста нешто ужасно: „*Тијело, Христово, тијело испљувавам из уста*“. Блоку је Јесењин објаснио да те ријечи нијесу написане из хуљења, него зато што „нећу страдање, смирење, сараспеће“. Мада је све то морао да преживи, када се опоменуо. Међутим, треба напоменути да, у Блоковој биљежници нема ријечи о томе да је Јесењин учинио то богохулство у реалности.

Међутим, – и то је оно што је главно – Јесењин није успавао савјест, у његовој души није угасла Божја искра, која је увијек упозоравала на гријех и покајање. То му је доносило патње, али и помогло да остане човјек. Врло брзо он је рекао о револуционарима: „*Веслима одрубљених руку / ви веслате у земљу долазећег*“. Јесењин је преовладао ту обману и дошао до увјерења, да је он без Бога нико и ништа. „Све је од Бога. Поезија, и чак твоји плесови“ – говорио је он **Исидори Данкан**.

Савјест је будила пјесника на покајање. То се изразило у његовом стваралаштву 1924–1925. године, то јест последњих година живота. „*Опрости ми што у Бога не вјерујем / Ја му се молим ноћима*“. Он тако пише јер је тада било забрањено отворено вјеровати у Бога, и заиста, људи су се тајно молили ноћу. Стваралаштво Јесењина тог времена је исповједно и покајничко, што је означено строфама: „*Године младе разуздане славом / Отрвао сам вас горким отровом*“. О свом исповједништву пјесник је говорио писцу **В. Рождественском**: „Пишем не зато, да бих нешто измислио, него зато што душа моли. Никога ничему не учим, већ једноставно исповиједам се пред читавим свијетом, у чему сам прав, у чему сам крив“.

У томе се и састоји феномен Јесењина, што, како пише **Игор Јевсин**, „благодарећи православном погледу на свијет, који тада још није био изгубљен у руском народу, он је сједињавао, према исказу пјесника емигранта **Георгија Иванова**, ‘два пола искривљене и раздробљене револуцијом руске свијести, међу којима, чини се, нема ништа заједничко’“. Из љубави према Јесењину – наставља Иванов – силасе с ума и шестнаестогодишња комсомолка, и педесетогодишњи белогвардијац“.

Године 1925. бољшевицима је постало сасвим јасно да нису успјели Јесењина „укротити“. Долазећу погибију Сергеја Александровича предсказао је његов блиски пријатељ пјесник **Николај Кљујев**. „Ти си осуђен за заклање за Русију... радуј се свом заклању...“ – написао је он у писму Јесењину. Сам пјесник посљедње године предосјетио је свој трагични крај. „Ја ћу бити жртва...“ – говорио је он свом књижевном секретару **Г. Бениславском**, а неколико дана прије погибије директно признао пјеснику **В. Ерлиху**: „Мене хоће да убију! Ја као звијер то осјећам!“ Међутим, пјесник није напустио домовину, мада је мирно могао да се спасе као и многи други, у Европи или Америци. Само је пророчки написао: „*Дајте ми на вољеној земљи / све љубећи, спокојно да умрем*“.

Истинска љубав – жртвена. Многи сматрају да су инсценирали самоубиство, Јесењина убили они који су мрзјели Русију. *Извршни дегенерици* – тако се звао чланак познатог писца **Бориса Лавренева**, објављен одмах послије Јесењинове смрти. А велика Русија никада није заборавила свог пјевача.

А воз је ишао, ишао...

Фебруарски преврат постао је драма и за једног од најрускијих умјетника ријечи **Ивана Шмељева**. Он је такође до самога дна испио горку чашу очараности револуционарном утопијом.

Приче Шмељева појављују се у штампи почетком XX вијека. Сверху популарност донијела му је прича *Човјек из ресторана*, повезана као и многа претходна дјела с догађајима револуције 1905. г. Шмељев улази у круг демократских литерата тога времена. Улази у пријатељско друштво *Књигоиздаваштво писца у Москви* (1912–1923), које је ујединило ауторе што су се груписали око књижевног кружока *Среда*. На догађаје *Првог свјетског*

рата писац се одазвао збирком прича *Сурови дани*, гдје пише да је рат зло за народ. У *Фебруарској револуцији* он у почетку види побједу напредних идеја.

Изучавајући живот Ивана Шмељева, схватите да је главна заблуда интелигенције, умијешаност у револуцију. На самом почетку свог стваралачког пута Шмељев као и многи руски писци, вјеровао је у правду и равноправност, а око себе видио само понижене и увријеђене. Он револуционаре приказује у романтичарском ореолу. Али када се у реалности срео са револуционарним јунацима, он је прогледао.

Привремена влада одмах је амнестирила све политичке затворенике. У Омск и Чељабинск за њима је био послат ешалон, коме се присајединила група московских писаца, с којима је у својству новинара *Руских ведомости* отпутовао и Иван Шмељев. Његове почетне скице с путовања – имају изразито оптимистичан тон, у њима се осјећа нада у нову, љепшу будућности, чији су симболи за њега били црвене заставе и племенити слогани, који су поздрављали ослобађање Сибира. Митинзи на станицама дуж Волге имали су узбудљив и весео карактер. Али чувши људе који су дошли у сусрет возу, како би чули објашњење догађаја до којих је дошло у Русији, Шмељев каже, „примјећујем да људи не схватају револуционаре“. Њихове брошуре биле су написане заумним језиком, чудним за простог човјека ријечима „референдум“, „иницијатива“, „пропорционална влада“... На једној станици неки младић је рекао: „Пишу на њемачком, без разумијевања“. И поцијепао брошуру.

Што је воз даље улазио у Сибир, тако су људи били мање предусретљиви и дружељубиви. Пошто су с политичким затвореницима били и ослобођеници и криминалци, тамо су почели злочини и пљачке. У Иркутску се воз напунио политичарима и њиховим породицама. На станицама за вријеме хаотичних митинга тон говора ослобођених постојао је све агресивнији и осветнички. И здрава памет, осјетљиво срце и умјетнички талент Шмељева побунили су се против мржње и кипећег беса у говорима политичких затвореника повратника.

На једној станици у васкршње снијежно јутро, поздрављајући се васкршњим поздравом с војником, Шмељев је сазнао да је те свете ноћи било учињено звјерско убиство: војника који се вратио с фронта са читавом породицом, заклала је банда осуђеника. У репортажама писца први пут су се чуле ноте дисхармоније, сумњи: да ли је Русија спремна да прими револуцију и слободу? Професор **А. В. Карташов** у чланку *Религиозни пут Шмељева* истакао је управо тај моменат као прекретницу пишевог прецењивања револуције.

Духовни разлози револуције укоријењени су у немогућности и неспремности људи да захвале Богу за подарени живот и приме га онаквим какав он јесте. А тежња и све врсте покушаја да се он преобликује у сопственом нахођењу завршавале су се кроз историју човјечанства колапсом. Чак такав душевни, свијетли човјек и писац, као Иван Шмељев, могао је то да схвати само кроз личну трагедију. Ужаси глади на Криму, погибија јединог сина, губитак Родине... И ако је до револуције у околној средини он примјећивао само угрожене и несрећне, већ у емиграцији примјећивао је унаоколо мноштво буржуја задовољних собом и загледајући у прошлост, он је видио у руским простим добрими људима – православним хришћанима – душевну осјетљивост и исходећу из ње унутрашњу свјетлост.

У Русији су фебруаристи-западњаци били рушиоци њене православне вјере, славне историје, старих обичаја и темеља. Та

борба с Руском империјом наставила се и у иностранству. О томе свједочи и емигрантска стваралачка судбина Ивана Шмељева. У Паризу су га нерадо штампала „лијева“ издаваштва и слабо прихватала, ћутала је о изласку нових дјела сопствена критика, јер је он опјевао Матушку Русију.

Божије дјеловање и одазив људске душе на њега – управо та два фактора творе историју.

Чак се то види из тих малобројних примјера: свака револуција као дјело, усмјерена је против Божанских поставки закона – то је испрва губитак апсолутно свих, почев од њених руководилица и завршивши с последњим борцем, чији губитак нико неће приметијети. Још од времена *Велике француске револуције* постало је јасно: свака револуција ће појести своју дјецу. Људи учествују у њој, проливају крв, а затим се појављује „деспот“ и шаље их на гиљотину.

То се може видјети и у недавним револуционарним превирањима у Украјини, њих не стварају само околности – народни гријех који је прелио Божје стрпљење, а затим нижи слојеви, који не желе, и врхови који нису инфериорни, издаја,

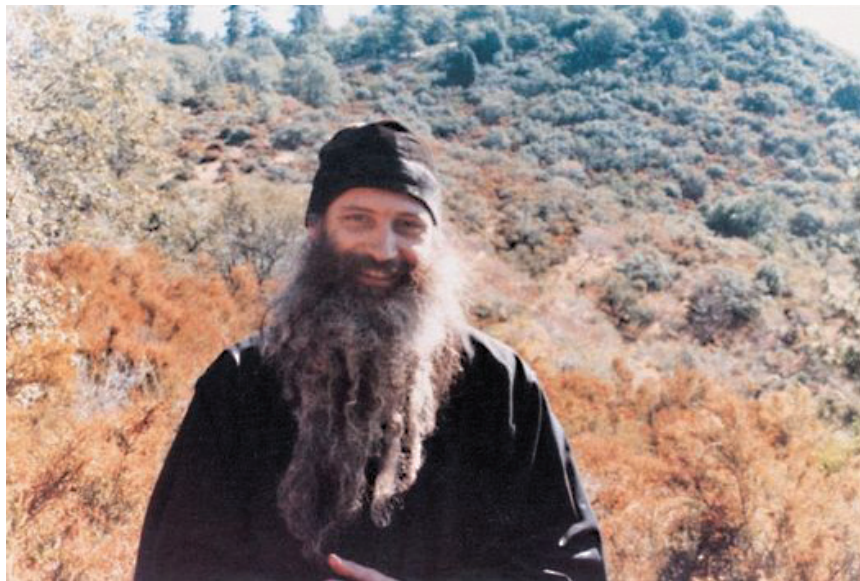
кукавичлук и превара. Тим страшним процесима управља неко споља и изнутра. Због тога, убрзо лидери револуције чисте „аниматоре револуције“ и постављају „своје деспоте“.

Само код нас то не пролази. Сјетите се шта је говорио руски Њемац Миних. Русијом управља непосредно Сами Господ Бог. Понадајмо се да је наш руски народ у страдањима ХХ вијека и током последње, „без крви“ револуције 1991. године тако нешто научио.

На крају да се присјетимо ријечи **јеромонаха Серафима (Роуза)**, Американца, руског духа. Он је писао, да историја човјечанства треба да се развија постепено и поступно, у складу са животним реалијама. Јер истински узрок њене промјене јесу душа и Бог: дјеловање Божије и одазив душе човјека на њега. Та два фактора творе историју, а све остало: смјене формација или економија, потписани договори, незадовољство маса – само су последица њиховог узајамног дјеловања.

Русија опет стоји пред избором: Божји зов „гласа тиха и танка“, и вјековна саблазан „чини шта хоћеш!“ Камо ће се устремити руска душа? Вољела бих да вјерујем, ка отвореним небесима.

Превела и приредила Марија Живковић

Ствараоачеви дугови Светитељу

Милош Црњански о Светом Сави

Писањем студије *Свети Сава*, Црњански у први план ставља своје интересовање за личност Светог Саве, а на другом месту занимање за српски средњи век.

Марија Пргомеља

Занимање Милоша Црњанског за средњовековну књижевност испољило се већ у његовом првом објављеном делу, послератној збирци *Лирика Итаке*, коју је изнедрило искуство рата, његова лична Голгота (*Војник сам, о, нико не зна шта то значи*) да би кулминирало у студији о **Светом Сави**, коју можемо сматрати књигом дубоке оданости српском просветитељу, које се проширило и на два есеја: први једноставног наслова *Свети Сава*, и други *О спаљивању мошти Светог Саве*.

Многи ће се сложити да је Црњански добро портретирао свој народ. Умео је да пише и пева о нама из дубине душе, песнички, искрено, бунтовнички. Познавао је народ на чијем је рубу потекао, на месту где се српство чувало по подрумима и износило по потреби. Писао је о њему и касније када је живео на маргини, одвојен од матице, у Бечу и Лондону. Исписивао је најдубље редове о свом народу, можда баш због тога што је био дистанциран.

Одакле Црњансково занимање за средњи век? Одговор можемо потражити у његовом занимању за националну историју и управо је Црњански писац кога критичари и тумачи његовог дела, често сврставају у писце национално опредељене, примећујући његову патриотску црту у *Сеобама*, другачију врсту родољубља у *Лирици Итаке*.

Враћа се средњовековној књижевности најпре пишући есеј, а затим студију о Светом Сави у којој покушава да Савин живот исприча на један нов начин, без религиозних окова, и далеко од средњовековних канона и утврђених правила писања.

Есеј једноставног наслова *Свети Сава* Црњански пише 1934. године. У њему критички вреднује личност Светог Саве, а његов живот назива националном легендом. Пореди га са легендом о **Јованки Орлеанки**, сматрајући да су многе легенде неправедно потиснуте на уштрб ове „наивне“ о Светом Сави чији „еванђеоски садржај легенде највише у очи пада“ (Црњански 1999:103) и да „је у тој легенди ипак најбоље то да је за широке масе светитељ врло рано узео на себе облик практичног свеца, који ходи међу људима и помаже их чудима као Св. Петар и Никола...“ (Црњански 1999:104) Црњански сумња у култ Светог Саве и сматра да је светитељ слављен посебно од стране наше буржоазије, захваљујући ропству под Турцима и спаљивању његових моштију. Истина, спаљивање моштију на Врачару јесте допринело јачању његовог култа, али слављење од стране буржоазије је полуистина, јер се Светом Сави приклонио колико просвећени слој, толико и обични људи.

Ипак, Црњански га назива светим, али у његовом лику не сагледава само добро, не идеализује га, већ га доживљава као човека, приписујући му ратничке особине, као и политички интелект који је Сава заиста поседовао. С друге стране, велича Савине заслуге при подизању Хиландара, док његов ктиторски рад подсмешљиво пореди са радом свештеника нижег реда „као неки сеоски поп“, дајући чак и пагански карактер обновитељству.

Црњански је потом 1935. године написао крећи есеј *О спаљивању мошти Светог Саве* који је посветио овом догађају који се догодио за време ропства под Турцима 1594. године. **Ахмет бег Оћуз** и **Синан-паша** спалили су мошти свеца на данашњем Ташмајдану, због тајанственог мистицизма које су мошти шириле, и који је, наводно, почео да утиче на Турску.

Милош Црњански написаће у есеју: „Присуство моштију светитеља Саве у Србији имало је црквено-религиозни и политички значај, а нарочито у време турског ропства. Ни једна личност код Срба није толико уткана у свест и биће народа као светитељ Сава, почев од његовог времена до данашњих дана. Над његовим моштима крунисан је 1377. године босански **бан Твртко** за краља Срба и Босне. **Стефан Вукчић Косача**, хумски војвода, назива себе 1448. године херцегом (тј. војводом) од светог Саве. Култ овога српског светитеља окупљао је све јужнословенске народе, а посебно православне Србе; његовом гробу долазили су на поклоњење и римокатолици и муслимани. **Жан Шесно** 1547. и **Катарин Зен** 1550. забележили су да муслимани поштују гроб светитеља Саве и да га се боје. **Бенедикто Рамберти** је оставио сведочанство из 1553. године да Турци и Јевреји дају већу милостињу манастиру Милешеви неголи Срби.“ (Црњански 1999:110)

Писањем студије *Свети Сава* Црњански у први план ставља своје интересовање за личност Светог Саве, а на другом месту занимање за српски средњи век, а у прилог поштовању, говори и то да средњи век пише са великим С.

Пишући о Светом Сави, Црњански кога можемо укључити у круг његових биографа, се ослања на **Доментијаново** круто и озбиљно житије, настало у мемљивој светогорској келији, али и на **Теодосијев** животопис који је настао док је биограф гледао светитељев лик. Посебно се позива на Теодосија. Одговор на питање зашто можемо тражити у његовом непретенциозном, питком и пријемчивом „животном“ стилу, док је Доментијанов тон мрачан и озбиљан, „архаични и горски“.

Написао је да је Сава волео Бога и књиге, а мрзео бурне и непристојне песме, па можемо направити паралелу са **Стефаном Лазаревићем** који је остао познат као мецена, љубитељ уметности и књигољубац, али и као велики противник непристојних песма и игара.

Последњи Савин биограф, износи чињеницу са којом се многи слажу: да се у време Светог Саве српска држава по просвећености могла мерити са најпросвећенијим у Европи. Саву чак назива најузвишенијим, а његов морални утицај најзначајнијим, јер како вели: највише има еписких песма о **Марку Краљевићу**, а највише поучних прича о Светом Сави.

Црњански даље развија слику о Светом Сави сматра га интелектуалцем, али и ратником. Управо ова црта занимљива је јер га нико раније није овако доживео. Монах и ратник су потпуно различити типови личности. Од монаха се очекује да буде усмерен на духовно, а од ратника на супрот: да буде одважан и усредсређен на животну.

Исписујући слова о Светом Сави, Црњански не изоставља ни његов књижевни рад, правећи својеврсни подсетник за читаоца. Сава, наводи Црњански, најпре пише *Карејски типик 1199.* са свега двадесет пет година, а у другој половини исте године *Хиландарски типик. Студенички типик* и *Служба Светом Симеону* настају 1208. у време Савиног боравка у Студеници. Познато *Житије Светог Симеона* писано је као уводна глава *Студеничког типика*, док га проучаваоци сматрају посебним књижевним делом. *Номоканон* настаје 1219. године, а последње дело Светог Саве јесте *Писмо игуману Спиридону* написано 1229. које шаље са свог првог путовања у Јерусалим.

Пишући о животу младог **Растка**, касније Светог Саве, Црњански свој текст кити умецима из *Житија Светог Симеона Стефана Првовенчаног*, наводима из *Светог писма* и похвалама. Студија садржи мноштво епитета, а

писац допуњава и проширује фразе. Још једно обележје Црњансковог стила јесте другачији ред речи у реченици. О лирици житија не треба дискутовати, јер је Милош Црњански, чак и када је био прозаиста, остао лиричар, онај исконски, као **Бора Станковић** или **Вељко Петровић** у прози.

Наш писац је волео епитете. Они су лични печат који препознајемо у следећим синтагмама: „високи и ђутљиви Немањић“, као и „сасушени Немањић“, „треперава и светла појава“. Ово можда делује пежоративно, међутим, алудира на испоснички, атонски, подвижнички живот Светог Саве током ког је ходао бос по светогорском камењу, живео на хлебу и води. Верно приказујући догађаје у Савином животу, успева и да утка део себе, провлачећи фино подсећање о сеобама која ће га опсесивно прогонити, и о којој ће писати. Приповеда са дистанце, али не и дистанцирано о утицају Савиних идеја.

Милош Црњански настоји да Немањиће прикаже као заштитнике хришћанства, апострофирајући њихов ктиторски рад. Тако напомиње да су након Немањиног монашења, Сава и Симеон заједно обновили манастир Светог Симеона Богопримца, а најпосле и Хиландар који је највећи ктиторски подухват.

Разлика између Саве и брата му Стефана уочљива је на почетку студије која се огледа у опредељењу за веру, а продубљује се у глави *Одлазак Светог Саве из Србије*. Црњански Стефана портретише као чулног и страшног, док је Сава духовно опредељен, непорочан. Када пише о примопредаји круне коју је Стефан оставио **Радославу**, Црњански пише подсмешљиво, али објективно. Износи прљав средњовековни веш: да је Радослав био под јурисдикцијом своје прелепе жене **Ане** коју назива **Далидом**, женом због које би поражен **Самсон**, коју му због те лепоте отимају. Након тога, Радослав се замонашује и добија име **Јован**.

Примећујемо да је монашење општа црта породице Немањић. Са теолошке тачке гледишта, неколико монаха у породици јесте огроман благослов и благодат која се излила на њихову лозу, почев од самог Саве који је родоначелник, преко Стефана Немање, Ане, Стефана Првовенчаног, **Предислава**, па све до **Стефана Драгутина**. Међутим, намеће се закључак да Сава није могао да поднесе владарску и државничку пропаст која му се одвијала пред очима, Радослављево монашење, и да је тако разочаран одлучио да пође на пут у Јерусалим, преко Акре и Александрије, оставивши за наследника **Арсенија јеромонаха** на сабору у Жичи, који је његово последње велико, државно дело.

Сава је желео да оде на Христов гроб. Враћајући се са поклоничког путовања на ком је обишао и поклонио се највећој хришћанској светињи, свраћа у Трново, бугарску престоницу. Предосећајући да му се ближи крај, „шаље“ молитву „мира“ и „свој земљи људи својих“ (**Црњански** 2001:123) рашком архиепископу Арсенију, и предаје дух свој у тишини.

Уследила је велика жалост за њим, и природно је што је Владислав желео да његове мошти донесе у Србију. То је на крају и успео, дипломатском мисијом, „убедивши“ **цара Асена II** златом. Мошти су дочекане са великим почастима и однете у Милешеву, Савину задужбину где су лежеле све до 1594. године.

Упамћен као писац који је живео и стварао у двадесетом веку, бавио се савременом књижевнишћу која је извршила својеврстан преврат, ова студија о Светом Сави, као и есеји, показује да је Милош Црњански познавалац средњовековне књижевности за коју се интересовао. Када прочитамо ову биографију, оно што примећујемо, јесте да је Црњансков однос према наслеђу другачији јер пише у позитивном маниру, а евидентно је да је његов однос према средњем веку реалистичнији и критички настројен, као што је и његово родољубље окренуто наопачке, недекламаторско.

Могуће је да се одлучио да пише о Светом Сави због његове просветитељске црте и великог доприноса српској просвети и култури. Кад пише о њему, Црњански пише реалистично, наративним и сликовитим стилем. Признаје његов допринос књижевности јер је Сава писац који је написао вредна дела, примењујући данас називани постмодернистички поступак. Сава је и просветитељ јер је развио књижевну школу у Студеници. Реформисао је манастире ширећи „образ“ Свете Горе, изборио се за аутокефалност цркве и основао десет архиепископија на тлу Србије. Да закључимо: поље његовог деловања је широко. Све ово показује да је био прагматичан, образован, цивилизацијски човек који је сачувао исконску доброту јер је „љубио је сиротињу као ретко ко други“. С друге стране, Свети Сава је показао висок степен самосталности, државничке вештине, способности за пребивање у садашњости. Он је личност која никада није гледала кратко, већ широко и у даљину. Био је храбар, био је визионар, револуционар као и сам Милош Црњански.

Литература

Богдановић, Д., „Кратко житије Светог Саве“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига 24, свеска 1, Нови Сад, 1976, стр. 5–33.

Богдановић, Д., Теодосије у *Житије Светог Саве*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984, стр. 7–40.

Доментијан, *Житије Светога Саве*, Српска књижевна задруга, Београд, 2001.

Јухас Георгијевска, Љ., „Житијина дела Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија“, у: *Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије*, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2012, стр. 7–37.

Маринковић, Р., „Хиландарско житије преподоног и блаженог оца нашег господина Симеона од Светог Саве, могућност реконструкције“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига XLVII, свеска 1, Нови Сад, 1999, стр. 7–18.

Маринковић, Р., „Свети Сава“, у: *Алманах календар за 2000*, Учитељски факултет Сомбор, стр. 142–154.

Петровић, Т., „Реализам Милоша Црњанског“, у: *Огледи и критике*, Градска библиотека Карло Бјелички, Сомбор, 2009, стр. 50–57.

Пијановић, П., „Поетика и идеологија Видовданских песама Милоша Црњанског“, у: *Милош Црњански: Поезија и коментари*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2014, стр. 110–121.

Поповић, П., *О књижевном делу Светог Саве*, 45 књига друштва Светог Саве, Штампарија Драг. Поповића, Београд, 1934, стр. 3–11.

Половина, Н., „Путовање душе на онај свет у житију Светог Саве од Доментијана и Теодосија“, у: *Синхронизам и дијахронизам изучавање врста у српској књижевности*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007, стр. 69–77.

Радојчић, С., „Лик Светог Саве у Доментијановом *Животу и подвизима архиепископа све српске и приморске земљи преподобнога оца и богоносног наставника Саве*“, у: *Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије*, издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2012, стр. 393–400.

Радоњић, Г., „Поезија Црњанског и традиција“, у: *Милош Црњански: Поезија и коментари*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2014, стр. 134–145.

Теодосије, *Житије Светог Саве*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.

Трифунковић, Ђ., *Азбучник српских средњовековних појмова*, Вук Караџић, Београд, 1974, одредица житије, стр. 46–76.

Црњански, М., *Лирика Итаке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

Црњански, М., „Свети Сава“, у: *Есеји и чланци*, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1999, стр. 103–106.

Црњански, М., *Свети Сава*, Београд, 2011.

Црњански, М., „Спаљивање мошти Светог Саве“, у: *Есеји и чланци*, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1999, стр. 107–111.

Чолак, Б., „Однос према историји и песнички активизам у 'Видовданским песмама' Милоша Црњанског“, у: *Милош Црњански, Поезија и коментари*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2014, стр. 414–428.

Радост Неба и земље, радост мученичке Пиве

Храмовна слава спомен-храма *Трећег обретења главе Светог Јована Крститеља* у Долима у Пиви ове године увеличана је нарочитим сверадосним догађајем за српски народ, а посебно за нашу Епархију и цијелу Српску Православну Цркву. Током Литургије, којом је у Долима – сабирном мјесту пивског страдања, началствовао Његово Преосвештенство Епископ будимљанско-никшићки Г. Јоаникије, извршен је чин проглашења Светих новомученика Пивских, које је Свети Архијерејски Сабор СПЦ, заједно са новомученицима Величким и Горњеполимским, прибројао лику Светих новомученика српских.

Сенка Чоловић-Шумић

Свети Архијерејски Сабор СПЦ, на свом редовном заседању у мају ове године, канонизовао је жртве злочина у Пиви, у чијим селима је од 6. до 12. јуна 1943. нацистичка *Принц Еуген дивизија*, у чијем саставу је био велики број фолксдојчера и босанско-херцеговачких усташа, побила 1290 недужних душа, међу којима 549. дјеце и омладине до 20 година. Само у Долима 7. јуна страдало је 522. нејачи, од којих 109. дјеце млађе од 15 година.

Дола су, као највеће стратиште у овом крају, постала мјесто саборног спомена свих пивских новомученика. Сродници и потомци страдалих су се годинама окупљали у спомен комплексу у Долима, који је подигнут 1977. године, обилазили страдална мјеста, палили свијеће, полагали вијенце и цвијеће поред споменика, који код сваког човјека изазивају најдубље емоције, а рад је вајара **Луке Томановића**.

Осјећајући вапај својих недужно страдалих мученика, Пивљани су, вођени великом љубављу, саградили цркву *Трећег обретења главе Светог Јована Крститеља* за покој њихових

напаћених душа. Спомен-храм, који је реплика *Ловћенске капеле*, освештао је на дан молитвеног сјећања, 7. јуна 2006, **Епископ будимљанско-никшићки Јоаникије**.

И тек је са литургијским сабрањима и поменима, упркос бременитом ћутању о овом и другим злочинима над српским народом у Црној Гори, почела обнова сјећања на жртве Пиве. Ова мала црква постајала је, како каже наш духовни пастир Владика Јоаникије, сваким даном све већа пред Богом, свијетлећи жртвом новомученика, а када је дошла пуноћа времена Господ је ту невину жртву примио и прославио на небесима, дајући јој вјечни живот у Христовом наручју.

Зато је празник *Трећег обретења главе Светог Јована Крститеља* у Долима ове године представљао велики, благословен и радостан догађај. Пивски мученици, дјеца, мајке, дјевојке, младићи, труднице, старци, побијена нејач – уписани су у диптих светих и више се неће служити парастос за покој њихових душа, него ћемо им се обраћати да се они за нас моле пред Господом.

Преосвећеном владици будимљанско-никшићком Г. Јоаникију саслуживало је бројно свештенство и свештено-монаштво *Епархије будимљанско-никшићке* уз молитвено учешће многобројног народа како из Пиве и Никшића, тако и цијеле Црне Горе. Потомцима и родбини Светих новомученика Пивских и поштоваоцима ове невинне жртве, ријечима архипастирске бесједе обратио се Владика Јоаникије. Он је подсетио на ријечи којима је Господ заповиједио пророку **Мојсију** на гори Синајској да изује обућу са ногу својих, јер је мјесто на коме стоји свето.

„Ова ријеч односи се и на нас који смо се данас сабрали овдје на мјесту српске голготе у Пиви, пивском Јасеновцу. Света Црква је препознала, објавила и благословила Свете новомученике Пивске и прибројала их лику Светих, јер је осјетила њихово благодатно заступништво пред Престолом Божјим. Као они који су крв своју пролили за вјеру православну, за Крст часни и слободу златну, они су се удостојили пред Богом великог дара, велике слободе, обукли се у благодат Пресветог Духа, у вјечну истину и правду, удостојили се вјечног живота у наручју Божјем, те су тако постали наши заступници“.

„Дола, као сабирно мјесто пивског страдања, даје Пиви нови живот и, ако Бог да, ово ће мјесто постати мјесто поклоњења, већ је, свакако, постало, али ће бити много шире, мјесто молитвених сабора“, казао је Владика, додајући да је Свети Јован Крститељ у Пиви добио своје следбенике у лику славног **игумана** пивског **Илариона** и **протојереја Јока Сочице** и мноштву дјецe, дјевојака, момака, мајки, трудница, стараца, невинно покланог и побијеног народа.

Надлежни Епископ је захвалио свима који су се потрудили да спомен **Светих мученика Пивских** буде прослављен на овакав начин. Велики број људи, прије свега, родбине пострадалих, нијесу могли да забораве своје најмилије, убијене од фашистичке злочиначке *Принц Еуген* дивизије, фолксдојчера и муслиманске милиције, ангажованих у корист окупатора, који су овдје направили стравичан и ужасан злочин.

„Бог је уписао ове жртве у своје вјечно памћење, вјечно сјећање, а породице и родбина у свом срцу. Али, данас се радује и Небо и земља, а нарочито мученичка Пива. Народ, родбина жртава добија данас велику утјеху. Нека Бог благослови оне који су ово мјесто овако лијепо обиљежили још прије 40-ак година, нарочито оне који су учествовали у градњи овог светог храма“.

„Нека овај сабор увијек буде свијетао, братски, хришћански, да овој светињи приступамо са страхом Божјим, вјером и љубављу, да се увијек припремамо за свету службу Божју, да изујемо обућу са ногу својих на овом светом мјесту, а то значи да не бринемо земаљске бриге, да оставимо своје злобе и пакости, свађе и раздоре, ситне размирице и интересе, да долазимо као људи и браћа, и да Пивљани, братство манастира

и сестринство, увијек имају гостопримства и љубави према онима који долазе овој светињи“, поручио је Његово Преосвештенство владика Јоаникије.

Молитвеном сабрању присуствовали су и представници мјеста Велика под Чакором, гдје је од злочиначке руке 28. јула 1944, на сличан начин, невинно убијено око 600 житеља, углавном нејачи, стараца, жена и дјеце. У име присутних Величана, са којима су Пивљани браћа по страдању, обратио се **Милош Пауновић**. Он је казао да су Дола мјесто ознамењено крвљу српске нејачи, којима, истакао је Пауновић, дугујемо вјечно сјећање.

„Они су уписани у књигу вјечног живота Божјег. Запретано клупко прошлости, чије су прве нити почеле да се одмотавају онедавно све више је одмотавало своју прећу да би доказало истину, а истина је само једна. На нејач овдје у Пиви, Долима, Велици, Горњој Ржаници извршен је монструозни злочин какав историја не памти. Ви сте, као и ми, доживјели судбину мучења, убијања, клања и силовања. И овдје су гореле људске кости, у мукама умирала дјеца, чак и нерођена и некрштена. Осјећања крви, рана и смрти трају доживотно и не дозвољавају успоменама да умру“.

„Велика је, опет, изложена жестоком пропагандном рату од стране бјелосвјетских протува и потомака оних који извршише геноцид у Велици. Би да нам одузму дио територије, угрозе безбједност Величана још једном, испишу и понове рукопис недовршен 28. јула 1944“, рекао је Пауновић, наглашавајући да је, ипак, милошћу Божјом, у Велици увијек било више Божјих праведника него оних који су их кроз вјекове убијали и сатирали.

„Много нам је кроз вјекове нанесено рана, неке су остале отворене до данашњих дана и нећемо их заборавити никада. Дугујемо велику захвалност Преосвећеном Владици што је својом благодарношћу и ауторитетом допринио да се лику Светих великомученика српских приброје величке и горњержаничке жртве, страдале 28. јула 1944. као и 28. дјеце која су страдала у плавском логору 1941. На овај начин, они су, након околико времена, васкрсли из мртвих и коначно су уписани у црквени календар као дан страдалих Великомученика. Посебно нас чини срећним што су заједно са њима уписани и Великомученици у Долима у Пиви, тако ће и Велика и Дола постати мјесто саборног окупљања“, рекао је Пауновић.

Да страдање српског народа у скоријој историји највише карактерише страдање дјеце указао је **свештеник Миодраг Тодоровић**. Он је у својој бесједи подсетио на неке злочине које је у новије вријеме ратова и патње преживљавао српски народ на својим територијама, а смрт ових невиних бића, као што је случај са бањалучком новорођенчади, је страшни знак и опомена нашој немоћи и посрнулој Европи о њеном гријеху, учињеним над српским народом на прагу 21. вијека.

„А прије Бања Луке Крагујевац и опет дјеца, ћаци који нам са њиховим професорима и директором школе одржаше час

из највише етике која чува људско достојанство. Њихова свијетла луча обасјавала је ђаке и у нашим школама у Црној Гори, преко ње сам ја, када сам био ђак, знао да је то нешто узвишено у својој невиности и безазлености. Данас смо ту дјецу, те дивне мале страдалнике исписали из наших школа да нам не кваре омладину. Њихова мјеста, као и мјеста јасеновачке дјеце и друге дјеце уморене на многим стратиштима, заузели су њихови џелати“.

„То су они који су малог **Тома** у мученичкој Велици живог одрали, а нешто старијем **Мату** ноге одсјекли до кољена и уз шљиву га објесили. Из каквог ли се ђавољег култа испилило овакво бездушје? Нијесу ти џелати ни **Митри Ђикановић** на овом светом мјесту, прије 74 године, дозволили да се, ни на трен, обрадује новорођеном чеду, ни да види роди ли мајка сина па да се снахи радује или пак кћерку којој би дјевојачко рухо требало спремати. Попут наших светих предака и ратника, од којих нико није хтио изостати из Боја на Косову, који је најјача и најважнија тачка нашег бића, историјског смисла нашег народа, тако ни **Јаглика Аџић**, ни **Софија Кандић** нијесу изостале за игуманом Иларионом, за браћом, родитељима, укућанима. И једни и други, вођени духом живота, Светим Духом доспјели су у обзорје вјечности, у Царство Небеско“, казао је о. Миодрог, опомињући на сопствени заборав у који је упао наш народ послвије Другог свјетског рата, „опијени идејом братства и јединства, омамљени буником комунизма, који испараваше из идеолошких магли које су нам постале животна философија“.

„Онда је овдје долетјела црква право из наручја **Светог Ловћенског Тајновидца** и косовског завјетника, ношена гласом неба влијанија да нас пробуди, да се у њој сретнемо са Светим душама наших ближњих, да нас приведу Спасу у Чијем наручју и они нађоше спас. Од тада овдје влада нова реалност бескрајна, бесконачна, бесмртна. Између нас и њих више нема граница ни временских, ни просторних. Догађај страдања и васкрсења Христовог, као и страдање сваког хришћанина јесте темељ Цркве. *Страдање је крста добродјетел*, каже Ловћенски Тајновидцац. Свети великомученици Пивски моле Бога за нас и сигурно је да смо њиховим молитвама погледали пут страдалне братске Велике, а нема тврђе везе од оне коју су свете руке исплеле и са једне и са друге стране, држећи се старих оријентира Ђурђевих Ступова и Пивског манастира“.

„Ђутећи о овим и другим великим злочинима над невиним људима наша историографија чини још један злочин. Невина жртва вапије за поменом. Учинимо све да се о оваквим страдањима говори, да нађу мјеста у историјским убеницима и читанкама, у нашим срцима и умовима. Од Вазнесења Христовог па до Тројичина дана, док су Христови

А прије Бања Луке Крагујевац и опет дјеца, ђаци који нам са њиховим професорима и директором школе одржаше час из највише етике која чува људско достојанство. Њихова свијетла луча обасјавала је ђаке и у нашим школама у Црној Гори, преко ње сам ја, када сам био ђак, знао да је то нешто узвишено у својој невиности и безазлености. Данас смо ту дјецу, те дивне мале страдалнике исписали из наших школа да нам не кваре омладину. Њихова мјеста, као и мјеста јасеновачке дјеце и друге дјеце уморене на многим стратиштима, заузели су њихови џелати.

апостоли чекали обећани силазак Духа Утјешитеља, српски народ читаве Пиве кренуо Му је у сусрет да Га сретне као свог најближега. То бијаху дани кад се Пива на Небо селила. Свети новомученици Пивски молите Бога за нас“, поручио је свештеник Тодоровић.

Потресним словом сабранима се обратио и књижевник **Коста Радовић**. Он је у вријеме стравичног покоља имао шест година и тај колективни лелек мученика, који је слушао у збјегу, траје у његовој души и до данас.

„Тај колективни мученика лелек који је просјекао небо изнад Пиве, погорјелице и бездомнице, жртвенице, лелек продужен од 7. до 10. јуна 1943. траје и сада, не гаси се у души и страху дјечака, који је тада имао шест година и који је био у збјегу у пећини, високо изнад ријеке. Што дјечји страх запамти то се никада не може избрисати, то се и у грчевитим сновима јавља да би писац сочинио књигу жалосницу за вјечити календар. У тој књизи, која је настајала дуго, су Дола, Плужине, Стабна, Јасен, Кручица, Сељане, Руднице, Безује, Брезна, Буковац, Поље, непреболне ране Пиве хајдукуше, Пиве православке добродушне, ране и угарци тијела која су решетала врућа зрна фашистичких крвника, решетале живе колијевке у последњем лелеку мајки и трудница и то не мали број, већ око 210. дјеце међу хиљаду других жртава. То је та Пива гороломна, завјетна, неутјешна, то је та прва мученица заједно са Великом“, бесједио је Радовић.

Прибројавањем лику Новомученика српских Пивски, Велички и Горњеполимски мученици сјединили су се са јасеновачким, јадовинским, пребиловачким, корићким, косовско-метохијским и осталим Светим новомученицима српским. Све те жртве и сви ти жртвеници представљају знаке дубоког бола, а како поручује наш Владика Јоаникије, силом, благодаћу и милошћу Божјом то су и свијетле тачке наше отаџбине и наше историје.

академик prof. dr sci. med. Зоран Кривокапић,
специјалиста колоректалне хирургије,

МОРАМО ДА БУДЕМО БРЖИ ОД БОЛЕСТИ

Разговарао: Спиридон Булатовић:

Постоје карциноми где рано откривање значи излечење. То је, пре свега, карцином дебелог црева, карцином дојке и карцином грлића материце.

Господине академиче, Ви сте за изузетан допринос науци добитник Ордена који Вам је **предсједник Томислав Николић** уручио на Срећење 2016. Тако је још једном потврђен Ваш велики труд и ангажман у хирургији дебелог цријева у **Првој хируршкој клиници** у Београду, земљама региона и у главним свјетским центрима дигестивне хирургије гдје сте се усавршавали и потврдили своје знање из хирургије. Да ли ово одликовање доказ поштовања према науци коју представљате?

Па, наравно да сам то доживео као једно поштовање према свему овоме што сам урадио протеклих тридесетак година колико се бавим хирургијом. И у образложењу због чега сам добио орден стоји лепо, на шта сам ја јако поносан, за развој хируршке, то јесте медицинске науке и промоцију Србије у свету. То је нешто што је јако значајно. Мени је драго да су председник и комисија која је о томе одлучивала сагледали мој допринос протеклих година и да су ми доделили орден. Наравно, то није само мој орден. Морам рећи да није било целе екипе која ради са мном, да није било много других људи у Србији, где смо ми етаблирали колоректалну хирургију као једну добру националну базу, ја мислим да не би било шансе да ја добијем орден. Када кажем то, с обзиром на то да сам много путовао, да сам јако много био одсутан од куће, кажем да орден заслужује и моја фамилија због тога што су ме све ове године подржавали. Јер, без мира у фамилији човек не може да успе. Тако да, све у свему, био сам у друштву сјајних људи, који су добили одликовање и шта рећи, осим, да сам јако поносан и да ме то одликовање обавезује да даље наставим да радим, да дајем све од себе, да промовишем земљу, да обучавам људе и да једноставно не буде тишина после мог одласка

са сцене, када са 65 година одем у пензију. Према томе, то је једна обавеза и ја ћу сигурно ту обавезу испунити.

Ту су на додјели Ордена били међу лауреатима и спортисти, и књижевници, дакле, једно пробрано друштво!

Јесте, јако сам срећан што сам био у том друштву. То је једна фантастична церемонија и телевизија је снимала, тако да се, једноставно, човек осећа достојанствено.

Март је мјесец борбе против рака. У децембру је била канцеролошка недјеља. Има и других дана годишње који су посвећени лијечењу појединих типова карцинома. Колко се те, назовимо, кампање код нас сада раде већ и рутински или као мода, а да смо, у ствари, далеко још увијек од здравствене културе коју медицина заговара?

Карцином је опака болест и може се рећи да је данас у свету много више карцинома него што је било раније. Зашто је то тако велико је питање, међутим, оно што је сигурно то је да је друштво сагледало проблем карцинома и у читавом свету су изражене акције, пре свега, националне у раном откривању карцинома. Код неких карцинома не вреди ни када се рано открије, прогноза је лоша, међутим, постоје карциноми где рано откривање значи излечење. То је, пре свега, карцином дебелог црева, карцином дојке и карцином грлића материце. Ми смо стајали скрштених руку. Пре неколико година направили смо националне програме за рано откривање карцинома ових органа. Ја могу да причам о карциному дебелог црева јер се тиме бавим 15-ак година. Негде пре 5-6 година направљен је национални програм, а пре три године је започето и организовано систематско превентивно деловање. Ми смо до сада прегледали негде око 750–800 хиљада становника, а требаће нам, отприлике, да прегледамо два милиона и оно што је

значајно, што ја стално напомињем то је да смо открили преко 250 раних карцинома. Говорим овде у једном сегменту *Прве хируршке клинике и Дома здравља* које ми контролишемо. Све скупа мислим да ће рано откривање карцинома довести до тога да пацијенти неће требати хирургију и ја сам срећан да то тако буде. Наравно, проћи ће доста времена. Карцином дебелог црева у раној фази је излечива болест. Ми смо сада тај скрининг организовали у 30 општина. Требало би да организујемо још у следећих 25 пошто има 25 општина у којима је повећан број карцинома, а све скупа има негде око 50 секундарних и терцијалних здравствених установа где ће се ти пацијенти лечити.

Званично се каже да у нашој средини мушкарци обољевају, на првом мјесту, од карцинома плућа, а жене од карцинома дојке, а на другом мјесту је и код мушкараца и код жена карцином дебелог цријева. Како то тумачите?

Карцином дебелог црева је на другом месту у читавом свету и то је због тога што је та болест повезана са исхраном, са стилем живота, са стресом, гојазношћу, пушењем, све што данашњи свет оптерећује. У нашој земљи се, отприлике, јави негде око 40 новооболелих на сто хиљада становника. Ми смо негде у средини што се тиче те преваленције јављања карцинома дебелог црева. Најчешће се јављају у Чешкој, Шкотској, Аустралији, Новом Зеланду, негде око 55-60 на сто хиљада становника, а најмање у афричким и неким азијским земљама 1, 2 на сто хиљада становника. Сама та регионална дистрибуција карцинома указује на то да је то у ствари болест модерног доба, модерне цивилизације, брзог живота, тог западног стила живота. Према томе, ту морамо нешто учинити. Поставља се питање зашто, без обзира на сву технологију која је данас у свету, нове хируршке методе и нови фармацеутски препарати нису помогли да на Западу има мање карцинома за разлику од афричких земаља, где немамо ту технологију, а има само 1-2 оболела. Према томе, у основи карцинома дебелог црева је исхрана.

Дакле, ми смо негде у средини. Али, значајно је напоменути да и ми идемо према тој цифри. Убеђен сам да ћемо са развојем нашег друштва, са прихватањем многих вредности тог западног света, ускоро, сигурно, имати 50 новооболелих на сто хиљада становника.

Ако су цифре обољевања и умирања од карцинома дебелог цријева у Европи, које сам читао, истините, а оне гласе да се сваке године у Европи разболи од тог карцинома око 940 000, а скоро пола милиона од те болести умире, да ли се та болест незадрживо шири?

Прво да Вам кажем, чак има и више новооболелих у свету, претпоставља се да више од милион, тренутно, болује од карцинома дебелог црева и више од пола милиона заиста умре, без обзира на сву технологију и све лекове које сам поменуо малопре. Карцином је болест коју можемо да зауставимо, али требаће пуно времена. Ја мислим да је нарочито важно да промовишемо и да усвајамо националне програме у читавом свету и доћи ће време, вероватно, кад ће карцином бити излечива болест, поготово, карцином дебелог црева. Такође, морам рећи да са новим лековима, са имунолошком терапијом много се добрих резултата постиже и код врло уз-

напредовале форме карцинома, чак и оних карцинома који су метастазирали. Према томе, ја имам утисак да наука иде напред и да ће веома брзо доћи време када ће карцином бити излечива болест.

Може ли, професоре, за нашу средину да се каже, како тврде и Ваше колеге, да код нас смртност од карцинома опада, али да број обољелих расте?

Па, ја не бих рекао да опада смртност без обзира на те статистике. Негде око 50% људи и данас умире од карцинома. Ја очекујем да ће се смањити број, али за сада сам још скептичан због тога што наш народ још не прихвата нити те превентивне прегледе, друго, анализу коју смо радили у *Друштву колопроктолога* наше земље, које је радило у читавој земљи, указује на то да и даље највише операција има у акутном стању, значи, највише је операција код оних болесника код којих је карцином у узнапредовалој форми. То морамо решити, морамо побољшати здравствени систем, морамо побољшати дијагностику и у том контексту мислим да можемо очекивати боље резултате у перспективи.

За сада знамо када се ради о статистици Ваших пацијената, рецимо, да 65% оперисаних код Вас преживи оних првих пет ризичних година.

Јесте, направил смо анализу, моје оделење, које чини пет хирурга, два млађа и ја као начелник смо оперисали негде око пет хиљада карцинома протеклих 20, 25 година и те пацијенте смо анализирали. Направили смо једну базу података, анализирали је и дошли до једног доброг резултата са којим смо јако задовољни. Наравно, то није на нивоу светских резултата неких великих светских имена, али отприлике 65% преживи пет година, ми после пет година ако неко преживи кажемо да је излечен. Наравно, и статистика је таква да у неким другим серијама имамо боље преживљавање, али имамо и селекцију случајева. Ми смо били јако поштени, анализирали смо све пацијенте и оне са узнапредованим карциномом и дошли смо до тог доброг резултата. Ја очекујем да ће резултат последње две-три године бити још бољи зато што смо почели рутински да примењујемо преоперативно зрачење код ниских карцинома, смањили смо број локалног рецидива и видим већ наговештаје да ће резултати још бољи бити.

То судвије кључне ствари. Смањили сте број рецидива и зрачном терапијом за мање, раније форме карцинома...

Јесте, ми смо имали негде око 7,5% локалног рецидива пре десетак година. Последњих година, кажем, употребљавамо ту неадјулантну терапију, преоперативно зрачење и хемиотерапију и ја како видим летимично, још нисмо добро анализирали, локални рецидив је сада негде око 2%, а компликације су на нивоу компликација које смо имали раније. Према томе, ја очекујем, заиста, да ћемо имати много боље резултате него што су били раније.

Да ли је, професоре, кључни проблем то што се карцином, мање-више сваки, развија без симптома, чак и до метастазе?

Јесте, то је велики проблем да чак у тој асимптоматској форми имамо неке пацијенте који су већ добили метастазе на јетри, плућима, мозгу и то један од показатеља који нас је руководио да направимо национални програм ск-

рининга. Шта то значи? Ми прегледамо људе преко 50 година који немају никакве симптоме. Прво прегледамо столицу на окултно, скривено крварење, ако има крви у столици радимо колоноскопију и то је, уствари, значај тог превентивног скрининг прегледа због тога што откривамо оне туморе који су асимптоматски. Кад дођу симптоми, болови, промјене у хабитусу пражњења, крв у столици онда је, углавном, унапредовао карцином. Према томе, веома је значајно да у тој асимптоматској фази, раној фази откријемо карцином.

Као што наши људи говоре, што сад рекосте о тим асимптоматским формама већ присутне болести, код нас је то најчешће зававање и та, назови, кураж. Наши људи заправо кажу није то ништа или неће ваљда и тако игноришемо упозорење.

То је тачно, људи најчешће кажу неће ваљда мене, а болест, у ствари, не бира. И оно што ја увек говорим и својим пацијентима и кад год дајем неки интервју или пишем у новинама, кажем да је најзначајније сачувати здравље. Веома је значајно да пратимо неке акције које се данас у друштву спроводе. Морам рећи да је друштво доста организовано на том плану. Према томе, рано откривање карцинома дебелог црева, простате (који је

код мушкараца много присутан), затим карцинома плућа, који је изузетно смртоносан. Наравно, данас можемо да превенирамо карцином плућа тиме што ћемо превенирати пушење. Међутим, људи ни о томе не воде рачуна, мисле, ја пушим и неће се то мени догодити. Дакле, веома је значајно да чувамо здравље јер је то најдрагоценије што имамо.

Али, и сами знате медицинске, хигијенске навике наших људи. Када им нешто приговорите против дувана они кажу: Па мој тата је пушио 60 година, а живио 80, 90...

Јесте, то су појединачни случајеви, али све статистике указују на то да је главни узрочник настанка карцинома плућа дувански дим. Ја знам један податак у Америци после забране пушења 10-12 година карцином плућа је спао, дошао на друго место по инциденцији јављања после карцинома дебелог црева. Значи, веома је значајно да водимо рачуна о фактору ризика какав је пушење. Ја бих још ту навео гојазност и лошу физичку активност.

Да ли се у науци дефинитивно зна коју метастазу даје карцином дебелог цријева?

Карцином дебелог црева најчешће даје метастазе у лимфне судове око тумора. То је лимфогено ширење, након тога хематогено ширење имамо најчешће у јетри, али некада може бити у плућима и свим осталим органима. Описане су у литератури метастазе у свим могућим органима, чак и на мозгу 2-3%, на плућима 5-8%, а отприлике на јетри око 20% имамо метастаза у тренутку дијагностиковања карцинома, што је велики проценат.

Дакле, да се утврди његов пут по којем може ићи до краја и тако га, некако, заокружити у ствари.

Јесте. Ми можемо, када иначе дијагностикујемо карцином дебелог црева ми се трудимо да направимо дијагностику и свих осталих органа, да направимо магнетну резонанцу, ЦТ, туморске маркере, снимак плућа итд.

У једном разговору сте најавили да ће нови помак у лијечењу карцинома којим се бавите наступити када Ви будете у пензији. Шта подразумијевају те промјене?

Мислим да је данас врло значајна и генетика и персонализована терапија. Имам утисак да када се буде пронашао ген који изазива карцином и молекуларни маркери који ће бити добри прогностички и предиктивни фактори, да ће се наћи лек који ће убијати ћелије карцинома или ће се наћи лек који ће да подстакне организам да се одбрани од карцинома, да подстакне имунолошки одговор организма против карцинома. То неће бити скоро. Очекујем да ће после мог одласка у пензију, а то ће бити за пет-шест година, да се направи револуција на пољу молекуларне биологије и генетике и да ће научници 100% доћи до сазнања шта може да помогне у лечењу карцинома.

Ваша велика сатисфакција је што су Ваши оперисани пацијенти здрави, мање или више, шетају улицама.

Јесте, јако сам срећан и када погледате да смо ми урадили пет хиљада карцинома и да од тога три и по хиљаде живи пет година, то је, заиста, велика сатисфакција и очигледно да се труд који смо ми уложили и у том хируршком раду и у науци око карцинома дебелог црева, исплатио. Мислим да је код карцинома дебелог црева најзначајније да се хируршки добро одради посао, још ако је рани стадијум онда је излечење готово стопроцентно.

Помињали смо кампање у сврху превентивног дјеловања медицине на јавност да бисмо, како онколози кажу, били бржи од рака. Љекари су, често, у медијима и едукације има. Ипак, чини ми се да људи мијешају појмове који су актуелни у онкологији, па нам кажите, молимо Вас, и одговоре на поједина елементарна питања која су важна у онкологији. Рецимо: да ли су појмови скрининг и преглед неког органа идентични?

Не. Скрининг то је рано откривање, а преглед се једноставно обавља када дође до симптома. Према томе нису то идентични појмови.

А кад је тумор маркер показатељ болести?

Тумор маркер није добар за дијагностику карцинома. Кад је увећан тумор маркер то значи, углавном, да постоје метастазе у удаљеним органима. Туморски маркери су корисни у праћењу болесника, ако дође до скока туморских маркера можемо очекивати да је дошло до рецидива, било локалног, било удаљеног. Ми узимамо

преоперативно маркере, али више као прогностичке маркере, а не као дијагностичке.

Дакле, он је значајнији као показатељ током операције и касније у периоду праћења.

Јесте, у праћењу болесника ми одређујемо туморске маркере, радимо и друге дијагностичке процедуре, али туморски маркери могу да нам укажу на то да ли долази до рецидива болести или до удаљених метастаза.

У суштини, увијек нешто кажу, али, наравно, они су дио процедуре која је сложенија у зависности од органа.

Апсолутно.

Да ли постоји старосна граница па се за неког човјека може рећи да је у годинама кад је сигурно умакао карциному?

Па, не може се рећи због тога што се карцином најчешће јавља у седмој деценији. Међутим, ми смо оперисали пацијенте у осмој и деветој деценији и данас једноставно нема границе. Претпоставља се да се више од 90% карцинома јавља код људи који су старији од 50 година. Према томе, што је човек старији већа је опасност да ће добити карцином. Мада ни то није правило. Данас имамо пуно младих људи који оболевају од карцинома, то су, пре свега, неке херeditарне форме, али морам са жаљењем истаћи да сам ја, на пример, оперисао једну девојчицу и једног дечака од 17 година. Дакле, и млађи су, често, погођени, иако су карциноми болест старије животне доби.

Поменусте херeditарни фактор, ту наследну форму и диспозицију за болест. На наслеђивање болести код нас се гледа фаталистички. Статистика каже да је проценат наследних болести у нашој земљи око 12%. Да ли се та цифра помјера према смањивању наслеђивања карцинома или она, што би се рекло, узима своје?

Карцином дебелог црева настаје, као што смо рекли на почетку, због стила живота и због исхране. Међутим, негде око 10% форми карцинома је наследно. Ми увек кажемо да се деца обољелих од овог карцинома прегледају пре педесете године. Зашто? Зато што они представљају ризичну групу за настанак карцинома. То су неки лимп синдроми који указују да постоје неки гени у фамилијама који доприносе настанку карцинома.

Је ли наслеђе подразумијева искључиво прву, најближу линију, преко оца, мајке?

Може и другу и трећу генерацију. Ми имамо, на пример, случајеве да у првој генерацији нема карцинома, а да га има у другој. Оно што је, такође, значајно је то да је карцином болест која се код неких фамилија јавља чешће. У неким фамилијама карцином се јавља два до три пута чешће, иако није у питању наслеђе. Претпоставља се да је то због стила живота једне фамилије.

Када се ради о директном наслеђу онда је критеријум за то тзв. ендоген, је ли тако?

То је изнутра, то су мутације на генима и оне наступе у једном тренутку. Никад се не зна када ће наступити, али, углавном, треба да постоји неколико мутација, треба да постоји неки фактори, „таргет“ фактори који ће бити као окидачи настанка карцинома. Најчешће карцином настаје од полипа који се преобрате у карцином. Међутим, често и без полипа може наступити карцином. Према томе, веома је значајно, да се испитује и генетика. Ми имамо

један добар пројекат, под руководством *Министарства за науку*, који се бави персонализацијом терапије, то јесте неким генским испитивањима који могу да нам укажу шта је могуће предузети у дијагностици, али и после у персонализацији лечења. Персонализација значи ићи лично према пацијенту...

Управљати се према пацијенту а не ићи по некој стандардној терапији, за све једнако и за све исто...

Персонализација се данас у свету јако брзо развија и ја мислим да ће доћи време да ћемо сваког пацијента понаособ да лечимо, а не по неким стандардима.

Помињали смо овај фатализам, да људи на наследни карцином гледају као на неку судбинску казну. Рекли сте колико то може да буде сложено. Чак, дакле, и у породицама у којима није наследан људи оболијевају од исте форме због самог стила живота. Важно је да људи који су наследно оптерећени не остану у ланцу угрожених, да се може мијењати њихова животна и здравствена перспектива.

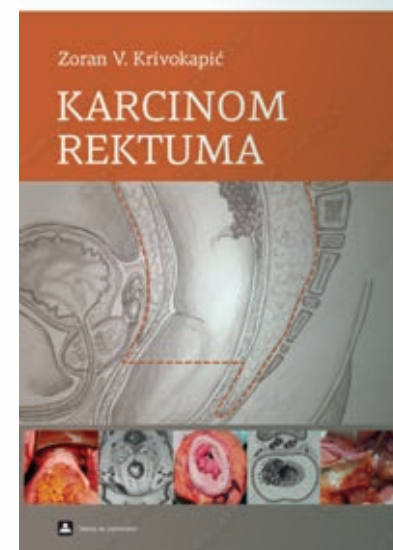
Апсолутно. Ми можемо у таквим околностима да радимо неке превентивне операције. Видите, најмалигнија ствар, у ствари, најважнија преканцероза је фамилијарна полипоза. Код фамилијарне полипозе сви оболели у једном тренутку добију карцином. То је веома значајно да се зна. Према томе, ми код фамилијарне полипозе оперишемо децу од 17, 18 година због тога што смо сигурни да ће настати карцином. То је нека превентивна операција и тад се ради операција, скида се цело дебело црево и од танког се направи дебело и људи добро функционишу. Данас је то врло развијена метода. И шта ми данас радимо, у ствари? Покушавамо да код одређених фамилија генски испитамо да ли ће неко из фамилије добити фамилијарну полипозу, то јесте да ли ће добити карцином. А шта се дешава? Дешава се да у првој линији сродника нема ниједног карцинома, тек у другој линији... али смо сигурни да у таквим породицама морамо да водимо рачуна и о генетици, а морамо да водимо рачуна и о превентивним прегледима и да будемо јако обазриви.

Те, данас најмодерније, а вјероватно и најскупоцјеније методе, Ви примјењујете подједнако на Вашој клиници.

Све што данас раде у свету и ми радимо. Имамо негде око 150 болесника са тим веома сложеним операцијама, то је кад се цело дебело црево одстрани и од танког се направи дебело, то је нека *пауч* операција.

Оперисали сте многе људе и имате иза себе више од три и по хиљаде операција. Да ли је истина, професоре, да су жене храбрије у болести од мушкараца?

Па, не бих рекао. То је исто мало жаргонска ствар. Оно што је интересантно из наших података је да и жене и мушкарци оболевају подједнако. Имате људе који су јако храбри, заиста прихватају „вест“ да имају карцином потпуно нормално, боре се са болешћу и све време су

достојанствени, а имате оне који су јако уплашени, који не желе да прихвате „вест“ да имају карцином и ми селективно прилазимо таквим пацијентима. Некоме кажемо све што можемо да кажемо о његовој болести, а некоме, ипак, ситнице прикријемо зато што видимо из његове психолошке структуре да он не жели да сазна шта има.

У томе је и пјесник Душко Радовић био особен. Кад је умирао у љето `84. године од карцинома на плућима, говорио је, шалећи се на свој рачун, каква је то болест кад ништа не боли. Колико се, професоре, данас може акценат ставити и на духовност и вјеру? Постоје клинички психолози који доста сарађују са Вашом струком, са онкологијом и онколошком хирургијом? Знам, рецимо, случај једног нашег Владике који се скоро упокојио, а по свом начину живота, говорили су за њег да је право савршенство мјере. Боловао је од карцинома који Ви лијечите, а упокојио се од метастазе на јетри. Дакле, шта Ви мислите о тој интеракцији? Имам утисак да то још не може да се детектује, да се утврди гдје је то психосоматско које може да јача човјека на оваквим искушењима.

Дефинитивно да психосоматски узрок постоји и у настанку карцинома и после у развијању карцинома. Наравно, ми нисмо дошли до тих закључака о чему се ту ради, не можемо да уђемо у људски ум, али у сваком случају веома је значајан тај мир, та вера да човек може да победи болест. Ми смо се, више пута, сретали са пацијентима који никада не одустају. Ако хирург не одустаје, и лекар који га лечи, и пацијент не одустаје, онда је велики проценат излечења. Морам рећи да је тај психосоматски карактер те наше борбе веома значајан, пре свега, у борби са карциномом.

Људи знају да буду малодушни, поготово када се ради о пацијенту који ће се упокојити. У целом свету је одјекнуло кад је тренер Барселоне Тито Виланова, примао хемиотерапију у Њујорку, а умро је од карцинома плувачне жлијезде. И народ одмах реагује, каже, ето, ни пре не помажу, ни сва пажња овог свијета и слично.

Управо је то важно. Многи људи који су пребогати умру од карцинома. Они можда могу да продуже живот, међутим, кад карцином пусти пипке, како ми у жаргону кажемо, кад дође до метастаза, онда је питање да ли човек може да се излечи. Може да продужи живот, али често су карциноми јако злоћудни, брзо се развијају и сав новац овог света не може вам помоћи да се излечите. И **Стив Џобс** је умро од карцинома и многи наши људи. Нажалост, то је једна опака болест и једини начин да се изборимо с њом је да се превентивно прегледамо и да карцином дебелог црева и остале болести откривамо у раној фази. У већини случајева може да се постигне излечење.

За који спорт или рекреацију мислите да су добри за имунитет човјека?

Сваки спорт је добар за имунитет човека. Конкретно, код карцинома дебелог црева физичка активност је изузетно значајна и претпоставља се да је она у одређеном проценту случајева изванредна превентива настанка карцинома.

Иако кажете да је Ваш хоби читање стручне литературе сјећате ли се својих кошаркашких мечева?

Па, наравно, ја сам у души, можда, и данас кошаркаш са пола свог бића. Дуго сам играо кошарку. Јако сам је волео. Наравно, дошле су године, кошарком се више не

бавим, али спорт ми је и данас хоби. Играо сам тенис, сада више пливам и возим бицикл. У ствари, немам превише времена... Човек који се бави хирургијом и науком, нема претерано времена за спорт. Морам да прочитам шта се ново дешава у свету да бих могао да то презентирам, да одговарам на питања, тако да ја не бих рекао да ми је читање литературе хоби, него потреба...

...даиуслободновријемечитатестручнулитературу...

... ја, у ствари, никада немам слободног времена. Када год нађем слободног времена ја нешто читам или радим. Имам пуно пројеката, имам доста доктораната, данас радимо пуно базичну науку, сваки тренутак искористим за то. Друго, ми организујемо велике састанке у Београду. Ту је кореспонденција са иностраним гостима. У октобру ове године нам долази група од 300 странаца, биће 35 предавача по позиву из читавог света тако да то треба организовати, дочекати те људе, направити програм, договорити се са њима ко ће шта да предаје. Дакле, свако слободно време, ако нисам у сали, а често сам у сали, користим да обавим све те друге послове.

Играли сте кошарку и вољели је док је била аматерски спорт. Гледам овдје на зидовима Вашег кабинета и доста фотографија из различитог времена и у различитом Вашем узрасту. Сад не играте. Да ли пратите кошарку откад је постала гламур и елганција, откад су ту велике рекламе, откад су кошаркаши атлете?

Ја сам почео у то доба кад је кошарка, заиста, била аматерски спорт, али је била јако, јако развијена у нашој земљи. Данас кошарку пратим више на телевизији него што одлазим на утакмице зато што, заиста, немам времена. Када су утакмице (петком, суботом, недељом) ја сам, обично, негде у иностранству. Гледам да за викенд путујем, а да преко недеље радим. Али сам, заиста, поносан на своје кошаркашке дане. Почео сам у *Звечану*, *Трепчи*, завршио овде у *Беопетролу*, *ИМТ-у*, *Железничару* и на крају у *Поштару*. Деценијама сам активно играо.

Ви сте `55. годиште, Драган Кићановић је `53. Далипагић `51. Славнић, исто, ту негдје.

То су и моји пријатељи. Ја сам у неким ситуацијама и играо против њих, наравно, нисам био прволигашки играч, али су биле неке куп утакмице, неке ревијалне утакмице. Ми смо генерација која се дружи, тако да сам са свима које сте остао поменули у добрим односима и сада, повремено, мало попричамо, сетимо се тих кошаркашких дана. Наравно, они су направили много веће каријере у кошарци, ја нисам у кошарци, али јесам у хирургији.

Тако да им парирате на свој начин.

И они су свесни тога и сматрају да сам ја, можда, направио бољи пут.

*И ту се ствара нека еквиваленција. А било је то време и великог ривалства. Рецимо, Сарајево је имало **Босну**, Хрватска је имала **Задар**, **Цибону**, мало касније и **Шибенку**, Београд је имао **Звезду** и **Партизан**. И онај **ОКК Београд**. То је било изванредно вријеме.*

То је била велика и добра лига. У сваком случају, ми имамо велику традицију, наша кошарка је добра.

Колико Вас испуњава рад са колегама које сте усмјерили од специјализације па до доктората, тај доживљај давања и припадања?

Јако сам срећан што сам имао прилике да као млад постанем начелник, да одаберем себи сараднике и они

су и дан–данас са мном. Та колоректална хирургија се на *Првој хируршкој* ради изванредно и није ни случајно што је лидер те колоректалне хирургије био и председник европског *Удружења*. Према томе, ми смо направили једну добру базу, ради се много, путујемо много и ја сам јако срећан што имам изванредне колеге и после мене, заиста, та колоректална хирургија неће да замре. Нисам лицемер кад то кажем, него од срца мислим да смо их добро научили и да ће бити моји сјајни наследници.

Шта подразумева Ваше пуноправно чланство у Краљевском колеџу хирурга Енглеске?

Ја сам постао члан *Колеџа* `98. године. То је било, у ствари, време када је била јако ровита ситуација у Београду, када је било и бомбардовање наше земље и тако даље. Међутим, енглеске колеге мене нису заборавиле зато што сам ја тамо провео пуно времена, спријатељио сам се са многим људима и они су ми тада предложили да ми дају награду и да уђем у тај *Колеџ*. За то се полаже и, заиста, није лако ући. Ја сам од тада пуноправни члан, одлазим, држим предавања, повремено, одлазим на неке састанке тог нашег иностраног корпуса и гласам, редовно за предсеника *Колеџа*. Тако да сам јако поносан на то и то ми је отворило многа врата у свету зато што је то једна од престижних асоцијација.

*Како гледате, у смислу савјета и моралне подршке, на Ваше младе колеге? Обично се данас говори да смо дошли дошли да, чак, млади љекари и адвокати, на примјер, кукају да желе да оду. Обично се каже да је млад љекар пун воље, жеље, ентузијазма или да му је одмах, на старту, свега доста и да жели да иде. Зар ми немамо, а, заиста имамо, озбиљну хирургију и остале струке и, на крају крајева, београдски **Медицински факултет** је, заиста, озбиљан.*

Јако добар. Велика несрећа наше земље је одлазак младих колега. Мени се чини да данас чим упишу медицину они желе да оду. Ја мислим да би тиме требало да се позабавимо, пре свега, држава. Али, дефинитивно, много младих колега одлази, врло квалитетних људи. Широких руку их прихватају из читаве Европе, пре свега, Немачке и скандинавских земаља и тај „егзодус“ науке, егзодус тих младих стручњака ће се тек одразити на наше здравство.

Наши љекари чим нострификују дипломе уклапају се, рецимо, у Њемачкој у њемачки здравствени систем.

Некада су испити за нострификацију дипломе били тешки и било је довољно лекара у овим земљама, тешко се одлазило. Данас, неке специјалности, као што су анестезиологија, патологија и рендгенологија не морају да се нострификују у иностранству. Једноставно, те западне земље добију бесплатне стручњаке у које је ово друштво уложило много новца. На тај начин они су осиромашили нашу земљу, а допринели да се њихови пацијенти боље лече. Ми морамо о томе, заиста, размишљати и системски то решити. Није лако, али ја се сваког дана сусрећем са неким од младих колега који желе да напусте нашу земљу.

Дакле, ми улажемо у своје, а онда наши одлазе и улажу у здравство страних држава. То је невјероватан апсурд.

Невероватан круг. То неће изаћи на добро ако нешто не учинимо.

Колико Вас, професоре, Косовска Митровица данас подсећа на град у коме сте матурирали `74. године?

Ја сам и даље јако везан за Косово и Метохију. Нажалост, моји родитељи нису више живи. Тата ми је умро пре

три месеца, мама пре пет и по година. Иначе сам сваког месеца једном одлазио доле. Ја доле сада имам сестру, зета, сестричину и сестрића и неколико блиских рођака и надам се да ћу и даље одлазити често, али не сигурно често као што сам одлазио кад сам имао своје родитеље. Моји најбољи другови су са Косова, ја се јако лепо осећам кад одем доле. Нажалост, и ту има много проблема, мене срце боли за Косовом и Метохијом, али имам утисак да је све даље и даље од Србије.

Као вуковац, Ви `74. године долазите у Београд...

Јесте, добио сам Вукову диплому у гимназији *Силвира Томазине* која је сада у том албанском делу Косовске Митровице. Једном сам је посетио са *Кејфором* и видео да се у њој ништа није променило. Кад сам `74. године дошао у Београд све до краја био сам у дилеми да ли да упишем медицину или електротехнику. Мој отац је био електроинжењер, моји ујаци су били машински и рударски инжењери. Цела фамилија техничке науке, а ја сам се одлучио за медицину.

То је било време великог надахнућа. Долазите из Митровице као вуковац и „глат“ уписујете медицину. Могу мислити о тадашњим очекивањима Ваше родбине.

Очекивали су, наравно, да ћу да завршим факултет, био сам добар студент. Ми смо се тада уписивали као вуковци без полагања пријемног испита. Али, ми који смо долазили из таквих средина које су као Косовска Митровица, били смо увек, под лупом да ли је то права Вукова диплома или је то због тога што долазимо из малог места где су критеријуми нижи. У сваком случају, ја сам потврдио, надам се, да је та Вукова диплома била у правим рукама.

Дијелите ли Андрићево уверење да је човек увијек дужан завичају?

Наравно, трудим се да помажем људе из мог краја и навешћу вам један пример да ја, у ствари, сваке недеље имам на оделељу кога оперишем једног из Косова и Метохије. Често долазе људи са болестима, на пример, тумор мозга или повреда кука или леукемија, дођу код мене на оделење и кажу: ево, ми смо дошли, чули смо Ви помажете људе из нашег краја, да помогнете и мени. Ја кажем: чекајте, не бавим се ја тумором мозга, каже: можете Ви све и ја сам због тога дошао, на пример, из Гњилана...

Куцају на врата, гдје ће се отворити. Хвала Вам професоре.

Хвала и вама.

Лијечимо се љубављу...

Dr sc. med. spec. Snežana Mugoša

Оцу и Мајци дугујем све

Понекад завичај призове и призива, а да ни сами не знамо како и зашто... Призове да се на призив одговара цијелим бићем, сном, отетим уздахом и чежњом која хоће да завири у завичајне стазе и из њих и у њима потражи вријеме безбрижности и радости, вријеме дјетињства и старих прича дједа **Неђељка** који је умιο тако дивно да прича брату и мени о нашим прецима, носиоцима наших обичаја, духа који нас је одредио и одређује.

Завичај је извориште и уточиште, посебно поље духа које никог не оставља равнодушним. Таква је Голија. Стјеновита, поносита, гором обучена. Живјела је увијек на граници између пјесме и живота, да се у потпуности не зна је ли Голија стварна или је Голија само пјесма Голијана. Посебна и по говору који је узвишен, врлетан, оштар, висок, као што је и Голија врлетна, стрмовита, издигнута, испружена између Никшићког и Гатачког поља, помало наметљива, јер се пружа између два народа који хоће да раздвоје. И стоји она тако гола и даје оно што нико не може да одбије, а то је загрљај – хоће Голија да својим рукама загрли Црногорце и Херцеговце и сачува братски загрљај. Хоће Голија да у загр-

љај смјести лијепо што се не да ријечима исказати, али да осјетити, као нека посебна снага која носи и узноси, која и не мари за причу, колико за чистоту која буди у нама сва чула, неумољиво подсећајући на голијску росу и тишину коју само Стошка пећина може дати. Из таквог призива израња и мој Отац, као посебност којој дугујем све: поглед који волим, тај

поглед којим гледа у даљину, топло и мило, баш као што понекад планинско сунце зна да угрије хладни камен, присоје и скривене вртаче, снијежнице у којима се снијег саставља са снијегом.

Отац је завичај, отац је Богоотац, а мајка Богородица. Ношена и вођена тим животним наумом, открила сам да у медицини није довољно само поставити дијагнозу, прописати терапију, дати лијек, оперисати, већ да је исходиште праве медицине у љубави коју дајемо, која је благотворнија и дјелотворнија од свега што медицина може дати. Данас се сматра да извор многих болести потиче „из главе“, а ја мислим да потиче „из срца“, које није само орган у организму већ нешто више, највише, копча духовног и материјалног.

Након завршетка свих формалних степена образовања у медицини, све више увиђам да главни подстрекач, импулс, снага, сила, љековитост долази не од књига, већ од родитељских руку, оца и мајке, које су увијек знале да ублаже муку, бол, дилему. А то нам је и од Бога дато – да се лијечимо љубављу, пуноћом, блискошћу, милошћу, молитвом, да се лијечимо односом, правим истинским, радосним. И можда може звучати сентиментално, али сам све више убијеђена да је првога дана, када су ме мој отац **Станиша** и моја мајка **Рада** загрлили, пренесена на мене сва љепота живљења, љубав, радост, снага и одлучност да се кроз живот мора путовати радосно.

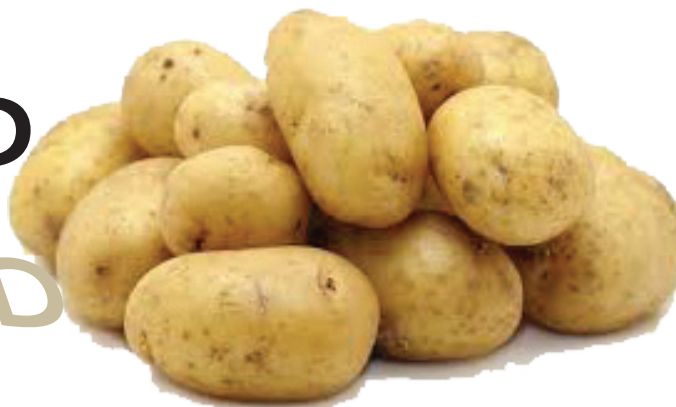
А да мојим родитељима није било лако, није било! Горјели су често, страдали у огњу живота, али никада сагорени да неисијавају радошћу, љепотом која Бога прославља, а нас радује. Често тај осмијех намјестим, често том снагом живим, често том радошћу стојим испред оних којима морам помоћи, често њиховом небеском свјетлошћу отклањам таму незнања, и њиховом ријечју не тјешим – него лијечим.

А колико тога има што не можемо рећи, саопштити, пренијети? Онолико колико и наше очи живе од те благиности, добротe која нам даје крила и једну једину истину да се љубављу лијечи, да лијечим неухватљивим лијепим сјајем и љубављу Станише и Раде **Горановић...**

КРОМПИР

КЪОИЦИЊЪ

Скоро да није постојало домаћинство у Голији гдје се није садио кромпир, и гдје ова намирница није сваког дана била не трпези. Када се једном нађе добра сорта кромпира пазило се да се остави сјеме за наредну годину а остатак складишти. За ту намјену често су прављени трапови који су омогућавали да кртола од прве године исчека младу. У јесен би се долине нађубриле стајњаком и потом узорале, а на прољеће опет орање и браздање. По укусу се памти црвена кртола коју је народ звао руска, а садила се у поратном периоду. Касније су набављене и друге сорте а како казују старији Голијани није било никаквог прскања и третирања – није било потребе, јер није било чак ни златице. Доћи до доброг сјемеа није било лако, а постојало је вјеровање да се мора увијек макар симболично платити или уколико се жели неке поклони сјеме то треба радити у тренутку кад се вади прије него се донесе кући.

Најчешће је кртола спремана за вечеру јер је то и био главни оброк, па је напад било довољно опрати је и под кором ставити у пећницу што је уз бијели мрс био једноставан и чест оброк. Кртола је била и лијек који су користиле наше баке. За снижавање температуре била је прва помоћ у виду облога од наредане кртоле на табанима и прсима а често су и болне мигрене ублажаване тако што су на чело и потиљак стављани колупови кртоле. Сок од бијеле кртоле са подручја Невесиња препоручиван је за лијечење чира на дванаестопалачном цријеву и желуцу... Огуљене кртоле се изрендају или уситне и исциједи сок кроз газу. Препоручљиво га је пити ујутру на празан желудац и увече неколико сати пред спавање. Тај сок сматра др **Пол Хајдер** одличан је и за лијечење гихта, за детоксикацију,

снижавање крвног притиска па и за дијабетес. Укус му је већини прилично непријатан па се може користити заслаћен медом...

У новије вријеме под најездом моде да сви треба да буду мршави, кртола је добила етикету поврћа које је пуно празних калорија, међутим због обиља витамина Ц и Б групе, те Ф и А, затим протеина и угљених хидрата и целулозе која олакшава рад цријева, то је изузетно здрава и јефтина намирница па се користи и у сланим и слатким јелима и не треба је избјегавати. Најздравије је када се једе кувана у љусци, наравно уколико се зна да се није третирао разним хемијским средствима.

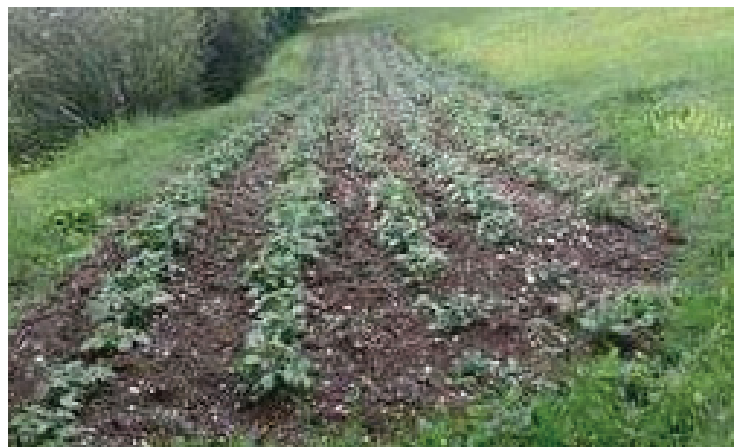
Данас је у Голији мало узораних долина и сада су то нове сорте кромпира које препоручују стручњаци за биљну производњу... Укус кртоле из ових вртача оивичених камењаром и даље је препознатљив али је домаћини углавном гаје само за своје потребе, јер је цијена на тржишту таква да се боље испалати вишкове скувати и дати стоци. Уколико се и понуди на продају већ

послије првог obroка купци који се не руководе само цијеном већ желе здрав производ траже још. За гајење ове културе а и других у Голији користи се искључиво стајско ђуриво а воде има само колико има падавина па је најбоље резултате од нових сорти показала агрција.

Ипак, чини се да ове нове сорте, за које се зна којем јелу најбоље одговарају па се рецимо за помфрит користи црвена кртола, за кување бијела, за чорбе жута и сл., не миришу као некад кртола у гуже, која је у пећници чекала уморне укућане да је засмоче са прљом и скорупом или кртолова чорба која се на крај шпорета крчкала од јутарних сати, или качамак или...

Р. Г.

Изложба *Три сореле* Анкице Бјелице у Херцег Новом (август 2017)

ЗАТВОРЕНИ ОТВОРИ ДУШЕ

Изложбу је отворио пјесник Радинко Крулановић. Преносимо их у слици и ријечи.

Радинко Крулановић

Пред Црквом Св. Архангела Михаила, пред вама, даме и господо, на Белависти, пред **Анкицом Бјелицом**, пред сликама и слике пред нама, садилемом шторећи, или штабитребалорећи, или како рећи а не запитати се: Говорели слике више од ријечи? Да ли слика и може да стане у ријеч? Да ли ријечи могу представити дубину боје? Да ли умјетника треба представљати?

Можда би на овим свечаностима духа требало говорити само о сликару, о томе како дочекује јутро, како дану даје неопходни смисао, како ноћима помаже да свану. И тако га тражити у тој игри дана и ноћи, годишњих доба, са кистом, гдје слика или пише Нијему пјесму, како би то Лесинг рекао. Или ћемо стереотипно рећи: Изложба је сјајна, промрмљати понеку стручну, обавезно страну, високоумну ријеч, сачекати аплауз, проглашавајући изложбу отвореном.

Нећемо, нећемо, због тога што умјетник заслужује више. Ако је он на платну дао своју душу, онда и ми морамо отворити душу, да би се душе могле срести. Душе се душама морају давати, душе су душама радост, дух је духу драг, љепота љепоту узноси, а човјек је и ваљда због тога ту, да проноси радост, љепоту, да проноси славу Божију, или би барем тако требало да буде.

Поштовани, видјећете вечерас Анкичине Три сореле и Сореле, или ће оне видјети Вас, будите опрезни, живе су и гледају. Очи су свуда, иако се очи не виде. Зашто су Сореле зазидале прозоре, очи своје? Прозори и очи су синоними.

Сореле су зазидале очи, да би боље, чистије, видјеле, да би онај тренутак сусрета са морнаром Јерком сачувале, да би њега сачувале, неопрљаног лажима, преварама, подлостима. Да би га сачувале у највишој љубави, љепоти, која их је носила читав живот. Мотив *Три сореле* и *Сореле* потпомогнут је историјском чињеницом и ЛИКОМ жене, Сорела, које су за Анкицу даме, вјерност, чврстина, невиност и љубав.

Надам се да ћете и ви осјетити топлину Сорела, осјетити њихову чежњу, интригантност, осјетити њихову љубав.

Нећу говорити о техници стварања, нећу говорити ликовно, сликарски, моја намјера је да вас позовем да видите сами, дате свој суд, а надам се, и да вас слике и покрену, ка бољем, већем, најбољем, највишем.

Ваљда је и циљ умјетности покретање, тражење вишег, љепшег, стварање вишег и љепшег. Тако нам **Мило Глигоријевић** свједочи разговор са сликаром **Милом Милуновићем** о смислу умјетности, гдје велики мајстор каже: „нису нам потребни жабљи октоплазми, болести и страшила која фасцинирају изгледом, а сама слика техничким мајсторством. Боље је бити и неспретнији, али свој. Јер чим се човек чуди како је то људска рука могла направити, ту нема ни слике ни сликара... Слика, доказивао је, мора да буде саздана са што мање ликовног говора. Мора до носи своју причу и тајну“, при том узимајући за примјер дечанске иконе пред којим је чувени сликар – чуо „песму у плавом, оркестар, причу која се речима не може испричати“.

Ако је вјеровати ријечима умјетника, а вјерујем, онда сам спреман и потврдити да ћете у *Три сореле* и *Сореле*, зачути таласе, осјетити чежњу, обрисати сузу са свог лица и дивити се што постоји жена, то красно биће која једину ту благод и може изнијети. Рачунао сам док сам писао да ћу писати и више и боље. Рачунао сам да бих требао да отворим изложбу, али је изложба отворила мене, рачунам да ће отворити и вас.

Добро дошли на вече Анкице Бјелице.

Војин Бјелица (1941-2017)

Приредио: Милан Докнић

Проф. др Војин Бјелица, рођен је 1941. у месту Крстац, Голија, Република Црна Гора. Дипломирао је 1964. на *Економском факултету* у Београду где је стекао и звање магистра економских наука 1974. Докторат економских наука стекао је 1977. на *Економском факултету* у Суботици на коме је 1987. добио звање редовног професора. Наматичном факултету предавао је предмете *Банкарство* и *Финансије*; на факултету за менаџмент *Универзитета Браћа Караџић – Међународно банкарство*; на *Економском факултету* у Београду на последипломској настави водио је курс *Монетарне економије*, а на другим факултетима учествује као професор по позиву на последипломској настави у оквиру курса монетарне економије и банкарства (*Економски факултет* Београд, *Универзитет БК*, *ФАБУС*). У својој универзитетској каријери објавио је многобројне уџбенике из области финансија и банкарства, монографије, чланке и расправе, преко пет стотина научно-истраживачких радова што све заједно представља израз његовог озбиљног бављења педагошким, научним и стручним радом уз истраживање теоријских и емпиријских проблема и провере решења у сталном контакту са праксом.

Био је ангажован као председник *Савета факултета*, члан *Управног одбора Универзитета у Новом Саду*, руководилац последипломског курса у области финансија на *Економском факултету* у Суботици.

Упоредо са наставом, обављао је дужности директора економско-финансијског сектора у *ПИК Врбас* у Врбасу, директора *Беобанке* у истом месту пуних пет година, затим дужност потпредседника *Војвођанске – Удружене банке* четири године, у ком својству је покривао проблематику економских односа са иностранством и девизног пословања банке. Вицегувернер *Народне банке Војводине* проф. Бјелица је постао 1986, а већ следеће године именован је за заменика гувернера НБВ. *Гувернер Народне банке Војводине* био је пет година, од 1989. и уједно и члан *Савета гувернера Народне банке Југославије*.

У професионалном делу ангажмана проф. Бјелица био је председник *Управног одбора Удружења банака*

Југославије и председник *Скупштине FOREX-а (ACI – асоцијације банкара који се баве девизним пословима)*.

Посебно се могу истаћи следеће друштвене функције: члан *Одбора за друштвеноекономске односе Друштвено-политичког већа Скупштине Војводине*; члан *Комитета за међународну сарадњу Извршног већа Скупштине Војводине*, делегат *Скупштине Универзитета*, председник *Научно-образовног већа Института за међународне економске односе са иностранством*. Као признат

друштвени и научни радник, проф. др Војин Бјелица је био главни уредник часописа *Привредна изградња* и *Економист*, члан председништва *СЕЈ-а*, члан председништва *Савеза економиста Србије* и председништва *Научног друштва економиста Југославије*.

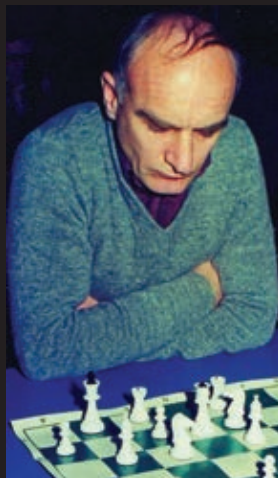
Од 1996. обављао је дужност генералног директора *Новосадске банке а.д. Нови Сад*. Потврду континуитета успешног руковођења *Банком* добио је многобројним значајним наградама и признањима, како *Банци* тако и њеном генералном директору проф. др Војину Бјелици лично: пет пута добијено престижно национално признање *БИЗНИС ПАРТНЕР* у области банкарства и финансијских услуга; проф. др Бјелици признање новинара Србије за изузетне резултате и креативност у руковођењу *Банком*; *ПРВОМАЈСКА НАГРАДА Градског већа Савеза самосталних синдиката Новог Сада*; *КИКИ награда Трговачке коморе Србије и Црне Горе* за најуспешнијег пословног човека 2003. године.

На позицији генералног директора *Новосадске банке*, проф. др Бјелица је остао све до одлуке посланика Скупштине Србије којом је изабран за председника *Савета Народне банке Србије* све до 2008. године.

Проф. др Војин Бјелица служио се активно енглеским и делимично немачким језиком.

Преминуо је 27. априла 2017. Сахрањен је у породичној гробници у Врбасу.

Никола Видаков Мијушковић (1934-2017)

Слободан Ј. Бабић

В ијест о смрти **Николе Мијушковића** у мени, његовом вршњаку, оживјела је лик мог учитеља шаховске игре, учитеља великих тајни магичности и покрета шаховских фигура. Оде и Никола. Испратисмо га једног јулског дана на вјечно боравиште у старом никшићком гробљу. Жал на лицима присутних. И тишина. А тишину Никола није волио. Његов живот није био тишина. Напротив, све је било динамично, бурно, пуно живота, фудбалске игре, шаха и боемских ноћи. У том тренутку и на том мјесту „сјећање ме лако мугом ови“. А у том сјећању јавља се вријеме послјератног Никшића, сиромаштва у свему сем у нашим младим срцима. У стану његове мајке **Насте** учили смо прве шаховске потезе уз Николу. Шах постаје за многе тадашње гимназијалце потреба духа, а за неке и коначно одређење. А Никола је знао да у сваку шаховску партију унесе чаролију, па је дружење са њим и учење шаха била ријетка и драгоцјена прилика коју чувам у сјећању. У прилици сам кад треба да запишем те своје успомене али понестају ми ријечи. Но, никад не могу заборавити његове звучне ријечи, ријечи које га осликавају више од свих података које ћу навести. Знао је да каже: „Не то! То не ваља! Држи иницијативу! Рокирај на вријеме! Пренеси игру на дамино крило! Развиј дамино крило!“ Играла смо са њим и прве дописне партије. Играо је против нас и „наслијепо“. Био нам је и учитељ и тренер и партнер. Био је извор нових знања, у недостатку шаховске литературе. Играо је шах само из хобија. Дуго је био најбољи шахиста Никшића. А, онда су своје успјехе на шаховској табли забиљежили и његови школски другови и шаховских ученици. Били су то: **Бранимир – Кала Крунић, Војин Головић, Стеван Ћирић** па и моја маленкост. Играла смо шах из љубави, из знатижеље, из потребе откривања нових ситуација и тајни шаховске мајсторије. А стасали су у Никшићу и најбољи црногорски играчи: **Боро Миљанић, Владимир – Бато Контић, Ђорђевић Контић, Нешо Никчевић, Предраг Никач, Игор Сарић, Веселин Грбовић, Желидраг Никчевић, Александар Драговић, Трсо Алексић** – све ђаци Николе Мијушковића. Мислим да је његова шаховско личност и необуздану природу најбоље описао **Максим Лутовац** у свом *Шаховском вијенцу*: „Необично даровит, оригиналан и маштовит играч. Тежи двосјеклим позицијама и крилним нападима. Као соко, тада уочава све могућности. Рођени нападач... Никола Мијушковић је једини наш играч коме се домети, уз стандардан рад на шаху, нијесу могли наслутити.“ Таленат и љубав према шаху и фудбалу били су му подједнаки и недјеливи. Сјећам се било је то негдје средином 50-их година прошлог вијека, *Будућност* је играла са *Црвеном звездом* у Београду, Никола је играо тада за *Будућност*. Ноћ прије утакмице у шаховском клубу *Студентски град* организовали смо меч гдје је Никола био гост и играо са **Момом Петковићем**, тада двоструким прваком Црне Горе и прваком тада најмасовнијег клуба у Југославији, *Студентски град*. Меч је потрајао до касно у ноћ и послје неколико одиграних партија завршио се веома тијесним резултатом, али то Николи није сметало да сљедећег дана игра у пуној форми и буде приммијећен од фудбалских стручњака као играч који у ову игру уноси љепоту покрета и потеза. Више пута је био првак Никшића и побједник многих турнира у конкуренцији јаких играча. Истакао бих посебно његов резултат на *Међународном фестивалу* у Пули 1980, када је у *Југословенском купу*, у главној финалној групи, играо за никшићки *Челик* и из пет партија на првој табли „узео“ четири и по поена. Била је то његова бриљантна игра о којој је писала сва југословенска

штампа, истичући посебно његову побједу у сусрету са велемајстором **Драшком Велимировићем**. На симултанкама редовно је побјеђивао: **Драгољуба Јаношевића, Александра Матановића, Светозара Глигорића, Срећка Недељковића, Виктора Корчића**, све саме шаховске великане тога времена.

Никола – гимназијалац, шахиста, али изнад свега фудбалер. Рано постаје првотимац у *Сутјесци*, његов раскошни таленат није могао бити неприммијећен, грабе се око њега стручни штабови *Сутјеске, Будућности, Сарајева, Жељезничара, Црвене звезде*. У свим тим клубовима играо је као првотимац, једнако до- бро на мјесту центарфора, центархалфа или крила.

Хитар, одличан техничар, често несавладив за противничке играче, подједнако добро игра и главом и објема ногама. Било је богатство имати га у тиму. Позната новинарска пера: **Љубиша Вукадиновић, Миша Васиљевић, Перо Златар...** пишу о његовом размаху на зеленом пољу, о његовом необузданом таленту и љепоти фудбалске потеза, о, за многе фудбалере недостижним, дриблинзима, о бујицама ријауза и скандирању публике кад Никола на терену показује сав свој раскошни таленат. Причао ми је како су му посебно драге утакмице кад је играо за *Црвену звезду* против *Хајдука* (2:0) гдје је он био стријелац оба гола, па против мађарског првака *Ујешт Доже* 1:2; *Војводине* 2:1.

Биран је често за члана управе *Сутјеске* и делегата *ФС Југославије*. Одбио је понуду фудбалских стручњака **Војина Божовића** и **Сава Станишића** да постане директор *ФК Сутјеска*.

Радни вијек је провео у *Електропривреди ЦГ* на радним мјестима секретара генералног директора, а касније руководиоца службе за спорт и рекреацију. Његовим доласком на то радно мјесто радници *Електропривреде* постижу запажене резултате у многим спортовима, а посебно у одбојци (друголигаши), малом фудбалу (прваци Југославије), шаху (вишеструки екипни прваци и побједници купа Црне Горе). Добитник је многих признања, медаља, похвала, међу којима је и *Сребрна плакета Шаховског савеза Црне Горе* и *Златна плакета Шаховског савеза Никшића*. Био је велики пријатељ шахиста *Шаховског клуба Крстац* за који је повремено играо као појачање, против екипа из сусједне Херцеговине. Учесник је и *Меморијала Радован Вишињић*. Тренутке духовног задовољства његове боемске природе налазио је у неиспричаном боемском дружењу у кафанама *Катуниште* и *Треће јутро* у свом родном Никшићу. Могао је Никола Мијушковић да својим талентом пређе границе ондашње Југославије али љубав према овом граду и његовој бојмији заувјек су га везали за себе.

Остаје у сјећању наш Никола – популарни **Чича**, како су га млади звали, човјек бескрајних разноликости, а све што је постигао спаковано је у три кофера које ми је једном приликом показао, и у њима новински исјечци, признања, похвале, награде, медаље. На зидовима његовог стана запамтио сам слике *Острога*, *Његошеве капеле* на *Ловћену*, затим слике **Уроша Тошковића**, вајарски радови брата **Мија**, на полицама су дјела **Матије Бећковића, Вита Николића, Ратка Божовића**, са којима је био пријатељ.

Оде Никола, најбољи шахиста међу фудбалерима и најбољи фудбалер међу шахистима, пријатељ Никшића и Никшићана, човјек који је читави свој живот посветио овом граду, његовом спорту и спортистима, човјек који је играо само за стипендију и хранарину, а не за милионе, човјек који је обиљежио своје вријеме на посебан начин не додворавајући се никоме и чувајући величину свога духа.

КОЈА КОЈО ЛИЈЕЧИ

Душан Говедарица

Умота рану дрвосјечи,
утегне косца кад се искриви,
кога Којо Докнић лијечи –
стотину година живи!

Они с ружним сновима, од куће
упуте се доктору у по ноћи.
Пада ли снијег, кроз беспуће,
једино може Којо доћи.

А с њим долази спас од свега:
боквице, мелеми, чај на синији.
Са њим су клијешта, прашкови, њега –
све чега нема у Голији.

Срасла је рана дрвосјечи,
истјера реуму мотика у њиви.
Али кога Којо лијечи –
стотину година живи!
1982.

ЂАЦИ БОЈА КАНКАРАША

Душан Говедарица

Шта је зуква, дријен, зова,
шта трпеза, шта синије?
Гдје је прозор од олова,
на прсима историје.

Невријеме у свијету,
Ко ком војни лијек шиље?
Код кога у вилајету,
тужи смиље и босиље?

Од два јача: ко је јачи?
Шта са оца преко сина?
Какав рачун и бакрачи,
кад се брани домовина!

Шта се мора, шта не мора,
који канал сјече Тису?
Гдје свијетли Црна Гора,
с Ловћеном у земљопису?

Шта да признаш, док те муче
због ђидија, буљубаша?
Све већ знају, али уче –
Ђаци Боја Канкараша.
1982.

ПОСТОЈЕ САМО СЕОБЕ

Уснулом Вуку Канкарашу

Радинко Крулановић

Често ми рука крене да Те
 позовем,
 Да видим гдје си? Шта радиш?
 Јесу ли године постале терет?
 Зове ли Голија да јој се
 вратиш?
 Овдје је све по старом,
 Дјечица твоја расту!
 Истина, тугу лијепу носе,
 Али нећемо за то кривити
 Догађаје грозне,
 Из оне ноћи
 Мрачне,
 Кад Бог Те је звао,
 Да му дођеш.
 Ти си се, кажу, снашао дивно,
 Горе си
 За столом
 У небеској кафани,
 Дочекујеш госте славне,

Ко ће, ако не Ти,
 Стари Крчмару,
 И не погледуј на часе касне,
 И то што ти пишем,
 Сјећања призивају
 Приче разне,
 Оно, када смо скупа
 Свадбарским бакшишом
 Празнили чаше,
 Пјевали узгред неке пјесме,
 Како су широке животне цесте,
 И како живот
 Неће стати,
 И то да смрт нас чека,
 Приче су лажне.
 „Нема смрти,
 Постоје само сеобе“.

ЗА ПРАВУ ПРИЧУ

Душан Говедарица

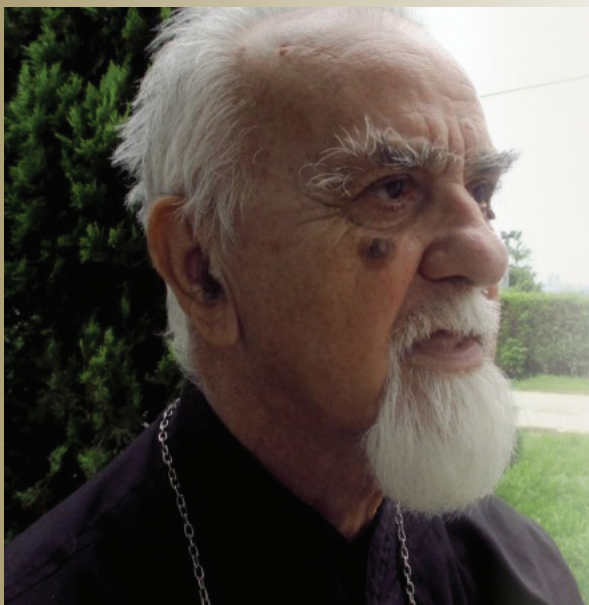
За праву причу и за шалу вичан,
 а стотину мука искусио;
 Марко Грујичин свезнан а обичан,
 једнак за правицу ма гдје био:

морнар, спортиста, путар и бунџија,
 још један вијек у вијеку –
 примјер како се воле Дуга и Голија
 и све што свијетли у човјеку.

Понеком путнику и сад се учини
 како џадом у правца оба –
 шета Марко по мјесечини
 и види да је дошло доба
 на Крсцу да мирно спава –
 далеко од таме заборавана.

2017.

**Прота
Дејан
Дејановић
(1930-2016)**

Десанка Перовић

На дан Св. Атанасија Великог и Св. Максима, у недјељу 31. јануара 2016. године, упокојио се у Господу протојереј-ставрофор Дејан Дејановић. Заупокојену Литургију и опело служио је Епископ топлички Арсеније са свештенством и монашtvом у Цркви Св. мученика Трифуна на Топчидерском гробљу. Величанственом испраћају и сахрани прота Дејана присуствовао је, уз породицу, велики број његових духовних чеда и народа.

*„Тако да се свијетли свјетлост
ваша пред људима, да виде
ваша добра дјела и прославе
Оца нашег који је на небесима.“
(Мт. 5, 16)*

Отац Дејан, „наш прота“, како су га духовна чеда из милоште звала, родио се 4. априла 1930. године у Босанском Петровцу. Почетком Другог свјетског рата, као једанаестогодишњи дјечак, морао је да бјежи испред усташког ножа. Са оцем Душаном, мајком Даром и сестром Велинком нашао је уточиште у Београду. Ослобођење престолног града многим је, мјесто очекиваног мира и радости у слободи, донијело прогоне и страдања. Међу новомученицима био је и честити домаћин Душан Дејановић кога су, без суда и пресуде, убили комунисти, а његовог сина Дејана, избјеглицу и сироче, означили као потомка „народног непријатеља“. Тако обиљежен, гимназијалац Дејан трпи комунистичка жигосања и прогоне, али и успјешно завршава Трећу мушку гимназију (заједно са књижевником Бориславом Пекићем).

Ни мајчина страховања, ни режимска упозорења нијесу га могла ни уплашити, ни наговорити да одустане од уписа Богословског факултета СПЦ. Храбро и одлучно полази уским путем за својим Господом. По завршетку теолошких студија и заснивањем породице са прелијепом Доротејом Чупић, чланицом црквеног хора, на дан Покрова Пресвете Богородице 1956. године, рукополаже га у свештенички чин Епископ пакрачки Емилијан. Службу Богу и ближњима отац Дејан почиње у ратом опустошеној Славонији (Капелна, Добровић, Гаћинште), а наставља у Епархији бањалучкој, у Мркоњић Граду, као парох, па архијерејски намјесник, гдје остаје преко двадесет година. Премјештај у Београд добија 80-их, прво у Цркву Св. Тројице (ул. Господара Вучића), а 1. јула 1988. године постаје старјешина Храма Св. мученика

Трифуна на Топчидерском гробљу у коме и завршава овоземаљску службу Богу.

И сама чињеница да је пастирски рад оца Дејана трајао скоро шездесет година изазива дивљење и поштовање, отварајући широки оквир за богату слику једног богоугодног и духовно пребогатог живота и дјелања на њиви Господњој. Духовник и учитељ, проповиједник и бесједник, организатор многобројних поклоничких путовања и оснивач чувене трибине Духовни разговори, учесник многобројних других трибина, предавања, тв емисија – све је то прота Дејан. Вјерни слуга Божији који, по доласку у Храм Св. мученика Трифуна, служи у сасвим празној цркви јер нема парохију, да би, нешто касније, исти тај простор постао претијесан за многобројна протина духовна чеда, за чланове православног братства Кампсада (име добило по родном мјесту Св. Трифуна) и вјерни народ. Подвижник који и у дубокој старости, са ослабљеним видом и слухом, а задњих годину–двје је и скоро слијеп, долази свакодневно у своју цркву да исповиједа и поучава повјерено му стадо, као да је у најбољој тјелесној снази. „Прегатоцу Бог даје махове“, рекао би Митрополит црногорско-приморски Петар II (Петровић–Његош).

Икона Христова

*„А плод Духа јесте: љубав,
радост, мир, дуготрпљење,
благод, доброта, вјера, кротост,
уздржање.“ (Гал. 5, 22, 23)*

Трпљење и радосно ношење крста, подвиг даноноћног служења Богу и ближњима, нијесу остали без одговора, помоћи и награде Дародавца. Ко је иоле познавао оца Дејана, могао је одмах примијетити његово смирење, кротост и незлобивост, радост и мудрост – дарове који су исијавали из врлине над врлинама – Љубави. Био је сав љубав и доброта. Зато је себи и привлачио, савјетовао и

тјешо, бодрио и укрепљивао грешнике и страдалнике свих узраста и занимања, неуке и високообразоване, убоге и богате, поставши духовни отац стотинама и стотинама духовних чеда.

Темељ добијених дарова – чиста и тврда вјера и повјерење у Бога коме је одано служио – пројављивани су и кроз стална благодарења Господу за све. Библијска слика: Полуслијеп свештеник Дејан радосно благодари Богу што може још да разликује људска лица (последњих година живота препознавао нас је по боји гласа), да се креће и служи свима – испуњава малу Цркву Св. мученика Трифуна небеском љубављу и свјетлошћу, размиче зидове земаљскога храма и хрли у вјечност.

На таквом камену вјере називао је друге врлине, уграђивао добијене дарове.

Смирено трпљење невоља и служење Богу и ближњима кроз подвиг непрекидног доласка у Храм Св. мученика Трифуна (не користећи годишњи одмор) и цијелодневног исповиједања и поучавања не само вјерних из престонице већ и пристиглих из читаве Србије, награђено је и задивљујуће очуваном усредсређеношћу и пажљивим слушањем последњег, као и првог, и у дубокој старости.

Незлобивост, изражена на најтананији и најразноликији начин, кроз лијепу ријеч за свакога, неосуђивање, тражење оправдања за нечији лош поступак, разумијевање и објашњавање најтежих проблема – бираним ријечима и састрадањем, до лијепог и срдечног примања колега-свештеника, посебно младих и почетника.

Радост, која је искрила из сваке његове ријечи и ширила се са лица озареног чистим дјечјим осмијехом, сусретала је, како дугогодишње познанике, тако и оне који први пут долазе. Најтежи наши проблеми, најмрачнија осјећања разбијали су се о ту радост и нестајали. Враћали смо се од протје окриљени, лаки, ведри. Како рече отац **Василије Војводић** у опроштајној бесједи: „Одлазили потпуно смирени и спокојни, а да нису ни знали шта им је прота рекао, како их је утешио“.

Мудрост, сакупљана деценијама, црпљена из Св. Јеванђеља и јеванђељског живота испољавана кроз бесједи и предавања, кроз поуке и савјете на исповијести, једноставне и прецизне, кроз одговоре на најтежа животна питања, темељила се код оца Дејана на разликовању и одвајању битног од неважног. Учио нас је шта је суштинско у духовној борби, а шта је помоћно и мање битно, а он је то знао. „Знао је шта је најважније, знао је шта је мање важно и знао је шта је небитно“, како рече и отац Василије.

Љубав, царица врлина. Био је сав – љубав и доброта. Широко отвореног срца према Богу и другом човјеку, добијао је од Творца снагу и дарове и дијелио духовној дјечи, искрено и штедро, све примљено. Показивао личним примјером да се љубав не дарује (само) ријечима, већ дјелима. Таквом љубављу оплемењено сјећање често изрони: Пун храм вјерних чека на исповијест. Отац Дејан, полуслијеп, једва хода под теретом година, али не мислећи на себе, већ увијек на друге, смирено моли оне који су из Београда да пропусте браћу и сестре пристигле издалека, имајући снаге и за благу шалу: „Док они стигну кућама, ви ћете се насавати“!

Ријеч (проповијед, ширење благе вијести) и дјело (његов живот) били су једнаки и једно. Св. Литургија и његов живот били су – једно. Извирали и увирали у Св. Јеванђеље Христово. Створен „по Лику и Подобију Божијем“, очистио је и сачувао тај Лик у себи и постао Икона Бога Живога. Икона Христова.

Духовном оцу

„Радујте се свагда у Господу,
И опет велим: радујте се!“
(Флп. 4, 4)

Двоје светитеља и великомученика, које много волим, уоквирују моје сусрете са оцем Дејаном. Прва исповијест код протје – на дан **Св. великомученика Димитрија** и последња, после осам година, на дан **Св. великомученице Екатерине**. Ништа не бива случајно, како мудро кажу Св. Оци.

Дивне су то слике сусрета, разговора и исповијести, савјета и родитељске љубави и пажње, пастирске бриге... А сада су успомене. Свијетле и њежне. Пресељене и уткане у вјечност... Да није тако, биле би туга и бол... Били су то сусрети са Христовим војником. Зато су – радост! Од првог, са добродошлицом, до последњег, када ме испратио ријечима наде да ћу наћи мјесто и свој кутак који дуго тражим.

Тешке животне прилике, бројна искушења, бриге и туге, блиједјеле су и нестајале у сусрету са очевом радошћу. Са његовом ријечју. Родитељки благом и пастирски одабраном и увјерљивом. Ведром. Прожимале се са поуком другог духовног старца коју волим и која ме снажи и води: Предај све у руке Божије и живи радујући се! Како је тада крст мој постајао лак.

Хвала ти, оче!

Својим трпљењем и благодарењем Богу за све исто-времено ме поучавао и храбрио. Била бих и задивљена и озарена снагом његове вјере и повјерења у Бога. „Пустимо да се врши благи Промисао Божији“, говорио би... Прати ме и укрепљује јеванђељска слика: Сиједих власи, полуслијеп, отац Дејан за све благодари Богу!

Како су тада постојали незнатни моји проблеми, здравствени и сви други.

Хвала ти, оче!

Знала сам да ћу добити прави одговор, најбољи савјет, одмах, и не само за сопствена животна питања већ и објашњење и најтежих црквених и државних проблема. И кад се његово кретање свело на пут од куће до цркве, и кад више није могао да чита, све је знао и пробраним ријечима објашњавао. Да не повриједи и не осуди никога. Мудра ријеч, одмјерена и прецизна, покривала је сва питања.

Хвала ти, оче!

Благ, искрен и радостан осмијех, какав имају само дјеца и чисте душе. Топла родитељска љубав: „Ко нам је то дошао?“ Сретале су ме, а сад ме прате, ријечи пуне милости. Ријечи Божијег човјека.

Хвала ти, оче!

Слава Ти и хвала, Господе! Опрости и сузе, и тугу. Помилуј немоћ моју да изразим радост и благодарност Теби, Господе Боже мој, за све што сам добила преко свог духовног оца, вјерног слуге Твога, протје Дејана.

Нека његова чиста, анђеоска душа добије узвишено мјесто служећи Теби, Христе Боже наш, у Царству Твоме.

ДУГА ПРИЧА

Деведесет петогодишњи Коста Манојловић, дугогодишњи управник Голијске задруге, са истински младалачким жаром, из неокрњених сјећања, прича о поратном животу Задруге и Голије, о оном некад, тада и сад, а највише о томе „како је у Голији некад било живота и рада“.

Разговарао: Веселин Манојловић

Схватио сам да су ти дали повода да дођеш код мене као, отприлике, најстаријег Голијанина, да би нешто узели из мојих година сјећања. Ја бих највише могао да испричам о Задрузи. Био сам њен управник 17 година, а био сам онда 10 година Шеф радне јединице у Голији. Кад би се почело детаљно, о Задрузи би се могла написати лијепа књига, да буде јасан преглед младима шта је Голији омогућила та Задруга (у посљедње двије године дана она је добила статус предузећа), да виде шта је, каква је; како је све некад изгледало, шта се све и како радило – а шта има данас.

Оне голинске новине излазе има више од десетак година, пише се о свему од Триглава до Вардара, а о Задрузи – скоро ни једног слова. Тадашњи рад Задруге био је обиман, у односу на данас. То је била једина привредна организација, каква–таква, у Голији. Требао би тај млади свијет, који је није запамтио, но наст’о кад је Задруга престала, да зна како је у Голији некад било живота и рада... Е то сам мислио да кажем. Јер млади не знају. Данас у Голији нема ништа; нема ниђе, хаман, ништа! У Голији се негда живјело, радило, Задруга је радила, добро радила. Школа је била са доста ћака (свако село је имало школу), било је ту неколико наставника, професора, била милиција, пошта, општина... Данас нема хаман ништа, ви то знате, да ви не причам. Данас је то исто као они пожар што је наиш’о, и све опустио – нема ниђе ништа.

Колико је требало времена да се успостави Задруга, да почне да функционише у пуном смислу?

Задруга је основана 46-те године. Ја сам био тада у војску. Тада је у Задругу била она расподјела робе (нешто је дошло из Никшића у Автовац, па из Автовца доћерано на коње, некаквије’

прња и некаквије’ ситница, није било ни откупа, ни ниђе ништа. Била је смјештена у кући покојног Ђурице Грозданића, више оне чесме. Била је то соба три са четири, у њој оно нешто робе. Касније је, до краја педесет и друге године, била нешто мало боља, среска расподјела. Већина те робе ишла је преко Билеће за Гацко, Автовац. Ту се истоварала, а онда се, сјутри и прексјутри дан, гонила на коње, на Крстац. Исто тако, пошто кроз Голију није било пута, житарице смо продавали на Виру Нишићком и, претежно, у Автовцу – ту су људи долазили. Због тога смо узимали кућетине н’акве у Автовцу, а на Крсцу ништа нијесмо имали.

Како сте то ријешили?

Проблем је био што Задруга није имала пословних просторија. Била је мало у оној четвороразредној, староставној школи у Греди. Пошто је она изгорела за вријеме рата, четерес петешесте, подигнули су кров на њу, и ту смјестили Задругу, као у пећину. А онда, кад је почела продужена основна школа, узели су од Задруге те просторије. Пошто смо се обрели на голој ледини, замолио сам Јоза Бабића, који је им’о н’аквије’ просторија, да нам да једно оделење. Он нам је дао љетну кужину. Било је углавном обезбијеђено, добра врата, прозори, да се не пробија, јер нам је горе два пута пробијано – дуга прича.

И то је било привремено рјешење?

У том времену Задруга нема ни средстава, има мали промет... Тек се почело набављат’ нешто робе. А шта у Голији иде? Иду:

шарене каланке, ботане, гумени опанци... Немаш о'кле да акумулираш средства. И ја кажем **Вељку Перовићу**, председнику *Голубијске општине* (немају ни они просторија за општину): „Дај, болан, Вељко, послушај што ћу ти рећи, ми као *Задруга* не можемо, дај подигни једну зграду на ону омеђину **Лаловића**, да је ви као *Општина* финансирате, па да смјестимо доље продавницу и кафану, а горе ваше насеље.“ Каже Вељко: „Добро би то било, али, нема пара.“ Тако, не прође дуго времена, богами, Вељко је подиже и нама даде приземље. То је за нас велико било. Али нијесмо били задовољни, немамо ни канцеларију. Кредита нијесмо могли добит за те сврхе. (Кредит смо једино добили за подизање откупног магацина, два милиона, а за даље нијесмо могли.) Богами, за двије године зарадисмо на откупу љековитог биља. Нијесмо зарадили ни на трговачкој роби, ни на неким ситним пословима. Испаде нам некако кец, оно што кажемо, и зарадисмо једне године једно четири милиона на откупу цвијета липе. Ја сам био да та средства бацимо у инвестициони фонд и да направимо ону зграду што смо је направили доље ђе је била стара општина, да ту смјестимо двије продавнице и кафану, да одвојимо текстил, гвозђарију и прашак од прехране. Осакатио сам тада – плате су биле мале у *Задрузи* – и до дан-данас оног ко је радио у *Задрузи* а пензионис'о се. Прво себе, па онда све остале, нијесмо водили рачуна да повећамо плате – никакве су биле. А онда се могла примит' и тринаеста, и четрнаеста, и петнаеста плата (ако си им'о средстава). Ја тада притиск'о, нећемо ли ту зграду направит', оно што кажу, к'о од жеље. Прикупи једно четири милиона, осакати од плата, најједи тако, те подигни зграду. У њу смо смјестили двије продавнице и кафану, каква је да је; горе канцеларију, два станчића за нужни смјештај. Јер станчићи су нам требали, долазило се, стизала роба у току ноћи, отпремало се; паковање биља – знали смо да откупимо два'ес пет тона цвијета липе (два'ес пет тона сијена је велико), па пакуј по ноћи, па по ноћи отпремај; па дођи за вуну (знали смо откупити по петнаест тона вуне), па су нам ти станчићи били потребни, канцеларија да не кажем.

Имали сте пуно посла?

Таман стали на ноге, а оно – распад, интеграција са *ПТК* – то је био распад. **Драгиша Максимовић** је интегрис'о све задруге, по некаквом задатку, вјероватно је као члан *ЦК* морао спроводит' неку привредну политику обједињавања на нивоу банкарског, ваљда, система. Цркло је то тада. Нешто је мало продавница радила... Она зграда, они откупни магацин – остала је на голој ледини, није се ту знало ни чије је то ни шта је то. Пролазио сам недуго времена иза тога, нешто су јадиле у продавници, одржавали је, покојни **Бајо Пуровић** и **Љубинка**, али и то је цркло. Сад гледам, пролазећи у Чарађе, неки Крстачани убацили сијено ђе је била продавница, ... А сломљени прозори у приземљу. Замисли каква је то ризик. Могоао је ко му драго ући (они аутобус је ту стајао) и убацити ћик; оно, прислони се уза зид па га баци ту, па да све сагори. Да је Бог д'о да је сагорело, али да није ником ни по прсту. И данас бих волио да оно сагори, а да ником ни по прсту – Боже сачувај! Зато што сам ту оставио доста снаге, мислио нешто као да радим, осакатио сам себе и све друге с платама неколике године, да би оно подигли.

Ко је све радио у Задрузи?

За вријеме од 46. године до распада, до престанка *Задруге*, па и касније у склопу *ПТК*-а радило нас је и по седам-осам, по десетак. Да их побројим, скоро сви покојни: кад се оформила *Задруга* покојни **Ђурица Грозданић** – он је трговао и за вријеме бивше Југославије, па је узет као искусан –, онда је с њим био Вељко **Попов** Перовић; после тога радио је **Перо Благоја Докнића**, **Филип** Горановић, **Јозо Бабић**, па **Максим Горановић**, и као продавач и као председник *Задруге*; **Костадин Думнић**; **Раде Паповић**, **Вукота** Горановић, **Обрен Паповић**, **Андрија** Горановић, **Станко** Перовић, **Благота** Перовић; мало је радио и **Радосав** Грозданић; па је радио **Јован Вујачић**, био је књиговођа, **Мирко Тепавчевић**; **Гојко** Давидовић; **Манојло Манојловић**; **Миладин Бјелица**, **Спасоје Вујачић**, **Васо Говедарица**, **Бајо** Пуровић. Живи су само: **Радојка Ђуричић**, **Љубинка Вујачић** и **Рако** Горановић... Неко је радио годину, а неко и десет.

Шта се највише откупљивало?

Од биља се највише откупљивао цвијет липе. По њему смо били јединствени у Југославији. Не знам тачно која је година била, педесет – је ли то била осма, девета, углавном, једне године смо откупили цвијета липе двадесет и пет тона. То је, по нашики речено, двјеста педесет квинтала. А балирало се у оне вреће по педесет килограма. Велике бале биле. Двјеста педесет квинтала – то је пет стотина бала. Замисли да је то натоварити на двјеста педесет коња, ко некад, колона до Автовца! (Раније се с *Крсца* гонило за Автовац, али је већ био пробијен они пут до *Крсца*.) Колика би то била колона! Раније, кад смо почели откупљиват, док није прош'о пут, откупи по тону – тону и по, па у балама г'они до Автовца. У Автовцу нас чека купац с колима да их гони. Али после, долазили су купци на *Крстац*. Дали су нам школу – свака им част, захвалан сам им био увијек –, фискултурну салу да у њу откупљујемо и пакујемо. Доста откупимо, па бале насложимо до тавана горе, до плафона. Једновремено смо и откупљивали и паковали и отпремали. Те године откуписмо двадес' и пет тона само цвијета црне липе. Бијеле липе код нас није било, а црна липа је много квалитетнија, она се тражила. Црне липе – био сам упознат од тих референата и тије' комерцијалније' шефова

колико ће има које липе – рекао ми је неки инжињер из Херцег Новог да има мало у Македонији и нешто у Лици. Пролазио сам низ Лику, низ та њи'ова осоја, да видим какве су им липе. И они су ишли по Југославији, купили, неће пет стотина кила, неће тону, тако. А ми смо сарађивали са Херцег Новим и напустили смо их јер су били слабије платише. Онда смо радили двије–три године, са *Далмацијом биљем*, једним јакијем предузећем, и ово двадесет и пет тона смо њима дали. Али, двадесет и пет тона! Нико није могао ни замислити да ми у сезони кошевине откупимо толико. И још да постигнемо цијену. Кроз разговор сам видео да су заинтересовани за цвијет липе – дуга прича – јер се тај артикал извозио у САД. Они ми причали куда иду, колико откупљују и све то. А ја сам им онда рек'о да им је љепше да нама дају добру цијену, и да ми сакупимо велику количину, па да они не иду по Југославији и да скупљају неће сто кила, неће песто кила, него да они имају све на једноме мјесту. Нијесам ни замислио да могу откупити двадесет и пет тона, но сам мислио на десет тона. Они су послушали. Ту је било доста приче и мало мајсторије, знаш, ја као трговац хоћу да мени буде боље, не гледам како ће бит' теби. И они гледају, али и ја – трговачки је то тако, ако имаш конкурентну робу – ти заврћи, а ако ли немаш н'о молиш купца – нема од тога ништа! Ја сам то прозр'о и добро искористио, добру цијену добио. Свијет коси, али неко је по Стозима, неко по Сриједама, неко испод Сомине... Дању коси, пласти, а по ноћи не спава, за мјесец дана тај се свијет жељан био наспават'. Била цијена пет стотина динара за један килограм. То је била добра цијена, а и нама је била добра цијена, добро смо продавали. А онда, продавали смо је мало и кријући, мада, никад се не кажују цијене...

Ово *Далмација биље*, хрватско извозно и увозно предузеће, стартовало је у Дубровнику и искључиво су се оријентисали на нас. Али у томе случају, кад су таман одвезли робу од нас, кад су последњи камион, последње кило оћерали, падне липа на свјетском тржишту и *Далмација биље* се нађе у тешкој ситуацији, падне под стечај. А умало и ми нијесмо заглавили. Ја сам им, да кажем, мало лукаво мамио паре, јер – пушти ти, ризик је то! – да ми плате што прије кад подигну робу (након петнес дана је била

клаузула). Сваки дан шћадиваху доћ' кола, по три тоне, сваки дан! А ја се договори да ми уплате данашњи рачун и да ми донесе ујутру потврду да су уплатили код банке. Између осталог кажем им: „Немамо исплату. Чека нас други купац, однијеће нам робу. – дуга прича. Све тако, платили су нам до последњег килограма. Последња кола, сјутри дан – какви!

Пошто је предузеће *Далмација биље* отишло под стечај, нама дођу Сарајлије, *Шума-продукт*. То је била добра фирма, и они су били јако заинтересовани за липу. Јер у Босни нема липе. Ја сам Босну преш'о и уздуж и попречијеко, пјешке, и источну и западну – нема липе црне, а слабо има и бијеле. И они су тако лутали. Па смо њима дали, после, по доброј цијени. Биле су одређиване неке цијене, али нијесу строго примјењиване. Рецимо, откупљуј пошто ти хоћеш, али не мореш продат', одређена је цијена... *Задруга* море по што хоћеш откупљивати, али не мореш продати. Тако сам се једном са директором *Шума-продукта* мало погонио. Они као да нијесу смјели да плаћају више (било одређено око четиристо педесет динара, колико се сјећам, да не мо'ш више продат'), а ја имам десет тона. Директор и референти јако заинтересовани, ишту – ја не дам. Кажем им: „Ја могу да продам!“ – а нијесам ни знао могу ли. Дошао тај пут директор да разговара са мном, да ме убиједи за ту липу (неки официр, потпуковник – шта ја знам, па пензионисан, био у армији па дош'о ту као неко руководеће решење). Он дош'о, па – слабо трговачки ипак – каже: „Што ти не даш нама по тој цијени, а даћеш другоме? Узимамо све. Друго – гарантујемо ти да ћемо убудуће радити и имаш интереса.“ Ја му кажем: „Имам интереса, али ја могу данас да продам, према томе – мени је то интерес.“ Ајде ту – дуга прича – пола дана разговарали, сједили, мало се чашћавали код мене на стан... А он фин, добар чо'ек, Крајишник. „Даш ли ми то?“, „Реко сам: Не!“ „Је ли сигурно?“ „Сигурно! Немамо шта причат', прича је завршена!“ Каже он: „Слушај нешто, друже Коста, што ћу ти сад рећи, ал' ово да остане међу нама. Мислим да си тврд човјек, али пошто си ти одговоран, да ти мени даш ову робу по овој цијени овдје, одређеној, до десет тона. А ја теби, лично, да направим стан у Херцег Новоме, двособан. Ниће ти се писат неће да ти је дат стан, ни у мојој евиденцији неће нико писати о томе.“ Оће да ме разувјери, да се не бих бојао да се то открије. Ја кажем: „Друже тај и тај, ја не пристајем на то. Ја такве работе не радим“. Он мени вели: „Ми имамо у фирми предузеће које изводи радове у Херцег Новом, на оне хотеле. Ја ћу да дам радницима да за вријеме паузе, кад не раде, раде на стану; купићу материјал, дат' им за руке, да ти ураде за двадесет и један дан конфоран двособан стан. Или нацртај ти и твој техничар, или мени реци да нађем техничара... Нећу ти возити робу док ти не предам кључеве. Вјера тврда! Никад нико неће знати о томе. Знаш шта то значи за тебе, а шта значи и за мене. А ја ћу да то одбацим на трошкове...“ „Хвала ти, ја такве ствари не радим.“ Каже он: „Друже Коста, пази што сам ти рек'о данас, да ћеш се ти кајати.“ Ја рекох: „Вјеров'о или не, да нећу.“ Јер“ каже, „ти си у овој цунгли, теби ће ћеца порастати, хоће у школу, а знаш ли шта значи двособан стан у Херцег Новом? Је ли ти био у Херцег Новом?“ „Познато ми је, па шта?“ Ја му добахих нешто шаљиво. Док он каже: „Друже Коста ово што радим ништа неће у мој џеп. Ја се борим да купим машине у САД, за репродукцију шумских плодова. А ти“, каже, „ништа нећеш незаконито учинити. Држиш се тачно цијене по којој треба да продаш. И све је у реду. Нико не зна но ја и ти. У четири ока. Зашто нећеш то да урадиш?“ Ја рекох: „А друже **Раца** (Раца му је било име), за неке ствари ми смо се борили.“ „Друже Коста, од **Тита** па надаље, свак је крен'о да се богати. Нити ћеш ти шта погријешити или се огријешити о *Задругу*, а ја ово радим за корист предузећа.“ Он по три пут устане и пита: „Оћеш ли?“ „Не!“ Да сам му само један пут тада дао изгубила би ми *Задруга* 900 000. Нијесам злоупотребио мој положај и мој рад. Боже сачувај. Неко би то једва дочеко. Дуга прича.

Како је ишло око откупа стоке?

Откуп стоке нам је најгоре ишо. Била је велика понуда. Не само код нас. Била је велика понуда на територији Црне Горе, сјеверног и западног дијела Херцеговине. Ми смо имали вели-

ких потешкоћа. Давали смо нешто Никшићу, нешто Котору, Херцег Новом, Дубровнику, Конавлима, Требињу. Са Требињем смо лијепо трговали. Дубровчани, Конављани и Бокељи су били друкчији. Кад им треба дај-дај, а кад нијесу у шкрипцу гадни су. Требињци су били од ријечи. Доста смо са њима сарађивали, пролазили добро и ми и они.

Знали смо да откупимо стоку рачунајући на купца, а купац нас изневјери па не можемо да је реализујемо, па онда после стоку чуваш. Пазари су били одређеним даном. Знало се да народ не доћера, да ми не откупимо. Знали смо да пошаљемо трговце да откупе од народа, а да ништа не иде нама, јер наша је дужност да се покупује стока. Нијесмо на губитку. Тршавали смо ми стоку доста редом, било је дана и пазара и година кад су произвођачи били задовољни, било је и да нијесу били задовољни. Али за то ми нијесмо кривци, била је већа понуда него потражња. Знали смо од Улциња до Ријеке да понудимо 30 предузећа која се баве откупом. Али свуда засићено. Све у свему, ми смо и ту успјели.

Откупљивали сте и пужеве?

Углавном *Задруга* је откупљивала све, од пужа, па до вола и до коња. Давали смо пужеве Сарајеву, *Хемопродукту*, а они Француској. Говорили су нам како је то у Француској специјалитет. Кад су нам понудили да откупљујемо пужеве то је за нас било нешто ризично. Лако нам је било откупљивати кожу, биље, ово-оно, али пужеве? Ја кажем ономе шефу: „То је незгодна роба, откупимо данас, ти не доћеш, роба се усмрди. И ко пропаде – пропаде *Задруга*. Ко ми даје тврду вјеру? Него да напишемо закључницу, да ја ставим узансе. Знао сам да има пужева, кад падне киша, па огрије сунце. Нијесам му говорио колико–шта. Они би 20 тона. Закажемо један дан откуп пужева, ево ти тај дан русвај, не можеш згради ниђе прићи од коња и од чељадета, од вреће и од товара. Тешко ми што је то грунуло одједном тако. Васо, покојни, не може да стиже, укључи се нас два–три. Ослободили просторију, 5 са 5, сипај тамо, сипај, читав дан, 60 сантиметара дебљина пужева. Рек’о нам навече доћи да гони. Зови, зови, после подне не можеш да добијеш на телефон. До навече, нема га. Умрачило се, нема га. Бојим се, али не губим наду. Како су ме убиједили, како смо направили закључницу... Откупљивач кука: „Шта уради? Нека што изгубисмо паре...“ Кажем: „Пушти, нијеси ти одговоран, ја сам одговоран“. Чекај до неко доба, па закључај. Доћи ујутру, магацин је био за 10 сантиметара на страну, онај сок порев’о једно 30 метара. То је било смијешно. Но, богами, дођоше Сарајлије у 8 сати. Доћерали гајбе, дошли радници, покупи у лопату, лопатом сипај у гајбе. Сломило их се гомила. Кажем да ће им се све усмрђет’. Кажу да неће, они ће то у хладњачу и у Француску. Опет други пут продамо једну мању количину. Друге године да откупљујемо, пужева нема. Нека те године, но ни идуће године нема их.

Шта сте још откупљивали?

Откупљивали смо и смрдљику, једно вријеме товарима и товарима. Било је ту испод Сомине претежно, и иза Ђурила, до Степена. То су били неки грменчићи. Кад кора подмрезга, тада се одљепљивала, свртала са дрвета. Одбијала се – млата по њој, млата – па се то товарима и товарима откупљивало. Не знам..., по дванаес тона, колико се сјећам, прво смо откупили сто двадес квинтала. Онда је било другије’ некаквије’ трава, али у мањој количини. Мање количине су биле тије’ трава и

тије’ плодова. Од плодова, откупљивали смо, рецимо, онога шипурака по десет тона. И ту је свијет нешто зарађивао. Али највише на оној липи, и то не једну годину – на липи је свијет зарађивао неколике године. Липа је била корисна јер динара се у Голију није просипало, већ к’о ту. А било је некије’ ситније’ сјемена, коријена..., тије’ артикала.

Откупљивали смо ми и вуну и кожу, и то смо давали *Центро-кожи* – Подгорица. Откупљивали смо рецимо, од прољећа до на јесен, па сакупи десет тона. Сакупи и коже по нешто; некад у јесен... Откупљивали смо целулозу, на Голијама, на Утесу, у Црквицама, са Црквица давали смо Билећи, са Утеса давали смо на Петровиће, а за 2-3 године, једне године 6000 кубика, друге двије године по 4-5000 кубика, преко жељезнице шиљали у Приједор фабрици целулозе.

Како сте у том времену пратили кретање цијена? Како се одлучивало шта ће да се откупљује? Ко је вршио процјене тржишта?

Ишли су референти, представници тих фирми, по задруга и уговарали артикле и давали цијену. Обилазили су нас чешће пута и гледали да ли испуњавамо њихов план према иностранству. Ми бисмо, кад би упознали њихово интересовање, онда и цијену чупали. И тако уговарали послове.

Је ли било такмичења између задруга?

У вези откупа љековитог биља, посебно цвијета липе, имали смо велику конкуренцију. Имали смо навалу шверцера и купаца других задруга, да нам дигну липу са нашег терена. Али у *Закону о задругама* било је да на терен задруге не може нико да откупљује без знања задруге. И ми смо се тога држали. Биле су ту задруга велемљска, преко Утеса, видрованска, Горњег Поља, преко Пресјеке, Сриједа и Гослића, хтјеле да нам дигну липу, онда гатачка задруга у Автовцу. Са њима смо се познавали и за вријеме бивше Југославије. Па су нам сваки дан подизали цијену. Данас дају једну цијену, а сјутра другу. А свијету није далеко гдје год му је интерес. Свијет не гледа ‘оће ли да разбије опанке, већ гледа интерес. Видио сам да су навалили и куда су растурили мрежу ови са Видрована, преко **Радуловића** и **Мандића**, а онда у Чарађе Гачани, па сам нашао људе, нађем, рецимо, човјека у Сриједама да пази ситуацију, да види које су цијене. Тако и према Гацку и Велемљу. Тако вазда добивам њихове цијене. Ако могу ја цијене повећавам. Тако да ми није отишло кила. Кријући, приватници су преко пријатеља почели да потајно откупљују липу.

Је ли ваша Задруга куповала са других терена?

Ми смо добијали нешто липе из Куле Фазлагиха. Могао сам свако кило дићи сваке године. У Гацку липе има само у Бјеласици. Преко људи сам знао цијене других задруга, свако кило сам мог’о да дигнем посебно оне године кад сам откупљиво више количине. Нијесам стио ради комшилука, ради тог односа. Ми пролазимо кроз Гацко, срећемо се као пријатељи. Дошло ми је из Куле Фазлагиха можда 1000 кила, а ја им нијесам рекао да догоне. Они би се похвалили да сам им рекао да догоне и да дајем већу цијену. Свакој задрузи сам знао откупне и продајне цијене. Мене они нијесу могли нашкодити.

Причали су нам да сте онима којима сте купили по једној цијени, а касније продали по већој цијени, накнадно доплаћивали?

Јесмо. Било је то за 2-3 године. Посебно те године кад смо откупили доста липе. Почели смо да откупљујемо цвијет липе са 250 динара по kg, а крајњи смо откупили по 500. Сматрали смо да не би било људски и поштено да тим првим не доплатимо, то је велика разлика. Кад се завршио откуп и кад смо наплатили све ишли смо по блоковима, имали смо спискове свих сакупљача, колико су предали и по којој цијени, па смо им доплатили до 500.

*Кад све саберете, како бисте оцијенили рад **Задруге**?*

Све у свему, иако мала *Задруга*, ипак је била корисна грађанима Голија. Нијесу морали да откуп носе на други крај к'о некад, а могли су код нас да узму разне робе. Подрани ујутру, узме квинтал брашна, врати се и коси читав дан. Цијене нијесу биле ништа веће од Гацка и Никшића. Ми смо се увијек равнали спрам њих. И то ради наших грађана, али и трговачки, ради предузећа, промета. У свему, од почетка до краја, доста смо откупили и стоке и коекаква љековитог биља, шумских плодова, не знам шта све нијесмо откупљивали. Све што смо откупили све смо продали и наплатили. Стари би рекли: *Ђе је мала ту је и лопата*. Мало је било отпатка робе што смо је отписали. Свега није била тона робе за толико година. Чак су ђеца, ђаци, по катунима брали липу. Требало је да квалитет буде 1 кроз 1, а они немају ђе да је осуше, па им се поквари, не ваља ништа. Ја купцима кажем: „Имамо ђаке, студенте, немају ђе друго да зараде, може ли да се то плати по некој нижој цијени?“. Овај из Дубровника ми каже: „Коста кад имаш толико робе, кад јој је такав квалитет, нема проблема, у стању сам до 100 kg, све нека је као ђубре, да је на блоку упишем као квалитетну, а ја ћу то успут истрести.“

Имали смо мала обртна средства, врло мала. Шта је био милион динара. Ништа. Немо'ш много откупит', што откупиш не мо'ш одма уновчити. Али некако смо се сналазили. Понуде су биле велике, робу си могао купити камионима, али магационер свуда пише: плаћање у року (од дана пријема) 8 дана, уколико не буде спор

решава привредни суд. Ми смо чешће ишли и узимали оно што је најнужније и што би најприје уновчили. Иш'о сам за ту робу, упознао се са комерцијалним директорима, предочавао им ствар, да нијесмо у критичној ситуацији, али да имамо мала обртна средства, да смо их дали у откуп. Тражио сам да нас не туже 15. дан, да нас пусте 30 дана, док реализујемо наплату. Па богами смо успијевали. Добрије људи је било и по Требињу и по Мостару и по Сарајеву. Ми смо робу добивали једно вријеме преко Требиња а онда смо после с Мостаром сарађивали. Ја сам Мостар познао ко Никшић. А онда после са Сарајевом. Кад сам најприје учрочио у Сарајево не бих се умрио сам вратити...

Тамо сте се и упознали са трговином?

Док сам био у армији, у центру Сарајева, видео сам доста како се ради у трговини. Ту сам био двије и по године, у служби. Радио оно што полиција данас ради. Био сам у јединици кад је Сарајево ослобођено. Мој батаљон је био у самом центру града. Да заводимо ред. Обезбјеђивали смо ЦК, Министарство унутрашњих послова, све станове руководиоца, све пратње, све дочеке, из Сарајева за Загреб, Београд, разне градове Босне и Херцеговине. У мојој чети,

увијек сам ишао први у пратњу. Командир те чете ме је тако слао. Једна екипа нас стално је ишла. На крају, дају ме на обезбјеђење стана **Родољуба Чолаковића**. Имао је чардак на Кошеву, тамо је била циглана за вријеме *Краљевине*, држ'о је један Жидов. Његов чардак, вила, ђе је он био, а онда је велика ограда. Ту је било разног цвијећа, дрвећа, бијаше некаквије' срна... Најпосле су нас отоле, нас који нијесмо шћели да се прихватамо активне службе, мизерно распустили. Тад кад сам се демобилисо био сам на Башчаршији командир једног вода. **Туро Контић** је био командир трећег вода. Нуђени смо да се активирамо. Нијесмо шћели. Убјеђивани смо пуно. Ми као из рата, старији чланови *Партије* и *СКОЈ*-а, па су мало били и љути на нас што нијесмо шћели да се активирамо. Остали смо у јединици док сам се демобилисо, с положаја водника. Ја сам доста видео тада. Мислим, незгодно је рећи, то што сам видео од уласка у Сарајево до 6. маја 1947... Био сам у језгру ђе се тада рађала власт, куда сам све био у пратњи...

*Како сте почели у **Задрузи**?*

Кад сам почео да радим, рек'о сам већ, за расподјелу која је била при *Среском савезу* отворили су неко мало предузеће па су набављали неку робу. Нико није знао нешто о трговини, то су дошли људи из долине, а није се имало, људи нијесу знали. Кад биг долазио у Никшић разним послом, ради банке, сарадње, да подигнем робе, причали су ми неки добри људи, стари трговци, који су у то били укључени... Каже: „Е мој Коста, ово наше предузеће ће бити до сјутра. Ти ћеш набављат' робу по Југославији!“ Куку ти! Окле ја знам? Ве предузеће? Како робу? Куд? Неоствариво, мислим. Кажем: „Ја то нећу никад.“ „Хоћеш, хоћеш, мало по мало.“ Неки покојни **Васо Перовић** и **Драго Војичић**, покојни, од њих сам доста научио. Кад дођем у Никшић, нађи се увече са њима, они добри људи, ја им'о мало пара па бих волио да ја мало више платим у кафани. Научили су ме како треба. Одма сам укупч'о тај рад, најпотље сам учествовао три пута на *Загребачком велесајму*. *Загребачки велесајам*! Са свих 5 континената излажу робу на њему. Људи кад би били мало задовољнији, не би ништа изгубили да оду да посјете тај *Велесајам*. То не би могли видјети за један дан, без три дана. То

је огромно. Видио сам све што се производи од игле до малих машина. И прехрамбени и индустријски производи.

Онда, узимао сам вазда приручника, гласника. Мени је било пред очима, знао сам оно што нас интересује. Све што се производи у *Федеративној Југославији*. И за све то вријеме после војске до трговине, ишао сам некад и у Србију. Ја сам без школе, прошао сам и видио доста и није ми требало више. Ја сам све детаљно видио у бившој Југославији. Прошао сам Црну Гору сву, Босну, Далмацију... Долазио сам у деведесет посто градова у Босни, што приликом пратње, што приликом трговине. Све што сам видио, све што сам прочито, од уласка у Сарајево па док сам стартовао, док сам се интегрисао са ПТК, ни са једним студентом који завршава факултет у Подгорици не бих се промијенио. Шта је он видио?

Је ли прије Другог свјетског рата било нешто мање или више слично задругама? Јесте ли све стварали с нуле?

За вријеме Краљевине у Голији слабо је шта постојало. Постојао је један дућанчић **Пека Николића** ђе се могла да купи чаша ракије и понека флаша. Није вазда била ни флаша. И покојног **Јоза Бабића**. Некад су имали да се могло купити кило кафе, шећера, и случајно, да су имали у радњи 2-3, највише три печице ботане, што су чобани правили кошуље и жене и ђевојке, неке шарене... Уварко је и то.

Је ли било у Гацку?

Главни центар је био Автовац. У Автовцу су била дв-три јака трговца. На селима није било ништа. Сва Пива, Голија, већина Бањана, читави *Гатачки срез*, па и дио *Фочанског* је доминирао Гацку. Голијани, нарочито они од Крсца пут Автовца, нико није отиш'о у Никшић да купи било шта. Можда неко из Сриједа или Гослића. Вазда су преко Чарађа, Боботова гробља биле колоне за Автовац, и зими и љети, ђе смо куповали разну робу. Ти трговци су профитирали. Узгредно да кажем, кад је послје рата почело да се нешто ради, то је била пустош. Автовац сагорио. Задруга је лоше радила. Ми смо, чак тражили од **Османа Карабеговића**, министра за привреду, лично на руке смо му писали, да нам дозволи да у Автовцу отворимо продавницу. Тамо смо имали старе куће, добре просторије, ђе бисмо направили добру радњу. Нијесу нам дозволили. Позвали су се на неки закон... Писали смо **Борову** да нам дозволе продавницу обуће у Голији. *Борово* је у бившој Југославији у сваком насељеном мјесту имало своју продавницу. Они су провјеравали и нијесмо имали довољно велик број становника да би нам дали продавницу.

Сад је ситуација у Голији слична тој послје рата! Како би се нешто покренуло?

У Голији је тада било помоћи из иностранства, тзв. *Унра*. У Црну Гору је помоћ стизала и из Србије, и из Хрватске, нешто. Донирао је *Срез*, па је помоћ дијелио на општине. Свака општина је имала задругу. Нешто се није плаћало, а нешто се плаћало. Кад су власт и економија почели да се побољшавају, да се земља мало тобоже пеља, формиране су задруге. Дјелатност задруга је била да набави сјемена, кромпир, лук..., да набави пољопривредне алате, косу, белеђију, мотику, крампу... Ја сам, касније, почео да проналазим оне који откупљују липу. Отишао сам код њих. Узели смо ону кужину Јоза Бабића, нашли негдје вагу. Дали смо

понуду у Никшић, Требиње, Дубровник, тако смо почели реализацију...

Мора ли држава прва да почне организацију?

Држава треба да буде иницијатор, подстрекач, да на нивоу државе постоји нека законитост, и онда се трговина сналази. Трговина кад почне иста је као пожар – само гдје је шта интересује. У нашој Голији нема ко да почне радити било шта. Нема ко. Не знам

шта би у Голији могло да се ради. Од распада СФРЈ ништа се не ради по питању трговине. То је цркло. Почело се нарочито од 65. године на колоне бјежати из Голије. У посљедње вријеме слабо си

им'о с ким радити. Људи почели затварати торине, отишли. У Голији се све развило. Нико нема трговачки интерес да у Голију дође. Да у Голији постоји интерес било би их више него што је икад било. Нема продавнице, нема кафане, нема откупа, Мене чуди, више пута читам у штампи, кажу: „Па ми у Голији смо забачени; па ми у Голији немамо превоза; па у Голији нема свуда струје; па ми у Голији немамо продавнице, немамо пазара“ – каже, што је најгоре, „То би нам требало“. А ја овако ону новину држим, прочитам, па се сам насмијем: па да има ко интереса, дош'о би ти. Нема сад ни **Вељка Мићуновића**, ни Драгише Максимовића, ни **Велизара Перуновића** да му се пожалиш – немаш продавнице, а Велизар нареди некоме од директора: „Ајде у Голију, тамо види, немају шта... види имају ли продавнице, отвори то!“. Нема више тога, но ко има интереса, он ће и да отвара. Па нађи некога! – после сам им ја то и говорио кад би се сретали – нађи некога! Ено му мореш дат и просторије, не мораш му наплаћиват; даћеш му стан, ено му станова... Нађи некога нек отвори. Договори се с општином ни порез да му не наплаћује – тако су радили неки, а не да се увијек на једно те исто жали.

Бојо Манојловић је рођен око 1780. у Чарађу. Отац му се звао **Шћепан**, а браћа **Пеша** и **Миро**. Живјели су у Долине под Ђурилом. Куће им нијесу биле на видику у Чарађском пољу, куда су често пролазиле разне војске, кириције и каравани и избијале оружане чарке; већ од пута скрајнуте.

Бојо је био ожењен од **Бјелица** с Равног Крсца. Имао је четири сина – **Ђура**, **Ђока**, **Костадина** и **Тома**. С браћом се издијелио кад су и они оформили своје породице. Нешто касније **Миро Шћепанов** се преселио у село Објешеник код Гацка. Имао је бројан и узоран пород. **Лале Петров Манојловић** из Објешеника био је устаник и учесник *Невесињске пушке* 1875. године. Након *Берлинског конгреса* 1878, **књаз Никола Петровић** му је дао на дар имање у Никшићу, у Старој Вароши...

Бојо и Пеша су остали да живе на имању под Ђурилом. И они су имали бројан и завидан пород.

У своје вријеме, Бојо Манојловић је био узоран домаћин и имућан човјек. Држао је око 150 оваца и коза и петнаесторо говеди. У првој половини 19. вијека, Голију су често прелазили хајдуци и походиле разне чете и дружине, међу којима је често било и пљачкашких. Негдје око 1935. године, једна пљачкашка чета из Цуца, састављена од двадесетак оружаних људи, коју је предводио **Станко Туровић**, напала је ноћу на кућу Боја Манојловића и његову торину. Заплијенили су сву Бојову ситну и крупну стоку, и домаћину наредили да пробуди двојицу синова да им помогну гонити стоку док пређу планину Утес, као и да им да катао да скувају ручак, који ће са Утеса вратити по дјецу.

Бојо је молио и преклињао дружину Станка Туровића да му не гоне сву стоку, да га не остављају на голу ледину без ичега, да му оставе бар десетак музница – да чељад у кући имају по кашу млијека.

Али, сила Бога не моли. Бојове молбе и преклињана биле су узалудни.

„Вама ће Турци дати оваца и коза. Ви сте потурице, Турцима сте лојални и вјерно им служите“, саопштише пљачкаши Боју, и још му запријете да о њиховом доласку и плијену никоме не смије причати за један дан, јер ће му у противном оба сина заклати.

Бојо им обећа да ће тако бити, јер му више на ум није падала стока, већ дјеца.

Пљачкаши у ноћ појаве стоку, понесу катао и са собом поведу Бојове синове, Тома и Костадина, дјечаке од 14 и 15 година, пошто друга двојица, Ђуро и Ђоко те ноћи нијесу били код куће. Чим су пљачкаши пошли са стоком, Бојо кријући од њих пође за њима да види шта ће му урадити од дјеце. Пљачкаши стоку појавише уз Горње Чарађе. Журили су да прођу Крстац прије него сване, да их турске страже не би опазиле, а Бојо све за њима у стопу, на одстојању.

Кад је Бојо изишао на Шипову главицу, већ се раздањивало. У том моменту сретете га Дука Канкараш, па га запита: „Куд си кренуо зором?“, а Бојо му одговори: „Па ту, нећу далеко.“ „Види Дука да са Бојом нешто није у реду, па га запита шта је било, каква га невоља туда води и што је ојадно. Бојо Дуки све исприча и замоли га да никоме не казује, јер ће му пљачкаши заклати дјецу. Дука ко Дука, није бандао за то што га је Бојо молио, већ из свог џефердара опали један метак и запомага: „Ај, ко чује овамо брзо у поћеру!“ То је тада било најбрже обавјештење да се нешто тешко догодило и позив људима да се окупе у невољи.

На глас пушке, убрзо се скупе прве комшије, Голијани. Дука им саопшти о чему се ради и каза им да морају појурити не би ли стигли пљачкаше и отели им стоку и дјецу, док не прођу Утес. Кад је Дука Канкараш с Голијанима стигао на Шипова дола, по јутарњој роси примијетио је да су пљачкаши пошли у правцу Голубног дола под Сомином, гдје данас живе Канкараши **Лимуновићи**.

Дука распореди Голијане око Голубног Дола и нареди им: „Кад ја завичем ‘Предајте се!’, то сви реците у истом моменту. Испалите по један метак из пушака, али немојте пуцати у у њих, да неког не убијемо, но преко њих да их препанемо. Они су наша јадо-браћа. Треба да се живи и здрави врате својим кућама. Они овдје плијене и злостављају нас, а кад се поврате у Катунску нахију, хвале се да су ударили на Турке, и њихову стоку заплијенили. Јазук им било!“

Кад је Дука с Голијанима опколио Голубни До, примијетили су да су пљачкаши савили стоку у До, а они се у страну од Дола распасали и ненаспавани одмарају. Заклали једну јаловицу, накресали у катао месо за доручак, све средили, само не бијаху подложили ватру под катао. У том моменту Дука са дружином, по договору, запуца, а пљачкаши изненађени, све један преко другога, кроз неки

крш побјегоше, да би спасили главе. Нијесу се имали кад ни обути, ни обући. Некима од њих остала је опрема, само су зграбили оружје, и по заповијести вође Станка Туровића побјегли, бојећи се да ће погинути.

Двојица посљедњих, који су од дружине били задужени да скувају доручак, између себе понијеше котао и побјегоше према најближем кршу. Закоевитезају Туровића да им каже шта ће са котлом и хоће ли побити Бојове синове – дјечак. Туровић им нареди да котао баце, да дјецу не смију убити и да бјеже, јер живу главу из Голубног Дола неће изнијети. Пљачкашпи су побјегли. Пушке нијесу опалили. Потјера Дуке Канкараша их није даље гонила. По окончању акције поћерници наложе ватру, скувају месо и ту доручкују. Би по оној старој народној: „Није коме је речено, но коме је суђено!“

Пошто је дружина Дуке Канкараша ручала и одморила се, испрати Боја Манојловића са стоком, синовима и котлом низ Шипова дола све до Грабове долине. Тако је Бојо Манојловић у току дана стигао кући под Ђурило здраво и весело са дјецом, стоком и котлом и наставио да и даље поштено живи и ради. Торина, долина, одакле су пљачкаши поћерали Бојову стоку од тада до данас зове се Туровића долина, по Станку Туровићу и његовој пљачкашкој дружини из Цуца.

II

Послије неуспјелог удара на кућу Боја Манојловића око 1835, Боју поодрасту синови. Не зна се који је од којег био гледнији и вриједнији. Заимали велику стоку – 300 оваца и коза и 30-оро говеди и коња. Бојо је након три године преминуо несрећним случајем. Синови, још нежењени, сложено и братски водили су домаћинство. У љето 1841, љетовали су са стоком у Чарађу, под грedom званом Кук, испод кућа комшија **Шаровића**. Стоку навече савију у велики тор, а по ноћи чувају од звијери и лупежа у торарици у којој ноћу спавају. Но, једне ноћи нападне их пљачкашка дружина, око тридесет наоружаних људи. Вођа им је био **Шћепан Радојев** (бар тако пише и **Обрад Вишњић**). Те ноћи, стоку су чувала два старија Бајова сина – Ђуро и Ђоко. На њих насрну пљачкаши са захтјевом да им се предају, па да их онда свежу, како не би могли организовати поћеру за њима. Браћа се томе одлучно супротставе. Од оружја су имали по једну кубуру и по један метак. Опале по један метак те једног пљачкаша на мјесту убију, а једног теже ране. Пљачкаши на њих насрну ножевима. Ђока сасијеку у комаде, а Ђура тешко ране – мислећи да су и њега раставили са животом. Свог рањеника склоне у грмен, а за погинулог нијесу ни водили рачуна.

Пљачкаши отворе тор и свако грло ситне и крупне стоке поћерају. Журило им се да прије зоре прођу Крстац да их не би опазиле турске страже.

Ујутру се Голијом брзо прочуо глас шта се током ноћи десило синовима Боја Манојловића. Голијани се окупе, дођу на лице мјеста и у грмену нађу још живог пљачкашарањеника, па га запитају да каже одакле је родом и је ли његову дружину неко навео и наговорио да нападне браћу Манојловиће. Рањеник је био на самрти, није могао да говори, али је прстом показао на једног Голијанина, који је ту био присутан. Тај Голијанин, на кога је рањеник упро прст, у моменту зграби пушку, па рањеника са кундаком из све снаге удари у прси, након чега рањеник издахну. Манојловићи нијесу повјеровали рањенику да је тај човјек у кога је он уперео прст навео пљачкаше на торину браће

Манојловић, јер је био у смртном ропцу; мада су од раније били резервисани према том човјеку који је дотукао рањеника-пљачкаша.

Тога дана Манојловићи и Голијани сахранили су Ђока Бојова, али нијесу знали шта да раде са тешко рањеним Ђуром. Био је само жив, ваљда зато што му витални органи нијесу били потпуно уништени.

Но, истог дана Манојловићима стиже порука од једне добре дјевојке, сестре **Пеја Докнића** из Злоступа, која је рањенике лијечила травама и мелемима, да донесу Ђура у Злоступ, да покуша да га излијечи. Манојловићи то радо прихвате и однесу Ђура у Злоступ. Сестра Пеја Докнића лијечила га је више мјесеци и излијечила разним травама и мелемима. Нешто касније, пошто се посве излијечио и опоравио, Ђуро Бојов Манојловић је оженио видарку која му је спасила живот. У браку су имали два сина, Марка и Богдана, и једну кћерку која се удала за **Лала Горановића**. Њен син био је **Милан**, узорни црногорски исељеник – печалбар који је погинуо у неком руднику у Америци, а Миланов син је **Максим** Горановић, првоборац, револуционар и научник, који је живио у Москви.

Ђуро Манојловић је био угледни и паметни Голијанин свога доба. То су му признали сви Голијани и гатачки Турци. Кад би који Чарађанин ишао да се за нешто савјетује или пита код **Суљаге Звиздића**, Суљага би му рекао: „Немојте код мене долазити за савјет, већ идите код паметног Ђура Манојловића!“ Ђуро је више година био сеоски кмет и доживио је дубоку старост. Имао је много ожилјака и рупа по тијелу и људи су се дивили како је преживио.

Ето, таква је била судбина Боја Манојловића и његових синова из Чарађа.

(*Напомена записивача:* Догађаји о којима се говори у овом запису-легенди нијесу се могли десити око 1835. и 1841, већ двадесетак година касније, то јест од 1855–1861. У легенди се каже да су приликом првог напада пљачкаша на Манојловиће, Бојови синови Костадин и Томо имали 14 и 15 година. Како су они рођени 1839. и 1840, о чему свједочи попис становништва у *Голијској капетанији* из 1879, то се први удар на Манојловиће могао десити петнаестак година касније. Ђуро Манојловић је 1879. имао 60 година, а то ће рећи да му је било око 40 година када је тешко рањен. Његовој жени било је име **Јована** и била је десет година млађа од њега, а њен брат Пеја Докнић био је десет година млађи од ње. Уз то, по истом попису становништва, Ђуро Манојловић имао је кћерке **Петру** и **Видну**. Једна од њих била је супруга Лала Горановића, односно мајка Милана Горановића, или баба по оцу Максима Горановића.)

СУСРЕТИ КОЈИ СЕ ПАМТЕ

Благота М. Ђуричић, вајар

Да кренем редом.

Прије једно пет-шест година упознао сам **Славицу Мићуновић**, професорку славистике (руски језик) из Београда, након њеног доласка, са *Удружењем руско-српског пријатељства* у Нову Пазову, мјесто у коме живим. Том приликом, сазнао сам да је Славица родом из Никшића. Сусретали смо се још неколико пута. Тако сам упознао и њену сестру **Наду**, професорку енглеског језика, из Београда. Сазнао сам да имају још једну сестру, **Раду** која је по струци геолог, али њу нисам имао прилику да упознам, иако и она живи у овом граду. Током тих неколико сусрета са Славицом и Надом, осјећао сам блискост са њима, као да су ми дио породице. Како сам ја похађао школу на Крсцу, присјећао сам се тадашњих својих наставника и професора. Интуиција ми је говорила да познајем још некога из породице Мићуновић. Али, некако нисам био у прилици да потврдим или оповргнем свој предосјећај, а мало сам се и устручавао да сестре запиткујем о породици.

Из свега што сам знао, чинило ми се да су сестре ћерке **Милана С.** Мићуновића, који је читав радни вијек провео у просвјети. Завршио је *Филолошки факултет* у Београду (руски језик и књижевност). Радио је у школама за основно и средње образовање, а био је и просвјетни савјетник у регионалном *Просвјетно-педагошком заводу* у Никшићу. Такође, многе године је провео на дужности директора основних школа и поменутог *Завода*. Одликован је *Медаљом рада* и *Орденом заслуга за народ са сребрним вијенцем*.

У вријеме мога школовања у основној школи на Крсцу, професор Мићуновић је радио као просвјетни савјетник (инспектор). А претходно је био директор пет година на Крсцу. Остао ми је његов лик у добром сјећању. У школу је долазио у кожној униформи, на мотору. Јасно се сјећам са колико поштовања су се просвјетни радници опходили према њему, јер су га цијенили, не само као стручњака за ову област, већ и као човјека.

И тако, једне прилике, одважим се ја на неколико питања које упутих Славици, сједећим редослиједом.

– Да ли је ваш отац родом из Рудина, тачније из села Смрдуше?

– Да – био је њен одговор. Ја наставих:

– Да ли је био просвјетни радник?

– Да – зачух поново.

– Да ли је службовао на Голији – Крсцу?

– Да, да – био је потврдан и овај одговор.

– Да ли је обављао дужност просвјетног инспектора и директора школа?

– Да – одговорила је Славица на чијем лицу сам примјетио благо чуђење.

Нема сумње да сам био у праву за свој предосјећај. Поставих још и ово питање.

– Да ли је ваш отац професор Милан С. Мићуновић?

Изнаенађење за Славицу било је велико. Наставили смо разговор о професору. Сазнао сам да често долази у Београд, у посјету ћеркама. Договорило сам се са њима да ме позову, првом приликом, када он дође.

Послије једно годину дана од тога разговора, позван сам у госте код сестара Мићуновић, уз, за мене, радосну вијест да долази и професор, тј. њихов отац.

Са неким необичним узбуђењем чекао сам на тај сусрет, са човјеком који мене не познаје, али сам ја дјелимично познавао њега и његов рад у просвјети. Присјећао сам се колико времена је прошло од када сам последњи пут видио професора и израчунао да је то било прије 52 године.

Дошавши у посјету, угледао сам познати лик Милана С. Мићуновића. Чини ми се, да сам га срео и на неком другом мјесту, и да не знам да је то он, опет бих га препознао. Испред мене је стајао стасити и витални старац, коме прохујале године нису измијениле његове правилне, горштакче црте лица, а што је још важније нису утицале на његову меморију и расуђивање.

Пуна четири сата трајали су наши разговори. Евоцирали смо успомене, његове и моје, присјећали смо се многих људи и догађаја са Голије. Током разговора рецитовао сам професору стихове народне поезије из тога краја, као и неке **Његошеве** стихове. Мом саговорнику се то много допало, штавише, био је одушевљен.

За све вријеме нашег људовања, његове ћерке, уз богату трпезу коју су припремиле, док су нас служиле све вријеме су стајале. Иако су толике године у Београду, нису заборавиле чувено голијско гостопримство, када се гост, из поштовања, служи и угошћава на овај начин.

Брзо су прошла та четири сата. На одласку професор ми је поклатио књигу са посветом *Родослов братства Мићуновића*. Наиме, професор је један од аутора књиге о братству из кога је поникао и овај велики човјек.

Тешко је описати како сам се осјећао након овог сусрета. Породица Мићуновић ме је прихватила као неког свога. Био сам испуњен радошћу и топлином. Чини ми се, да сам уз оваквог човјека и ја постао бољи. Сјетио сам се једне изреке о пријатељству, а која гласи: *Није важно гдје сте, већ са ким сте*.

Неколико дана након сусрета са професором Мићуновићем, зазвонио је мој телефон. Јавио се мој бивши наставник, који ми је био разредни старјешина у петом и шестом разреду основне школе у Крсцу, **Слободан Ј. Бабић**. Он ми се обраћа ријечима: „Благота, ма да ли си то ти?“. Једва сам дошао себи од изненађења. А онда сам чуо образложење. Наиме, по доласку у Никшић, професор Мићуновић однио је каталог мојих вајарских радова и један локални пазовачки лист у коме је објављен текст о мени и моме раду, које су му дале ћерке и

испричао моме наставнику да је имао сусрет са његовим ђаком из крстачке школе.

Бабић ме је информисао о часопису *Голија* и тражио од мене да новинарка која је већ објавила текст о мени, то учини и за овај часопис, уз допуну, односно проширени увод који би обухватио моје школовање у дјетињству, а које се одвијало и у школи у Крсцу. Иако сам прилично заузет послом, нисам могао да одбијем овај захтјев, односно прије би се могло рећи жељу мога бившег разредног старјешине.

Послије овог првог разговора, чули смо се често телефоном. Сваки пут Бабић ме је питао када ћу у Никшић, уз напомену да обавезно свратим до њега и будем његов гост.

Слободан Ј. Бабић потиче из једне од првих интелектуалних породица у Голији. Бабићи су поријеклом из Невесиња, а доселили су се на Крстац послвије *Херцеговачког устанка* (1876–1878), односно за **Стојанова** „вакта“.

Сјећам га се добро као наставника. Мојој генерацији био је разредни старјешина у петом и шестом разреду а предавао нам је српски језик и познавање природе, старијим разредима и друге предмете.

Био је строг, а у оцјењивању праведан. Радо је давао савете ученицима. Знао је са нама да успостави комуникацију па су га вољели не само добри већ и они лошији ђаци, што значи да је био одличан педагог. Послије неколико година просвјетног рада запошљава се у београдској *Геосонди* која изводи радове у Никшићу, гдје остаје више од четрдесет година, све до пензионисања.

Повремено се бави новинарством, пише за *Политику* и друге новине. Активно се бави шахом, да би у том спорту дошао до титуле интернационалног судије *ФИБЕ*. Такође пише о шаху.

Послије пензионисања наставља још више да се бави овим активностима. Мада је скоро цијели радни вијек провео у *Геосонди*, никад није заборавио Крстац и Голију. Његов ентузијазам посебно је дошао до изражаја у вријеме електрификације Голије која је трајала више година и под врло тешким условима. Редовни је учесник у изградњи водовода и обнови цркве на Крсцу.

Нешто више од годину дана трајала је наша комуникација телефоном уз обећање да ћу првом приликом када дођем у Црну Гору доћи да га посјетим. И тако неким послом у Подгорици наставих пут према Никшићу да посјетим свога наставника послвије 52 године.

Моје узбуђење је расло са сваким пређеним километром. Осјећао сам и малу трему, јер ћу се сусрести са својим наставником из дјетињства кога сам волио и веома поштовао.

Наш дуго очекивани сусрет био је баш дирљив. У кући ме је чекала његова цијела породица, а супруга **Милка** је припремила праву гозбу, као да је слава. Упознао сам и Слободанова два красна сина, **Душана** новинара и **Петра** младог вајара. Причали смо о свему, шта тренутно радимо, какви су нам планови и сл. Наравно, једна од тема били су дани мога школовања и Слободановог просвјетног рада на Крсцу. Присјећали смо се људи, догађаја и догодовштина из тог времена. У том смислу, у разговору, незаобилазан је био и професор **Момо Лаловић**, легенда голијске просвјете.

У току наших разговора Бабић је устао и показао ми је два, његова лична дневника са оцјенама, од петог и шестог разреда када је овој генерацији био разредни старјешина. Био сам пријатно изненађен да након толико година неко још чува овакве успомене. И ово је потврдило мој став да је у то вријеме била и другачија просвјета. Тадашњи просвјетни радници нису жалили труда ни времена да ученицима пренесу што више знања, а радовали су се сваком даљем успјеху својих ученика, без обзира гдје су се они касније школовали или радили.

Три сата су брзо прошла у овој дивној породици. Дан се ближио крају и ја сам морао да кренем за моје Вратковиће у Херцеговину. На расанку сам добио вриједне поклоне, илустровану монографију *Светог Василија Острошког* и књигу од **др Војислава Миљанића** *Дуга и Голија кроз вјекове*, неколико *CD*-а са многих важних скупова, од којих су и они са промоције часописа *Голија*, на којима је лично учествовао Слободан Бабић, и дао свој допринос у сваком броју. Са још неколико ентузијаста, велика је његова заслуга што наш народ има један овакав часопис. Послије ових сусрета, био сам веома инспирисан а осјећао сам и потребу као и дужност да напишем овај текст за часопис *Голија*.

Док сам одлазио осјећао сам се тако испуњено, на неки начин оплемењено. Размишљао сам о томе, како бих, да није било ова два сусрета, био мање богат човјек духом. Захвалан сам Богу што ме је повезао са оваквим људима.

Растали смо се, уз обећање да ћемо наставити нашу комуникацију.

НАЈАМ (2)

Најам, најамство, најамништво, најамни однос је рад, служба, посао, уз одређену надокнаду, плату, у новцу или натури. Код Јевреја сва земља је била Божија, духовничка, а становници су били најамници на њој. Енглески лордови су били власници земље, а ирски ратари били своје врсте најамници (закупци) земљишта. А код нас... И данас...

Слободан Д. Паповић

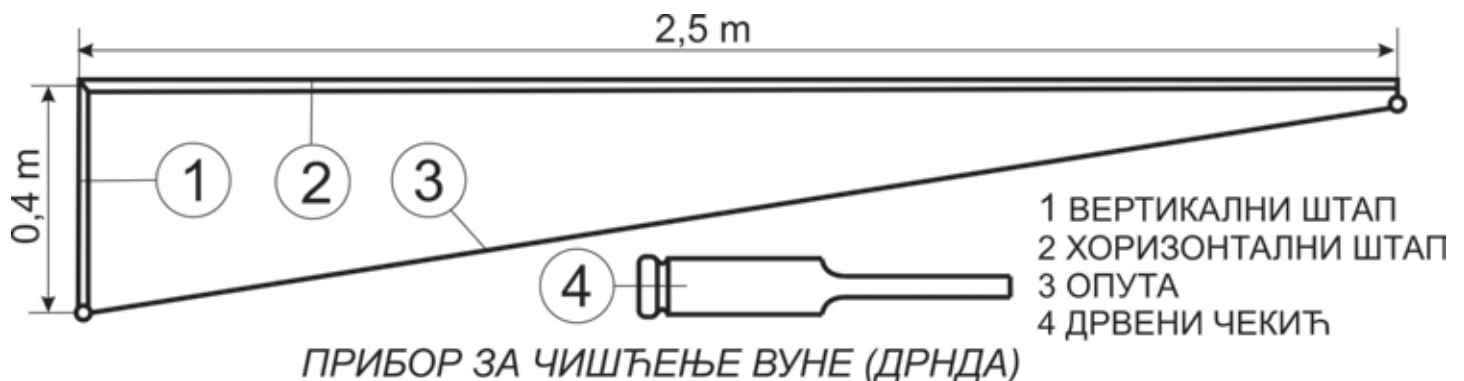
Бориша Картар

На малој окућници изнад Лука борио се са тешким животом наш **Бориша**. Народ га је звао Бориша **Картар**. Као дјеца замишљали смо, сигурно да игра добро карте, кад га сви тако зову. (У нашој Голији увијек је било добрих играча на карте.) Кажу, од десете године пошао је по најму, а завршио најамништво дрндањем козје длаке – кострети. Био је најамник код дрнде и није се раздвајао од ове необично једноставне направе, која је тражила од руковаоца добру вјештину руку, прецизност ударца са жилом по гомили козје длаке, коју је требао усмјеравати у одређеном правцу да лети и пада. Лагани дрвени колац – статива, дужине око метар и по, и на једном крају причвршћена волујска жила-тетива, уштављена и умотана као турски бич, то је била направа дрнда. Бориша би је везивао за чатму куће гдје ради, а испод је лежала неуређена, упетљана опрана, неочешљана, лагана и неухватљива кострет са старих јарчева и коза музара. Картао је, витлао жилом-тетивом, немилице и убрзано раздвајао те грудџе бијеле, риђе, црне, жуте кострети измијешаних боја идући по кућама и у једном ћошку собе утврдио би овај терђај за разврставање оштре длаке. Од кострети се ткала костретна кабаница, тешка бијаше и црне боје, није дала киши на чобана. Да није било картара Борише, многи би назебо и смрзо се у Ћурилу и Добрељици. Није се годдио за дрндање, већ је остављао домаћици да му дадне од своје, у вуни, предиву, су-

шеном месу и другој храни, рјеђе је плаћан у новцу. Сви су вољели Боришу. Уз дрнду је носио пригодну и лијепу причу и шалу. Лаган у раду, причи и јелу. Повјерљив, поуздан комшија, слadak радник, слуга је био свачији.

Оженио се из Каменског, својом **Милосавом**. Причао је да је у Каменску официр у пензији, велики домаћин **Радован Косовић**, има по пет најамника у години и да је једне јесени продао трговцу **Данилу Зиројевићу** педесет волова.

Када се смакоше козе у Голији, Бориша баци дружбеницу дрнду као непотребну дрвезину. Поче описмењавање омладине, отварају се и прве школе по голијским селима. Боришу западе посао послужитеља у малој школи на Боботову Гробљу. Запамтили су га ђаци као необичног чичицу, послужитеља. Мала учионица са једним прозорчетом, осам дрвених клупа са наслоном из једног дијела и урезаним отвором за бочицу с мастилом. Испред је била мања клупа са несигурном столицом, на којој најчешће није сједала наша добра учитељица **Боса**. Поред клупе табла на трonoшцу и стојећа рачунаљка са куглицама у боји. Шеснаест сједишта за четири разреда основне школе. У ћошку уска метална фуруна – пећ коју је тихи послужитељ Бориша потпаљивао рано изјутра и држао јој ватру док ђаци не крену из учионице. Учитељица нас је учила колико је знала, а вољела нас је довољно. Ми смо се радовали, како нас Боришина фуруна грије и како нам брзо осуши мокру одјећу на нама. Кад подустану Луке, преносио је ученике

и учитељицу, преко Прескакала, на десну страну Бента у Сувој бари. Једнога љета некуда је, са својом Милосавом и Ђерком, отишао Картар Бориша, најамник дрндин и послужитељ мале учионице.

Најамничка (не)срећа

Ни најам не помаже. Кад посрну газда **Радоч** с имањем, задужио се купујући још врлети и трошећи на коње седланике, не могаше измирити, отплати дуг дугим синовскијем најмовима, те изгуби имања. Оста само назив Радоча До и Радоча Градина и Радоча пећина.

Окреће се најамничко коло. Ожени се **Митар** са Равнога, 1880. За свадбу, новце посуди од **Илије**, повратника из Америке. „Кад ћеш ми врати пари?“ – пита Илија. „Ако никако не могу, кад ми приспије дијете, даћу ти га у најам, и онако ти се не жури за паре.“ – обећа Митар. „Нек буде тако.“ – сагласи се „Американац“. Роди се Митру син и приспије за најам. Од седам година га даде у најам Илији, да врати дуг за своју женидбу. Кад се навршило девет година најма, дође Митар по сина **Милоша**, заиска најам што га је син зарадио, мимо дуга за женидбу. Илија им одвоји двије крепалице овце за вишак најамниковања Милошева. Тако син најмом плати очеву женидбу. Илијино газдовање пропаде, сведе ђецу и унучад на најамништво, а Милош заима.

Гријех је убит најамника

У турски вакат свезахе, извише Лука Соминских, под јесен, два чобана најамника за јеле, пљачкаши, разбојници Катунјани, а стада прећераше пр'о Гра'ова. Тице и звјерад их оглодали, у прољеће, **Лучићи** Сомињани угледаше два костура при дрвету. Напамет, да је пљачкаше познавао стари **Орбо** и проклео их и тако им и би. Ево како се наша кућа на томе огријеши о два најамника. Заскочи их проклети Катунјанин **Милић Грујичић**, кад спландовше стада под Кљуњеву греду. Један остао да стражари, али приспао, други у овцама, вадио црве из рогова предводнику овну. Запријетили им да не кажу и не помагају доље у село, док они не замакну у Валу Голијску. Наши кад чуше, за пушке, дозивај Подзлоступ поименице Голијане, препуцај се са лоповима и отми овце. По несрећи, откри **Јоко** да су најамници шуровали са пљачкашима. Најамничке младо завапи: „Брзо ми се смркнуло, заспах по јаду, уморан од коза.“ Старији се брани да је био у долини. Два киљана и данас стоје у Кљуњеву ждријелу изнад њихових глава. Сто пута смо их прежалили, а гријех смо скупо платили нашијем главама. Нека се на томе заврши.

Најамници баксузи

Сто волова. **Томо Баша** (предратни посланички кандидат за срез Требиње) и његов малољетни син **Лазар**, ученик требињске гимназије, страдаше од најма. Очевици су касније причали да је отац Томо давао 100 волова да му пусте малољетног сина, међутим све је било узалуд. Убијени су обојица, прво син, по смјерницама *Оперативног штаба за Херцеговину*, а извршиоци су били Томови предратни најамници-гоничи волова на пазар и на утовар у трговачке бродове, у лукама Дубровника и Зеленике.

Раоник. „Не можеш сада имати два раоника... **Алекса**, врни један у *Задругу*, ће си их купио“ – наређује предсједник *Задруге* на Боану, **Јоксим**, предратни најамник, великом домаћину Алекси са Тушине, који на повратку са принудног рада, купи у Шавнику два раоника за дрвено рало-ралицу. „Запарложиле ми њиве, није их ко имао орати уз рат и ово по рату, узех један за (р)лезерву, суво је прољеће, ваљаће ми.“ – правда се Алекса. „Не био их орати као **Срдићи**, но

сте орали по шкрипу и горе по шуми, врћи један раоник!“ – брекће-сикће Јокаш. „Како су знали да сам купио два, знаће да ли сам врнуо-вратио један.“ – нешто је говорило у Алекси. Ником не изусти да је други раоник морао вратити у продавницу мјешовите робе у Шавнику, сјутри дан, а исприча ми ово, неки дан, Алексин син, **Бањо**.

Првоборац. „У рату убише Бога у човјеку, а по рату су Бога узели у најам“ – изустио би паметни **Момо**. „Како издржаште ове тешкоће у офанзиви, по Босни?“ Предратни најамник, по рату првоборац, одговори му: „Одржавала нас је у животу мржња према Богу и богатима.“

Најамник курир. Уби **Десета** најамничке од дванаест година, **Гаврила Ђолова** из Горњих Казанаца, као „курира“, у Јасенику, близу куће наше одиве **Ђеве**, тамо удате. Греота је било убити ово дијете. Нашли му у њедрима комад папира са некаквом поруком од **попа Радоице**. Тамо су му најамничке кости окапале.

Двије коњске плоче. Уби **Правица**, на правди Бога, вриједна и корисна најамника **Срдана**, близу Семијове, према Звијерини. Потковао штапског коња, обосио у све четири ноге, познао Кулаша, по јаду његову, јер је најамниковао код газде **Пека**, па коња конфисковала **Бригада**. Имао Срдан у џепу двије излизане налче-потковице, коњске плоче. „Одакле ти плоче, јесу ли из магацина народног“, брекће

Правица.

„Не, већ из мог џепа су, затекле се и нешто ч а в а л а , не би могао овако тежак кулаш, а непоткован пут Босне“, најамник се, залуду, п р а в д а о пред своје смакнуће.

Најамник скитница

Најамник, скитница **Вратко**, најдуже је био у најму код **попа Кићана**, а кад не ста попа, пређе у Мрчев до и служаше цијелу селу, завршио је најамништво под Ђуковом гредом. Послије га дотурало село селу. За једне сукнене гаће садио је седам сијена у Бијела дола, завршавао их стојећи на једној нози, доћерао их и уобличио као јаје. Није умιο отићи тамо одакле је дошао. Носио је дрвену кашику за силавом-појасом, обилазио туђе куће, да би му за трпезом ко пружио тањир чорбе. У вријеме орања и топлијег времена спавао је у бразди њиве. Говорио је да му бразда извлачи крстобољу-костобољу, више и боље но што сво љето лежи на врућој каменој плочи у Каменачама. Замакао, под јесен, преко Троглава, убрзо га сахранило село у мјесном гробљу у Тољевини, у ћошку гробља, да не заузима боља мјеста за нове раке-укопнице, без икаква обилежја, јер није био њихов племеник. А немаше га ко ни жалити. Као да није ни постојао, а упамтисмо га по дрвеној кашици за силавом, која га је, годинама, хранила из сеоских великих санова-дрвених посуда, вагана и

котлова. Остало је иза њега и пусто и безимено пјевање кроз села куда је најамниковао. Разлијегало се за дуго: *Аргатовах три године дана, / а не стекох паре ни динара, / не заслужио на ноге опанке.*

Гаревски најамник

Рачунало се да је Гатачко поље ниже у односу на Пивску валу и да вода из Пиве придлази у гатачка врела, да је Пива горња. Али кад најамнику из Пиве, који је најамниковао код **Зимоњића** у Гареву, упаде свирала у набујали понор Гаревске пећине, и изби на воденички точак у млин његова оца у Пиви, сазна се да је Пива нижа од Гатачког поља. Када млинар познаде синовску свиралу, помисли да му је син упао у воду и да се удавио. Потрчи у Гареву, угледај сина ће савија пред ноћ велико стадо. Упита га гдје му је свирала. Син ће: „Упала ми у понор у пећину.“ „Је ли велики отвор?“ – отац се интересује. „Велики је, може и овца упасти у њега.“ По јаду његову, паде оцу на ум да би му син могао убацити коју овцу у понор: „Па гурни ми једну овцу, да видимо оће ли избити у млин.“ И нестајала је газди понајбоља овца. Одлучи да сазна како нестају. Виђе, ће најамник убаци овцу у понор, и тако сазна, како му нестају овце. Приђе најамнику и гурну га у понор за овцом. Проклети отац угледа сина на млинском точку. И газда проклет, као да није имао стотине оваца. Најјефтинији је најамник, у свакој рачуници, све може подмирити. У имену носи своју судбину, што нижу цијену или бадава цијену.

Цигани у најму

Наш **Саграило**, сиромашом, волио се чинити домаћином, па унајми једног Циганина и Циганку на љетни посао. Цигану обећа овцу за чобанију мањег стада са Хргуда, храну за њега и жену и да спавају на гумну. За њима дође магаре, те и то створење виђесмо први пут. „Ће Цигану дати да чува туђи мал!“ – чуђаху се по селима. Кад овце сјави на воду на Бенат, и на цесту, у неколика пута, мањкало би шиљеже. Изгуби се троје шиљежи у циганској чобанији. Циганин се правдао, да не зна да броји овце, да зна само до десет. Циганка унесе у село шарене обичаје и неку веселост и знатижељу. Знаваше у сваку прећу да валета. Јела је лист са живе коприве, љуштила трску од младе коприве и јела са луком. Ораше се у Бакчи, Циганка води вочиће Саграилу. Циганка из торбе извади јаје и разби га волу дешњаку Пероњи о рогове. Искити рогове на оба вола разним свиленим тракама и концима. Комад погаче убаци у бразду и рече Саграилу орачу: „Ајде брате да ти буде орање берићетно!“ Спавали су најамници у черги на Поткуњици. По сву ноћ ларма и свађа под чергом на гумну. Усплашише нам коње и потргаше припоне и путила. Са првом сланом одоше са најамником – хромом овцом на поводцу, пут Суве баре и Ограђенца, код својих чергаша. Саграило је награисао кад дођоше Хргуђани **Милићевићи** по овце. Преписа једно шиљеже на вука, а друго да је пало низ Жуту греду, сво у комаде, а треће намири трзетом из свог малог тора, и тако се намири цигански мањак. Дуго су се, по сеоском путу, вукли, а на дрвету висили конци и преће, у разним бојама, што их је за добро и заштиту села разапињала циганка **Љуша**, а труд наплаћивала у дувану, кави и јајима. Браћа је љековите траве, ноћу, по сјенокосима и нудила их за оздрављење болесних. Тврдила је, да нам је највећа опасност од ових испод Марина кљуна, пошто ђаво сједи на том Кљуну и гура их пут нас. Спасила је многе, па ће и нас, обећа. „Ватра је једини лијек од свих болести и од урока“ – подучавала је домаћице. Саграило се шепурио да и он има заслуга

у нашем спасавању, очекујући неку похвалу или награду од сељана. Прионула му циганштина. Прешао је, најпослије, у коваче, калио, клепао и оштрио све што је било од тврдог метала.

Најамнички стаж

У омладинском–задружном дому, код горње школе, четрдесет седме, на вечерњој конференцији *Радног народа*, присутан је и предратни најамник **Грбо**. Ништа није знао радити, сем чувати. И оно мало памети, поремети му се у рату и страдању. Браћа га не прихватише како треба, кад се врну из најма, помрли му родитељи, сестра удата. Никуд приспио. Бољи му је био предратни најам, но ово ослобођење. Измијешао је у глави, ко је сада газда, ко друг, ко господар. Пита нешто и луда **Тијана**, главнога госта из *Комитета*. Посоколи се Грбо, у себи одлучи, кад може питати здршена Тијана, могу и ја. Упита неуди **Грбо** комесара **Блажа**: „Господаре, био сам девет година у најму, имам ли какво право у вашој слободи?“ „Имаш друже, нека ти газда потпише колико си био у најму код њега.“ – оштри се Блажо. „Убили су газду, господаре!“ – бојажљиво ће бивши најамник. „Онда, друже, наћи два свједока, признаћемо ти најамнички стаж.“ – савјетује га комесар. „Хвала господаре.“ – радује се Грбо.

Од те вечери рашири се прича и наста трка, да треба, чим прије, скупљати потврде о дужини стажа најамничког, од газда код којих су били у најму. Срећан је био онај коме је газда претекао и остао жив, брже ће до потврде. Нећкао се у Галешини и Гареву, понеки, да не да потврду свом најамнику. Понеки најамник, у мутно вријеме, не узврати лијепо газди, који га добро и дуго држаше за свог најамника. Пјевали ти оно: „*Неста сира из мјешине, / неста села Галешине, / неста коза и оваца, / неста села Казанаца*“. „Нијесам очију ми, **Владови** су оно започињали, ми смо само пратили и подупирали пјесму“. Страх од нове власти, нагонио је да пишу што брже, а понеки газда из ината, писа потврде комотније. Надодај и удуплај стаж најамнички. Већина најамника, не би талична, или погинуо или одступио им газда, понеки умро, те тако нема ко потписати потврду. Комесар рече да се са свједоцима може доказати, најамнички стаж. Наста трка и журба и грабеж, ко ће прије до свога свједока најма.

Поче подмићивање свједока. Не може свак бити свједок, морао си бити „заслужан“, да се „твоја ријеч уважава“. Нико ником не показује своју потврду, али сваки умањује стаж, за сваки случај, да се не чује и провјери. Мјеркају и провјеравају околу. „Знаш ли ти колико но ја бијих у најму?“ „Двије године“. „Није јадан, но четири, ти се не сјећаш, из

два сам пута бивао у најму код **Ђока**, а и ти си био тада млађи, па се не можеш сјетити, и ја сам бестија, те те пита-там.“ Ишли су неки наши у Кулу и Грачаницу, по потврде, ма крило се то, задуго. Наша **Борика** доби велики стаж, иако не би у најму ни дан, но на рачун сестре јој најамнице, која умрије пред рат. Ко је тада гледао, ко, које име носи, ако си био на њиној страни!

Предратном газди **Периши** зафалила за некаву пензију која година стажа. Договори се са својим најамником **Марком**, да му посвједочи, да је он био код њега у најму. Како је био неписмен најамник, приведе га газда да се усмено изјасни. Кад крупни судија рече, да сви морају да говоре истину, и да им следује казна за лажни исказ. Газда пита најамника: „Марко, јесам ли ја био код тебе у најму прије рата.“ Некдашњи најамник, уплашен судијином пријетњом изјави: „Не газда Периша, већ сам ја био код тебе у најму.“

Колективни најам-прехрана

„Ђе оде јутрос онолики народ пут Доброга дола?“ – пита радознала **Росанда**. „Одоше на прехрану, да траже прехрану у Сријем“. „Кад најђе неродна година, сви смо и мушко и женско, на смјене, кретали у колективни најам у Семберију и Сријем, да сијечемо кукуруз, крунимо га и прехранимо се тамо и донесемо и за амо, да се не скапа од глади. Бранили смо голи живот. „**Јела Јована Акова**, једанаест пута је ишла на прехрану у Сријем.“ – сјећао се **Шундо** испод Орлине, који најдуже иђаше на прехрану. „Кад ждралови полете с мора на Дунаво, тада се Јела враћала с Дунава пут родног краја, возом до Билеће“, остала је прича о нашим првим економским миграцијама. Пропртио нам је давно ову трасу према Сријему **Тешан Подруговић**, сјекући трску као најамник. Тако наш најамник Тешан, преко хромог записивача **Вука** спаси народно благо-пјесму и свуколику историју нашу. Вук је Тешана држао у најму у неколико наврата, танко га хранећи, а Тешан му дуго казива лијепе пјесме. И прије Тешана се кретало у прехрану. По казивању **Станише Јокова Паповића**, Турци исјекоше црногорско робље, жене и одраслу момчад, са **попом Завишом**, у Сувој бари. Збјег се враћо из Посавине, у коју су ишли на прехрану. Могло је то бити око 1815. Станиша спаси једно дијете, које бјеше утекло у Орлину. Од тог дјетета се изродило братство **Пустахије**.

„Ишло се у колективну прехрану и педесетих година прошлог вијека, по новој пропасти села – које опустоши колективизација. Ишло се возовима из Билеће, преко Хума и Сарајева, у Војводину, у јесен, када сазри род усјева, који је ручно обрађиван. Наши су највише вољели да круне ку-

куруз, у каквој сувоти и завјетрини задружних зграда или салаша. Радо су брали грожђе, и успут јели, жељни слатког залагаја у горком животу. Возом су се враћали са најамницима из Босне, најчешће из Бугојна, Завидовића и Калесије. Звали су их чобани, избјегавало се рећи најамник, јер вријеме је социјализма наишло, које не познаје најамни рад.

Послије пропасти *Сељачких радних задруга* и одласка омладине у градове у радничку класу, довођени су најамници из Босне, најчешће из Бугојна, Завидовића и Калесије. Звали су их чобани, избјегавало се рећи најамник, јер вријеме је социјализма наишло, које не познаје најамни рад.

НАЈАМНИЦЕ–НАЈАМЛИЦЕ

Најамница је женско чељаде, најчешће млађе, које опслужује некога за одређену плату-најамнину, служи код некога у некакву договорену накнаду. Старији су је звали **најамлица**, слушкиња.

„Гдје је **Дока**?“ – пита **Велиша**. „Богме у најму“ – кратко ће **Ђука**. „Што ме превари, обећала си је мени унајмити? Нијесам дошао на празно.“ Правда се: „Умрла му жена, мала ћеца остала, па ми поручио, да би узео помлађу од шћери ми, за најамницу, дадох му **Мару**, надам се да ће је узети.“ „Бирај, од ове три, једну, не заостају за Маром“. Кад

Безимени пјесник описао је злога господара до краја свијета, кроз ријечи најамника:

**Дуга дана у зла господара!
Не да сјести, нити починуту,
саставио ручак и вечеру;
дуга лука (њива), а мотика тупа;
тврда бразда, широки разори,
а уврати (крајеви), не мо'ш догледати.**

Доку доведоше у Платице, онако младу и љепушкату, тутњали су сви по кући: „Остаће занавијек!“ „Благо ти је теби!“ – обрадова је најамница **Ика**, која служаше сусједног домаћина. Мара се удаде у најму и поста велика домаћица. А најамлица Ика испрошена и убрзо одведена из најма.

Најамница **Риђа**, од рођења, родила се са самаром. Товарили чим прохода, чини ми се, на једну страну њеније леђа, а кад порасте и на другу набацивали, ко је стизао, да не крива. Најпослије је косила шеницу и јечам, имала је лаку руку, да клас не опане и проспе се зрно, и на то су је нагонили.

Несретници најамници без иједне јаке својте, самораници **Кривачи**, пуче нога у кољену, пластећи на Оштрој главици и Свилену катуњу (а пластила је, дневно, иза девет косаца). **Бећковица** је вјешто удлажила, али нарамљиваше мало, цоташе на обје стране као клатно, и по том цотању и кривом ходу доби име-надимак Кривача. Стриц је обећа удовцу **Лаћану**, она неће, оће у воду. Наиђе туда добри **Бјаго** и сажали се, обећа да ће је узети засе (за себе) сјутро вече. Причаше нам **Гледо**: „Доведосмо је од тора, поноћи. Једва њен тор потревисмо, кад је био тор до тора у Обарцима, сви исти. Не дају им у кућу уљећи и остати. Звек и кастиг чини мајка **Јегда**.“ „Шта ће ти жена, црнио се, ко се данас жени? Несретни! Ко ће велику жену хранити у немаштини? Што нијеси мању довео, кад ти се доводи, као што је наш **Ђођа** довео ситну жену, окопрчна-окретна, а мала изјелица на тањиру.“ Убрзо отпртљаше-одселише за Банат, те се тамо лијепо скућише.

Најамлица **Синђа** изнијела је руво и остало у наручју, четрдесет прве, што га је зарадила на турском најму у Гра-

чаници, двадесет година најамништва, најдужег у нашој Вали. Добро јој је било, а била наспрам ујчевине, **Глоговаца**. Замотавала се, да је неко не препозна, није мушкоме дала прићи себи. Донијела неколика дуката и сребрењака, што су јој буле скинуле са накита њиховије, кад су се поздрављале у априлу четрдесет и прве. И рекле јој: „Бјежи твојима, ево опет истога рата!“ Све су јој браћа прикучила од најмнине. Није се више одвајала од куће, израђена била, тако самрла. Ни трга од њених дуката. Ако јој браћа нијесу правили прстење од њих. Нешто су с Циганом **Феризом** шуровали. Сестра јој **Дрпа**, била најамлица-прогоница под Шљеме. У Вознику се окопилила, оставила селу дијете у коњском самару и отишла, некуда, низ Босну.

Најамлица **Мера** удајом завеза себи ноге, створи гомилу ђеце и сиротињу о којој казиваше: „Много ђеце сам имала, умрло троје, без имена и укопа, туго моја. Превари ме, понекад, нека сила, па не жалим ону смрчад, но се радујем, боље да су под земљом, но да су ми у најму. Лакше ћу их овако и пребољети. Петоро ми у најму младоваше-јадоваше, а троје у кући, једно другом до увета. Како ће најамити толико хране за оволико гладније уста! Ишао муж по селима и нудио ђецу у најам као чобане. Стизао до Недајна. Силазио у Боку и водио их у јесен, да купе маслине, возили их преко мора, на некаквој Луштици радили. Дуго ми **Срећа** нико није хтио узети у најам. Баксуз био и неталик по ајван у нашој кући. Запали нам сијена пред саму зиму. Срећо ми је као и онај дућан у Автовцу, нико га неће у најам. Спаси ми га војска, одслужи и оста при њој, да службује.“

Најамлица доиља Сика. **Кајо Бајов**, старији памтиша из Дубочака, прича, да му је ђед официр унајмљивао по троје најамничара. Двије најамлице и једног најамлика. Све тро-

је из Опутније Рудина. Радо је причао о најамкиња Сики, мање о **Беџи** и **Јакову**. Не дуго по доласку Сика диже руку на газду, кад јој се свосе примакао. Имала је седамнаест година када јој **Јошко**, отац, погибе на Бардањолу. Стричеви је отурише, заједно са сестром и мајком. Мајка крену по селима да унајми ћерке. Тражила је овцу као најамнину, да јој облаче шћер, да једе с кућном чељади и обавезно спава у кући. Долазила би о Митрову дану да поведе по једну овцу од двије ћерке најамнице. О Ђурђевоу дану би долазила по врећу ситне кртоле, да усади у Конопљишту. Сика је била већ зрела дјевојка кад је дошла у нашу заједницу, која је бројала тридесет душа. Говоркало се, с прва, да је удавана. Је ли прије рађала или није, сумљало се. А да ли је, кад је дошла код нас, ни у то ти нијесам сигуран. Утезала се трудноћа тада, није ко сада. Крила се као срамота. Ко је о томе водио рачуна, кад је било прешнијих послова. Све се радило на брзину и у пролазу. Понекад играла увече „ћушкапа“, да се провјери, јесу ли ђеца, крај огњишта, заспала.

Груди је имала напредне, и млијека увијек и напретек. Окле је текло, није се утврдило, ни како тако дуго тече. Задојила и подојила је сву нејач и младеж у Палежима. Нијесмо били сретне руке женећи се, или млада нема брадавица, или јој је млијеко водено, па ђеца плачу и не напредују, а бивало је кад доведемо младу из тањевине, да и не прокапа млијеко из ње. Расла су ђеца напредно са њене сисе. Кријући су доносиле да подоје и Бањке и Пивке своју ђецу. Дојила је ђецу, ђе је мајке затекну, и поноћи, и у по бијела дана. Потурали су јој да одоји и копиле, кријући. Није одбијала. Многа ђеца, за дуго нијесу знала, ко им је рођена мајка. „Је ли нам Сика мајка?“ питала су.

Навадили се бијаху и старији на њено млијеко, као на лијек. Замузала у очи многима, да им истјера трун из очњег вида, утркивало се мушко, да им угрије зеницу топлим млијеком. **Ђука** се, сам од себе, младицама грабовине, замлаћивао по очима, не би ли му лијепа најамница намузла у очи. **Боро** је сам себи сипо труње под очни капац, да му њено млијеко покрене трун из ока. И ђецу и старије, тешко је било одбити од Сикине сисе, признаваше **Бориша**. Имала је свој баул у који је стављала плетиво и ткање и дарове што је примала. А било је ту лијепа дара. Слушао сам како жалостиво пјева са ђевојкама чобаницама и најамницама: „*Овце моје, моја туго, / чувати вас нећу дуго.*“ Пређе из најамништва, са првим устаницима, про Утеса на Црни Кук, ђе је вјешто превијала рањене. Ни са киме се у селу није поздравила. Најам је прихватила као обавезу и отаљавала га без роптања, као да је била у својој кући. У баулу је дуго остало најамнично, Сикино руво, нико га није отварао, из поштовања. Понијели су га, са собом, у колонизацији. Причало се да се настанила, по рату, у Сарајево, да је радила у сиротишту за дјецу. Гдје су њена, и је ли их имала, није се знало. „Умрла је у старачком дому, уочи потоњег рата!“ – извијестио нас је **Вртикапа**. „Добре душе је била наша Сика и послушна.“ – говорили су сви **Миловићи**.

Најамлица ткаља Стака. Мати **Стака** му је читав живот најамниковао по селима, родом је била из Баљака Рудинскијех. Позната надничарка. Тражили су је и у друга села за сновање и навијање, да им намјести стан на мјеру, обави уваћање таре¹ у брдо и нити, ткање да им започне. Спучила би и утегла у разбој-стан двије главне ставнице, двије стативнице, два вратила, једне ђуприје, брдила, подбродњаче, подножи, и стазе на којима висе нити. Поставила би разбој у ћошак собе, ближе прозору, да има више дневног вида. Зовнула би да јој се донесе тешко камење, да навала на доњу стативницу, да стан чвршће стоји. Умјела је поставити основу и потку, засновати их без грешке. Вјешта сноваљка и навијаљка је била, чекало се на ред код ње у Навијаљу. Поштена преља, надничила да стекне какву кукавну плаћу за седмеро дјецe. Носила је преслицу са огледалцем са кућелом, куд год би хитала, да у ходу преде. Само да је не урекне јетрва **Канда**, надала се у помоћ огледалца. Кад би Канда ткала, зовнули би је на ручак. Одбијала је с разлогом: „Не могу сада, ако станем и прекинем урнек од пасма уснова, нећу знати ред, колико комада жице пређе, а колико жице узвода“². У себи понављала, да не заборави Стакино упутство: „три котлаца пређе, па један уснова, па тако све до краја.“ Познавало се Стакино предиво, сукно, поњаве, струке, сукнене кабанице, сукнене гаће са два тура, докољенице, тканице-канице, руте, серцаде, назувке и понеки накурњак. Ређала је по ткању бибер таласије, камишлије, дропе, на гроздове и близне, велике кутије и на даме и у два и четири беза³. Чуло се из даље шкљоцање њена разбоја-стана. Дамарли је била ова ткаља. Кад би уреживала ткање, изгонила би мушку дјецу из куће, јер ако би остали у кући, у којој се урезује, вјеровало се, мушкарци-

¹ Тара: чин увођења-распоредивања основе у нити.

² Везови настају повезивањем уздужних нити-основе са попречним нитима-потком и то под правим углом или повезивањем потке у окомитим линијама. Везови на ткању настају по броју нити. Добра ткаља броји такве нити прецизно, по њој знаној формули, бринући да не заборави редове, бројеве и боју. Невјешта ткаља све то помијеша и заборави редослијед ткања.

³ Врсте народног веза на ткању са једним лицем, најчешће у облику разних геометријских тијела. Те облике, форме веза, народ у сваком крају може различито називати. Овдје сам преузео називе из гатачког краја (село Самобор), из монографије **Милоша Ђ.Слијепчевића**.

ма не би расли браде и бркови. Најбоље се ваљало њено сукно, причали су столачки вуновлачари. Надничила је шијући сукниште Голијанима и Пивљанима на старој *Сингер* машини. И кожне опанке знала је наопутити, звали се опанци преплеташа, кљунаши, прво прављени кожни без околиша, од свињске или волујске коже, касније гумом потковани опанци са околишом, по средини наплет – преплет, а пружале се лијево и десно врчанице на којима је Стака бућмала-шарала, украшавала гроздовима, круговима и коцкама опанке по калупима што донесе у руву из рода. Око ноге се везала јака обувача од опуте, касније каиш са преглицом се притезао. Носио се узасе смотуљак обуваче, куд ћеш, кад ти се прекине обувача! „Нека се тегли и вуче, овдје у Дрнпласти, код своје куће, само да нијесам у најму, да се свако истреса нада мном. Умор ми се на овој помисли губи, поскокујем, сунце ме грије, кад не вичу на мене.“ – јада се најамница **Мируна**, по повратку из најма из посније и сушије Корита.

Надничина надничад. **Крсна** из Суводола, и сама најамница, имала је два сина. Нијесмо им знали права имена, крила их је. Једнога је звала **Крпо**, а другог **Трпо**. „Како остасте живи Крсна?“ – пита **Стоја**. „Преживјесмо кроз најам. Крпо крпио најам, а Трпо трпио најам.“ Крсна објасни: „Крпо неће да остане у најму дуже од три мјесеца, бјежи кући о Михољу дану, боји се мраза и зиме, од кад се наватао студени у најму код **Панта**. Трпо ми је трпио и презимио толике невоље и зиме у Ђевич камену. Волио га **Глигор**, није имао своје дјеце, па му је за један најам, двије плаће давао. Крпа сам давала на кратко, да закрпи нечију чобанију и донесе нешто, за увар, у ову бечалину од куће.“

Сретна Милуша. Било је и оваквих сретних најамница, као Милуша **Ђођина**. Дадоше је кући **Вучетиној**, од непуних шест година. Све посно су јели Ђођини, кад се браћа поже нише и издијелише. Просу се сиротиња по Градини. Као да и сад чујем: „Свратите да једете са нашом дјецом.“ – добра **Миљана** дозива ове гладне пиличнике-малу дјецу, тиће. „Биће и за вас, док има нашој дјечи. Проћи ће и ово. Свануће и вама!“ Зажеље се Ђођа Милуше, ево прође пет година, не помаља она под Свилени катун својима, ни они доље у Прикрајак, гдје је најамниковао. Отац крену доље да види ћерку, и најамница крену да види своје, у исти дан. Сретосе се на Пресеку. „Чија си ти мала?“ – пита је. „Твоја сам, тата!“ Одраслу и лијепо обучену најамницу, такву кћерку, не познаде отац. Она остаде у сретну најму, домаћинском, задуго. Удадоше је, временом, у Вучетину рођачку кућу, ту у Заводичје и проживје сретница у лијепу потомству.

Најамница-газдачица. Прича ми памтиша **Слобо Новићин** да је ђевојка са Вилуса дошла у најам у Боку и од најамнице постала домаћица-газдачица у угледној бокешкој породици. Све јој препустили у вођењу богатог домаћинства, признали је као члана фамилије, уважавали као најрођенију. Сахранили је у заједничку породичну костурницу у Игалу.

Блажена најамница. Поједини црногорски разбојници, у времену кад не би владара из куће **Петровића**, отимали су дјевојке, најлакше најамнице по нахијама и Брдима, одводили их на силу у Котор, Пераст и Рисан, продавали их властели и грађанима. Једна од њих, тако отета из Загарча, постаде велика мученица которска, временом проглашена блаженом. У ропству и мучеништву католичком, постала је видовита и заштитница града. По смрти поштована од смијешаног народа. Најамница је постала светица!

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ ЖИВОТ СЕОСКЕ ОМЛАДИНЕ КОЛОНИСТА (1946-1951)

Владимир Увалин

Крајем марта 1946. у Врбасу је отпочео процес оснивања сељачких радних задруга (СРЗ). Колонисти из Голије, 1. априла 1946. основали су своју СРЗ и дали јој име *Будо Томовић*. До спајања СРЗ *Будо Томовић* са СРЗ *Сутјеска* дошло је 14. јануара 1948, па је већим делом културно-просветни живот сеоске омладине колониста из Голије посматран кроз активност *Актива Народне омладине (НО) СРЗ Сутјеска*.

У току зиме 1945/46. од стране *Месног народног одбора и Средње пољопривредне школе* у Врбасу организовани су разни стручни и пољопривредни течајеви за колонисте, које ће нарочито посећивати омладина, пошто ће се на њима упознати са економским приликама и пословима, као и о животу уопште у новом крају.

Омладина Врбаса обавезала се да ће у месту отворити књижницу и читаоницу и да ће за то сакупљати књиге. Решено је да приход од приредби и забава буде намењен за куповину књига. У Врбасу је ова акција успела, тако да је сакупљено и купљено 150 разних књига. Омладина из Голије укључила се у ову акцију како би се што пре сакупио довољан број књига за *Омладинску књижницу и читаоницу* у Врбасу.

Форма васпитног рада, уз предавања и курсеве, била је и читалачка група. Читалачке групе састајале су се два пута недељно, онда када је најпогодније сакупити њене чланове. Првих година омладина се преко својих читалачких група почела окупљати и на тај начин се издизала у васпитном раду. На читалачким групама разматрају се брошуре и сав онај материјал који је у том моменту за њих био предвиђен.

У *Извештају Среског одбора НО Кула* од 27. јула 1946, каже се да је током лета васпитни рад са омладином попустио из разлога што је сеоска омладина заузета радовима у пољу, тако да су скоро у сваком месту читалачке групе постојале, али само на папиру.

Након формирања СРЗ културно-просветни рад у истој усмерен је на ликвидацију неписмености, разбијању сујеверја

и мистицизма, на објашњавање зацртаног социјалистичког преображаја села.

Борба за социјалистички преображај наше пољопривреде нужно је захтевала и упоредо подизање просветног и културног нивоа омладине у СРЗ. Заостајање културно-просветног рада неминовно се одражавало на темпо социјалистичког преображаја наше пољопривреде и уопште на изградњу социјализма на селу.

Течајеви, предавања, читалачка група, дилетантска група и читаоница у СРЗ служили су као главне форме рада и оне су се у пуној мери остваривале у *Задрузи*.

На самом почетку развоја просветног и културног рада у СРЗ постојала је тенденција да се он развија само за СРЗ, одвојено од исте активности у месту. Такав однос према просветно-културном раду створио је дубок јаз између задругара и незадругара.

Септембра 1946. у оквиру *МО НО Врбаса* формирано је 14 актива НО, од којих је шест формирано од сеоске, а остали су формирано од радничко-наместничке и средњошколске омладине. Активи сеоске омладине територијално су подељени: два су у Старом Врбасу, од чега је један преко Канала. У Новом Врбасу реорганизација је извршена према простирању четири основне улице са делом попречних улица или улица које се ослањају на основну улицу (*Титова, Слободарска, 16. дивизије и Улица 12. корпуса*).

Среска конференција НО Кула одржана је 9. фебруара 1947. На њој је **Даринка Сјеклоћа**, председник *МО НО Врбаса*, изнела: „Све до скоро између омладине појединих нација била је подвојеност али је та појава организовањем заједничких игранки отклоњена. На култ. просв. пољу постигнути су добри резултати. Приредбе се дају у сваком активу посебно“.

На *Среском фестивалу сеоске омладине* у Кули, 7. јуна 1947, омладина Врбаса требало је да наступи са три групе: црногорском, русинском и српском. Црногорска група припремала је *Црмничко коло*, уз учешће осам играча у народним ношњама док је мушки дует певача припремао песму *Лов-*

ћеном над морем. Међутим, ни једна група није наступила на Фестивалу.

У Извештају МО НО Врбас о културно-просветном раду омладине, за месец октобар 1947, наводи се: „Наша централна читаоница је у саставу са читаоницом Народног фронта, а читаонице које имају омладински активи нису на великој висини, у неким има 50 књига, у другим више или мање, тако да по активима имамо 8 читаоница“.

Почетком децембра 1947. Културно-просветни одбор НО у Врбасу састављен је од шест чланова у који су ушли по два члана из СРЗ и предузећа и по један члан из школа.

Прекретница културно-просветног рада у СРЗ Врбаса била је 1948. У другој половини т.г. приступило се формирању културно-просветних група у задругама.

У току 1948. Актив НО СРЗ Сутјеска имао је једну дилетантску групу, са 30 чланова. Дате су четири приредбе, три у месту и једну ван места. Поред тога Актив је припремио 16 забавних вечери и игранки. Исте су масовно посећене, не само од чланова овог Актива, него и од других актива. Дата је и једна краћа приредба за дочек Нове 1949. Поред осталог приредбе које је Актив изводио користиле су им за извор новца, тј. за подмирење омладинског буџета. Одбори Задруге финансијски су помогли Актив и купили му хармонику, која ће им помоћи да поред својих традиционалних игара и кола увекбавају и друге игре. Формиран је и задружни хор.

У току фебруара 1948. одржано је 15 предавања, поред тога омладина је присуствовала у већем броју предавањима на Народном универзитету, која су одржали чланови Секретаријата СО НО Кула и МО НО Врбаса. Прорађене су теме: *Значај омладинских акција у 1949. години; Карактер организације НО; Физичко образовање; Примена агротехничких мера у пољопривреди; Задругарство* и др.

До 15. јуна 1948. у 7 актива НО у Врбасу извршена је реорганизација, односно одржане су конференције НО на којима су формиран кружоци за нов начин идеолошко-политичког рада и исти су почеле да прорађују прву тему. И даље је присутна потешкоћа око набавке материјала у довољној количини. До тада је било оформљено 53 кружока и обухваћено око 1.100 чланова НО.

У Извештају – предлогу повереника за просвету ИОСреског народног одбора Кула, у вези Плана народних књижница и читаоница, 14. јуна т.г. предложено је: „[...] Помоћи рад књижница и читаоница у СРЗ, да се исте користе и у току лета“.

Из Годишњег извештаја Актива НО СРЗ Сутјеска за 1948. види се да је Актив имао пет одељења и пет кружока са 102 члана, од чега је 98 Црногораца и четири Србина. Исто је формирано по бригадама Задруге. Омладина је била претплаћена на Омладину – 15 примерака, Млади борац – 25 примерака, Слободну Војводину – 7 примерака и Сељачку радну задругу – 60 примерака.

Даље се наводи да су позоришне представе *Горски вијенац, Коштана*, те представа поводом 9. маја у Врбасу биле масовно посећене од стране омладине СРЗ Сутјеска.

Током јуна 1948. врбаске задруге организовале су колективне посете биоскопу пошто је журнал приказивао живот омладине са прошлогодишње *Омладинске пруге* (Шамац-Сарајево), те започете радове на акцијама у првој половини те године.

О томе нам говори и реферат са *Изборне скупштине Актива НО СРЗ Сутјеска* у Врбасу за 1948. У Извештају се наводи интересовање саме омладине за колективне посете совјетским филмовима као и нашим домаћим. Такође је и индивидуална посета биоскопу била масовна.

Гледати увече, после напорног рада на пољу филм – то је престало да буде за њих сан о коме се узалудно машта или догађај који се деси једном у години, па се онда месецима прича о њему. То је постало њихова свакодневна потреба, саставни део живота.

Приликом приказивања совјетског филма *Југославија* биоскопска сала била је дупке пуна. На платну се нижу слике из народне херојске прошлости. Бригаде у јуришу. Филм се приближавао крају. Црвена армија и јединице народно-ослободилачке војске састају се пред Београдом. Нагнути над картом, совјетски командант и **Пеко Дапчевић** се договарају о нападу на заједничког непријатеља. „Ено га наш Пеко!“ – чују се повици гледалаца.

„Срезови Оџачки и Кулски успели су да ангажују најшире омладинске масе у агитацији за активирање омладине у задружном раду“, пренео је лист *Млади задругар*, 15. новембра 1948. године.

О упису омладине у СРЗ говорио је Андрија Пејовић, председник МК НО Врбаса, на *Трећој конференцији НО Врбаса*, 6. фебруара 1949, при чему је истакао: „У нашем месту одржана су 2 предавања о земљорадничком задругарству међу члановима НО. На овим предавањима довољно је јасно објашњен упис омладине у земљорадничке задруге, јер само као уписан члан моћи ће бити равноправан члан задруге и само на тај начин решавати сва задружна питања као равноправан члан заједнице. [...] Од сада Активи НО (сеоске омладине) на својим састанцима претресаће питање уписа у задругу, јер како је познато – наше задруге су чедо стварања социјализма на селу“.

Лист *Омладина*, 4. јануара 1949, пренео је информацију да су ЦКНОЈ и друге масовне организације и установе наградиле

најбоље основне организације НО за постигнуте резултате у предконгресном такмичењу. Међу њима је и Актив НО СРЗ Сутјеска из Врбаса. Награда је била: физкултурна сала, као дар *Гимнастичког савеза*.

Гимнастика као спортска грана добија водеће место у програмима друштава Врбаса. Током априла т.г. пренете су справе у *Дом Гимнастичког друштва* и почеле су припреме за слет

омладине. У *Задрузи Сутјеска* наместиће се справе задружног *Актива НО* и *Гимназије*, на којима ће вежбати омладина истих, како би се припремила за слет.

У извештају о раду *Актива НО СРЗ Сутјеска* за 1949. наводи се да је посета биоскопским представама била врло слаба, „те да се више водило рачуна могао је овај Актив више пута организовати колективну посету“. Тада је предложено да се у току 1950. организују колективне посете биоскопским представама, како би се омладина више заинтересовала за овај облик културног уздизања.

Крајем 1948. у Врбасу је основано *Омладинско КУД Ново покољење*. Пошто његов почетни рад није био на висини, *СК НО Кула* својим *Планом рада за последње тромесечје 1949. године*, утврдио је следеће задатке: „[...] У рад ОКУД-а укључити и секције по предузећима, СРЗ и активима по рејонима; 3. Путем оживљавања разних секција по културном раду у активима СРЗ оживети и рад омладине у тим активима. Водити борбу за формирање хорова, фолклорних и драмских секција. [...] Ово завршити до краја октобра“.

Културно-просветни рад у *СРЗ Сутјеска* у току 1949. био је разноврстан. У реферату о раду *Актива НО Задруге* за т.г. наводи се – да је *IV* група дала две шарене вечери, прва је дата по завршетку жетве, а друга по завршетку бербе кукуруза. Даље се наводи – по овом питању свакако се могло више учи-

нити. Приредбе које су давале ван наше *Задруге* посећене су доста добро од стране *Актива*, док је посета биоскопским представама врло слаба. Овај Актив је у току 1949. дао 132 радна дана на изградњи *Задружног дома* или 10.516 динара. [...] Игранке које су одржаване овде у *Задрузи* добро су посећене, али више пута биле су слабог квалитета, баш кривцом *Народне омладине*, јер нису личиле на игранке, него на обична села. Омладина треба да учи разне игре и да се пристојно понаша, нашта је више пута указивано на састанцима.

При *Задрузи* је формиран *Културно-просветни фонд* намењен за: набавку књига, часописа и штампе, радиоапарата, школовање кадрова, уређење просторија *Задружног дома*, помоћ течајевима: *Аналфабетским*, *Просветним*, *Домаћичким* итд.

Како је за културни живот *СРЗ* радио-апарат био врло користан и потребан *Министарство пољопривреде и шумарства ФНРЈ*, препоручило је да га *Задруге* набаве. Цена мањег радио

апарата марке *Филипс* на струју била је 3.700 динара, а већег 4.500 динара, док је на батерије продаван за 4.300 динара.

О општедруштвеној потреби радио-апарата потврђује нам и *Акт СК НО Кула* (бр. 50) од 10. фебруара 1950, који је упутио *Среском народном одбору Кула*: „Молимо вас да нам издате налог за куповину 3 радио-апарата за потребе овог Комитета за доделу награда, на Среској конференцији, култ. уметничким друштвима и најбољим активима сеоске или друге омладине“.

Током августа 1949. на нивоу *СК НО Кула* формиран је *Актив предавача* од 34 члана, међу њима је и **Стево Горановић**, члан *МК НО Врбаса*.

У *Плану рада МК НО Врбаса* за јул 1950, поглављем *IV Агит-проп-а*, утврђено је: „У СРЗ спровести рад кружока по групама на терену за време одмора, а у предузећима сваки 15-ти дан, на којима проучавати материјал из предаване теме“.

Да је при *СРЗ Сутјеска* била формирана књижница потврђују нам и књижни наслови који су заведени дел. штампилем *СРЗ с.о.ј. Сутјеска Врбас: Приповетке, А. П. Чехова*, инв. бр. 114; *Пјесме и приповетке, Ива Војновића*, инв. бр. 232 и *Бекство са робује, Пашка Ромца*, инв. бр. 743.

При *Управи Задруге* постојала је једна просторија – сала, која је служила за разне састанке, конференције и за одржавање приредби. Опремљеност ове просторије била је доста слаба, била је чиста, украшена са сликама државних руководилаца, разним паролама и графиконима. Сала је располагала са скромним инвентаром, а који се састојао од столица, стола и ормана за књиге.

У месеченом извештају *МО НО Врбаса* о такмичењу и раду *Омладинске организације*, од 25. јуна 1948, наведено је: „Наша омладинска организација, преко својих конференција, добро се упознала са Уредбом о откупу белих житарица. Сва сеоска омладина по С.Р.З. припремљена је за кампању ко-сидбе и жетве. За сакупљање класја од стране омладинске организације дата је обавеза да се сакупи 3.500 kg жита, где ће да учествује 1.200 омладинаца и око 450 пионира. Бораца за већи допринос немамо изузев омладинаца у свим С.Р.З. тј. у 6 актива Народне омладине“.

Дан завршетка жетве представљао је значајан догађај у животу Врбаса. Тај догађај претварао се у празник свих радних сељака, којим ће они обележити своју значајну победу и манифестовати своју одлучност у извршавању тешких задатака на унапређењу пољопривреде.

Као што се види, сам завршетак жетвених радова претварао се у задружно весеље прво на самом пољу. Уз помоћ културно-уметничке групе даће се више програма. Исто тако ове прославе су се допуњавале и разним другим програмима, као што су фискултурна такмичења, биоскопске представе документарних или других филмова из наше изградње. Око организације прославе *Задрузи* су помагале и масовне организације.

„Због непогодног времена, које је било на сам дан прославе, прославе нису успеле онако како им је била заиста извршена припрема, [...] због чега су програми преко вечери давати по домовима СРЗ и месним Домовима културе. Учешће омладине, тј. долазак на прославу био је у свим местима добар и омладина је масовно долазила на место где је прослава одржавана, а нарочито Активи СРЗ-а који су као целина долазили на прославу“, наведено је у *Акту СК НО Кула* (бр. 405) од 12. септембра 1949. године.

На *Градском фестивалу НО* у Врбасу, 4. и 5. априла 1950, омладина *СРЗ Сутјеска* наступиће са драмском (13), фолклорном (10) и рецитаторском секцијом (5 такмичара). *Драмска секција* припремила је комад *Власт*, у трајању од једног сата, а руководилац групе и сценограф био је учитељ **Димитрије Дулетић**. Рецитатори су говорили стихове песме *Тридесет година*.

Почетком маја 1950, *Омладински комитет СРЗ Сутјеска* утврдио је *План рада Комитета* за овај месец. У погледу организационих-кадровских питања, тј. за попуњу *Секретаријата Првог актива*, били су задужени **Михаило Бјелица** и **Љубомир Докнић**.

По питању културно-просветног рада утврђено је: 1. Извршити једну колективну посету биоскопу; 2. Одржавати игранке са програмом у задружној сали (суботом увече). 3. Одржати састанке са активима по питању прославе 25. маја и припремити сву омладину за *Митинг* који ће се одржати испред *Градског одбора* у Новом Врбасу, са свечаним дочеком, програмом и испраћајем *Штафете*. Одабрати 20 омладинаца који ће учествовати на испраћају *Штафете*.

У вези агитације и штампе закључено је – Да се редовно преузима омладинска штампа из *Пропаганде* те да се одмах, преко ревизора у активима, дели на читање омладини. За ово је био задужен Љубомир Докнић.

Почетком октобра 1950. *СК НО Кула* донео је допунски програм за идеолошко васпитање омладине у *СРЗ*. Организације *НО*, поред до тада утврђених тема, требале су да обраде и следеће теме: *Народна омладина и задругарство*; *Задаци НО у Петогодишњем плану и Борба за већи принос, услов развитка СРЗ*.

У циљу опремања културно-уметничких група/друштва *НО*, *СК НО Кула* својим *Актом* (бр. 401), 9. октобра 1950, обратио се *ПК НОС за Војводину* ради обезбеђења новчаних средстава. Том приликом тражено је 20.000 динара за културно-уметничку групу *НО СРЗ Сутјеска*, ради набавке хармонике.

Изградњом *Задружног дома* у центру Врбаса попуњена је осетна празнина у животу места. Врбасу је недостајао једно такво друштвено, али и културно средиште, око кога би се окупљали становници о празницима, народним весељима и разним другим манифестацијама друштвеног живота.

Пароле: *Овај дом је наш одговор клеветницима и Завршити дом до 29. новембра 1950. године*, биле су исписане изнад високих прозора Дома из Главне улице, док је са леве стране од улаза узидана спомен плоча Савеза бораца Врбаса **Иси Секицком** и другим борцима које је Врбас дао у борби за ослобођење наше земље.

У великој сали *Задружног дома*, 29. новембра 1951, одржана је академија поводом сто година од смрти **Његоша** (1851-1951). На академији су поред пригодног говора, просветни радници, у сарадњи са задругарима (колоницима) из Црне Горе, приказали три слике из *Горског вијенца* и извели пригодан рецитал и хорске песме.

По питању физкултуре, *Планом рада СК НО Кула* за друго тромесечје 1950, утврђене су следеће активности: 1. Организовати *Пролећни крос*. 2. У *Омладинским активима* извршити пријављивање чланова *НО* за слет и увежбати вежбе за исти; 3. У активима *НО СРЗ* и школа организовати полагање норми за *Фискултурну значку*; 4. Укључити чланове *НО* у рад гимнастичких и спортских друштва.

Пролећни крос у Врбасу одржан је у недељу, 2. априла.

С пролећа 1950. на *Фискултурном течају*, који је организовао *ЦК НОЈ* у Београду, из Врбаса учествује Љубомир Докнић.

Војвођански спорт, својим прилогом *Спорт у сељачким радним задругама у Врбасу*, 28. јануара 1952, пренео је: „Све до прошле године задруге нису довољно посвећивале пажњу развоју спорта. Међутим, на годишњим скупштинама донета је одлука да се у задругама оснују фудбалске екипе, а затим и још неке друге спортске секције.

Од тада интензиван рад показала је и *Задруга Сутјеска*. Њени фудбалери имали су највише успеха. Од 15 утакмица

само су две изгубили и две одиграли нерешено. На среском првенству у Кули дошли су до финала, а последњу утакмицу изгубили су минималним резултатом од 2:1 против Сивчана. Они имају своје мало игралиште. Управа *Задруге* је та која се стара за развој фудбала.

Маја месеца 1948. *Савезна влада* донела је *Уредбу о предвојничкој обуци омладине*, која је била од великог значаја за даље јачање одбрамбене моћи наших народа и политичког васпитања наше омладине у духу новог патриотизма. Предвојничка обука била је обавезна за све омладинце од 17. године до дана ступања у *ЈА*, односно до одласка на одслужење војног рока.

На основу *Решења ИО Среског народног одбора Кула* од 9. новембра 1949, по насељеним местима (месним народним одборима) среза формирају се наставни центри за предвојничку обуку омладине. Један од командира вода био је и **Божо Говедарица**.

Обука у 1950. обављена је путем боравка – логоровања омладине у наменском центру. Пре почетка логоровања *Срески војни одсек* организовао је тродневни семинар за командире центара и водова. *Штаб при Месном народном одбору Врбаса*, у сарадњи са *СРЗ* у месту, обезбедио је исхрану за полазнике.

Савез пионира био је подмладак *НОЈ*. Он је спремао и давао *Народној омладини* сваке године хиљаде добрих нових чланова, који су већ у *Пионирској организацији* стекли основне појмове о тадашњој друштвеној стварности и многе ствари научили.

Пионирски дом у Врбасу отворен је 1. октобра 1949, у оквиру прославе *Дечије недеље*. Омања, али удобна зграда, сваког дана поподне, а недељом и пре подне, испуњена је дечијом грајом, радошћу и стваралачким радом у пионирским секцијама и кружоцима. Руководилац Дома био је **Милисав Јанић**, учитељ.

У сваком колективу постоји најбољи међу најбољима. Њима се поноси читав колектив. У *Пионирском дому* у Врбасу такође има у свакој секцији и кружоку по неколико пионира који се нарочито истичу као прави таленти. Један од њих је и **Глигор Говедарица**, члан ликовне секције.

Приликом пуштања у употребу реновираног, дограђеног објекта *ОШ Петар Петровић Његош* у Врбасу, на *Дан ослобођења* Врбаса, 20. октобра 1980, свечаним *Збором пионира* те школе командовао је Глигор Говедарица, командант пионира Града.

На крају школске 1951/52, као добри ученици и добри пионери међу похваљеним ученицима *Прве осмолетке* су: **Чедомир Тепавчевић**, **Коста Говедарица** и **Слободан Канкараш**.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ ЖИВОТ СЕОСКЕ ОМЛАДИНЕ КОЛОНИСТА (1946-1951)

БРАТСТВО ПУРОВИЋ У ГОЛИЈИ

Влатко Пуровић

Свадба Лаћа Алексића (сестрића Ђура Пуровића, 1946): доњи ред, с лијева: Блажо Гашов (ђевер), Јована (невјеста), Алекса Алексић (ђевер), Шоле Канкараш, Душан Стојин Канкараш; горњи ред, с лијева: Петар Ђетков, Лаћо Спасоје, Бошко Пуровић, Ђуро Пуровић и учитељ Крсто Ђукановић

Негдје око 1640. рођен је **Пуро** – родоначелник свих **Пуровића** од Врчина, Гроцке, Пала до наше Голије. Имао је браћу **Крста** и **Бећка**. Живјели су у Предишу, у Бјелицама. У том периоду, као што знамо, наш народ је живио под страшним притисцима и уцјенама од стране моћне турске империје. Али, поред ових притисака, можда и тежи били су унутрашњи неспоразуми, крвне освете, међусобни обрачуни братстава, сукоби с влашћу и друга незадовољства. Често су управо ови разлози доводили до расељавања многих бјеличких братстава, међу њима и Пуровића.

Са удаје Ане Јованове у Гацку (2015)

Раде Гашов са мајком Јованом и сестрама Вукосавом и Јелом

Голије пранђед **Милош** са намјером да купи земљу и да се тамо пресели. Током тог боравка два пута је био примљен на двор **Обреновића**. Како му се понуда није допала, послје мјесеци путовања вратио се родном Гослићу и Голији.

У Предишу су живјела братства **Абрамовић**, **Андрић** и **Пејовић**. Међутим, многи од њих су се приликом пресељења у друге крајеве, из сигурносних разлога, казивали само по племену, и били прихватани као Бјелице. Тако се Херцеговини, Голији и **Арслан-аги Звиздићу** представио и родоначелник голијских Пуровића – **Павле**. Нешто прије 1800, у вријеме **Св. Петра Цетињског**, осветивши брата са мање од 20 година, преко беспућа Катунске нахије, стигао је у Врбицу (у Опутне Рудине), оставивши бројну породицу. Са њим су тада дошле само двије сестре: **Гоја** и **Мара**. Павле – Пуро се убрзо оженио са **Јешом** од бањског братства **Драганић**. Мало након тога удала му се сестра Гоја за **Петра Канкараша**, а мало касније Мара у **Јаредића**. Будући да ни Врбица за њега није била сасвим безбједна, након три године преселио се у Голију, под Злоступ, а одатле у Чарађе, недалеко од извора Сопот. У Чарађу је саградио кућу, у њој му се родило шест синова, проширио имање, закрдио стоку. Било им је сигурно и лијепо све док се 1817. није десила породична трагедија: из греде изнад Павлове куће отиснуо се један велики камен и смрвио у кући његова три сина. Њихове кости су и данас испод тог камена. Мјештани овај проклети камен и данас зову Пуровић Вао! Отада се Павле са остатком породице постепено, преко Равног Крсца, гдје су му била имања, удаљавао од Чарађа све док се није населио у Гослић, крај воде Ђеране, гдје је са преосталим синовима саградио кућу и купио имања.

Код Павла је доселила још једна рођачка породица из Бјелица, као и синовац **Мато**. Мато је до 1848. живио на Овчарици, када се, због Звиздића, преселио код Пржина (Гацко). Његово потомство данас живи у околини Пала и сачувало је презиме Пуровић.

Браћа нашег родоначелника Пуре, **Васо** и **Драгиша**, послје једног крвавог сукоба у Бјелицама, одселила су у Црмницу, али ни до дан-данас немамо сазнања ко су њихови потомци и коју славу славе. Наша слава у Бјелицама била је

Једна група Пурових потомака одселила је трбухом за крухом за Бачку и Врчин. Описао их је професор **Риста Т. Николић** 1903. у књизи *Околина Београда: антропогеографска испитивања*. Најстарији Пуров син, **поп Симо**, службовао је у Врањини, Матагужима и Кучима. Понињу га и **Ердељановић** и **Јокановић** када описују братства у Кучима. Писани траг из Цавтата (**Богишић**) каже да су све Пурове потомке у Кучима звали **Бјељице**. Син попа Сима, **Вуко**, такође се отиснуо пут Врчина. Потомство његовог сина **Обрада** презвало се у **Обрадовић**. Код ових рођака ишао је из

Драго Лучин са мајком Саветом и сестром Милосавом

Слијева на десно: Туро Милошевић и Благо Пуровић са ратним друговима 1944.

Јовањдан, 20. јануар, а прислуга Петковдан. Међутим, још док смо били у Бјелицама узели смо Св. Петку за славу, у договору са црквеним великодостојницима и дијелом братства (како пише **Пајо Б. Абрамовић** у књизи *Поријекло братства*).

Павле – Пуро је умро 1851. Сахрањен је на Чарађском гробљу. **Перо** Пуров, неустрашиви ратник са Ништица, Крсца, Муратовице, умро је 1889. и сахрањен је крај цркве на Крсцу. На споменику пише: Перо Бјелица. Наиме, Пуровићи су се у Голији 113 година презивали Бјелице. Тек са кретањем на Скадар, **Гашо, Лука и Душан (Милошеви), Ђуро Ђоков, Шоле, Јанко и Марко (Крстови)** и **Мирко и Никола Глигорови**, узели су девет војничких књижица са презименом Пуровић. Тако су поново успоставили везу са својим прецима. Ђуро Ђоков је био вјечити ратник, комитски харамбаша:

*Но да видиш Пуровића Ђура
што џефердар из руке не тура
по дању се са Швабама бије
а по ноћи Сомина га крије.*

Изгубио је сина јединца, **Миливоја**, 1944. у борбама у Љешанској нахији.

О Сомини као хајдучкој мајци често је писао познати епски пјесник Јанко Пуровић – **Сомински**.

Већина голијских Пуровића данас живи у Никшићу, а тек по неко у Београду, Подгорици, Тивту, Гацку, итд.

Коста Пуровић, иако је живио у голијској врлети, био је страсни заљубљеник у спорт и историју. Знао је да пјешке дође из из Голије у Никшић да би гледао *Сутјеску*. Слушајући радио преносе утакмица *СФРЈ* знао је саставе свих прволигашких екипа. Његов унук **Милан Слобов**, у школу фудбала закорачио је у подгоричкој *Будућности*. као њен најбољи стрелац прешао је у *Црвену звезду*, гдје је у вријеме **Валтера Зенге**, у тандему са **Жигићем**, био нерјешива енигма за голмане. Из Звезде је отишао у лисабонски *Спортинг*, а одатле у турску *Коџелију*, мађарски *Видеотон*, словеначку *Олимпију*. Стизао је и до Малезије. Сада игра у суботичком *Спартаку*. Играо је за младе селекције *СРЈ* и седам пута за репрезентацију Црне Горе.

Са свадбе Милана Слобова у Погорици (2009)

Спасоје Марков и Гоја Митрова

Пуровића Вао

БРАТСТВО ПУРОВИЋ У ГОЛИЈИ

Влатко Пуровић

Свадба Лађа Алексића (сестрића Ђура Пуровића, 1946): доњи ред, с лијева: Блажо Гашов (Ђевер), Јована (невјеста), Алекса Алексић (Ђевер), Шоле Канкараш, Душан Стојин Канкараш; горњи ред, с лијева: Петар Тетков, Лађо Спасојев, Бошко Пуровић, Ђуро Пуровић и учитељ Крсто Ђукановић

Негдје око 1640. рођен је **Пуро** – родоначелник свих **Пуровића** од Врчина, Гроцке, Пала до наше Голије. Имао је браћу **Крста** и **Бећка**. Живјели су у Предишу, у Бјелицама. У том периоду, као што знамо, наш народ је живио под страшним притисцима и уцјенама од стране моћне турске империје. Али, поред ових притисака, можда и тежи били су унутрашњи неспоразуми, крвне освете, међусобни обрачуни братстава, сукоби с влашћу и друга незадовољства. Често су управо ови разлози доводили до расељавања многих бјеличких братстава, међу њима и Пуровића.

Са удаје Ане Јованове у Гацку (2015)

Голије пранђед **Милош** са намјером да купи земљу и да се тамо пресели. Током тог боравка два пута је био примљен на двор **Обреновића**. Како му се понуда није допала, послје мјесеци путовања вратио се родном Гослићу и Голији.

У Предишу су живјела братства **Абрамовић**, **Андрић** и **Пејовић**. Међутим, многи од њих су се приликом пресељења у друге крајеве, из сигурносних разлога, казивали само по племену, и били прихватани као Бјелице. Тако се Херцеговини, Голији и **Арслан-аги Звиздићу** представио и родоначелник голијских Пуровића – **Павле**. Нешто прије 1800, у вријеме **Св. Петра Цетињског**, осветивши брата са мање од 20 година, преко беспућа Катунске нахије, стигао је у Врбицу (у Опутне Рудине), оставивши бројну породицу. Са њим су тада дошле само двије сестре: **Гоја** и **Мара**. Павле – Пуро се убрзо оженио са **Јешом** од бањског братства **Драганић**. Мало након тога удала му се сестра Гоја за **Петра Канкараша**, а мало касније Мара у **Јаредића**. Будући да ни Врбица за њега није била сасвим безбједна, након три године преселио се у Голију, под Злоступ, а одатле у Чарађе, недалеко од извора Сопот. У Чарађу је саградио кућу, у њој му се родило шест синова, проширио имање, закрдио стоку. Било им је сигурно и лијепо све док се 1817. није десила породична трагедија: из греде изнад Павлове куће отиснуо се један велики камен и смрвио у кући његова три сина. Њихове кости су и данас испод тог камена. Мјештани овај проклети камен и данас зову Пуровић Вао! Отада се Павле са остатком породице постепено, преко Равног Крса, гдје су му била имања, удаљавао од Чарађа све док се није населио у Гослић, крај воде Ђеране, гдје је са преосталим синовима саградио кућу и купио имања.

Код Павла је доселила још једна рођачка породица из Бјелица, као и синовац **Мато**. Мато је до 1848. живио на Овчарици, када се, због Звиздића, преселио код Пржина (Гацко). Његово потомство данас живи у околини Пала и сачувало је презиме Пуровић.

Браћа нашег родоначелника Пура, **Васо** и **Драгиша**, послје једног крвавог сукоба у Бјелицама, одселила су у Црмницу, али ни до дан-данас немамо сазнања ко су њихови потомци и коју славу славе. Наша слава у Бјелицама била је

Једна група Пурових потомака одселила је трбухом за крухом за Бачку и Врчин. Описао их је професор **Риста Т. Николић** 1903. у књизи *Околина Београда: антропогеографска испитивања*. Најстарији Пуров син, **поп Симо**, службовао је у Врањини, Матагужима и Кучима. Помињу га и **Ердељановић** и **Јокановић** када описују братства у Кучима. Писани траг из Цавтата (**Богишић**) каже да су све Пурове потомке у Кучима звали **Бјељице**. Син попа Сима, **Вуко**, такође се отиснуо пут Врчина. Потомство његовог сина **Обрада** презвало се у **Обрадовић**. Код ових рођака ишао је из

Раде Гашов са мајком Јованом и сестрама Вукојом и Јелом

Драго Лучин са мајком Советом
и сестром Милосавом

Слијева на десно: Ђуро Милошевић и Благо Пуровић
са ратним друговима 1944.

Јовањдан, 20. јануар, а прислуга Петковдан. Међутим, још док смо били у Бјелицама узели смо Св. Петку за славу, у договору са црквеним великодостојницима и дијелом братства (како пише **Пајо Б. Абрамовић** у књизи *Поријекло братства*).

Павле – Пуро је умро 1851. Сахрањен је на Чарађском гробљу. **Перо** Пуров, неустрашиви ратник са Ништица, Крсца, Муратовице, умро је 1889. и сахрањен је крај цркве на Крсцу. На споменику пише: Перо Бјелица. Наиме, Пуровићи су се у Голији 113 година презивали Бјелице. Тек са кретањем на Скадар, **Гашо, Лука и Душан (Милошеви), Ђуро Ђоков, Шоле, Јанко и Марко (Крстови)** и **Мирко и Никола Глигореви**, узели су девет војничких књижица са презименом Пуровић. Тако су поново успоставили везу са својим прецима. Ђуро Ђоков је био вјечити ратник, комитски харамбаша:

*Но да видиш Пуровића Ђура
што џефердар из руке не тура
по дању се са Швабама бије
а по ноћи Сомина га крије.*

Изгубио је сина јединца, **Миливоја**, 1944. у борбама у Љешанској нахији.

О Сомини као хајдучкој мајци често је писао познати епски пјесник Јанко Пуровић – **Сомински**.

Већина голијских Пуровића данас живи у Никшићу, а тек по неко у Београду, Подгорици, Тивту, Гацку, итд.

Блажо Пуровић, иако је живио у голијској врлети, био је страсни заљубљеник у спорт и историју. Знао је да пјешке дође из из Голије у Никшић да би гледао *Сутјеску*. Слушајући радио преносе утакмица *СФРЈ* знао је саставе свих прволигашких екипа. Његов унук **Милан Слобов**, у школу фудбала закорачио је у подгоричкој *Будућности*. као њен најбољи стрелац прешао је у *Црвену звезду*, гдје је у вријеме **Валтера Зенге**, у тандему са **Жигићем**, био нерјешива енигма за голмане. Из Звезде је отишао у лисабонски *Спортинг*, а одатле у турску *Коцелију*, мађарски *Видеотон*, словеначку *Олимпију*. Стизао је и до Малезије. Сада игра у суботичком *Спартаку*. Играо је за младе селекције *СРЈ* и седам пута за репрезентацију Црне Горе.

Са свадбе Милана Слобова у Подгорици (2009)

Спасоје Марков и
Гоја Митрова

Пуровића Вао

Биће да је судбина оних који су зависни од „овоземаљских“ објашњења да се опеку макар једном у животу и заинтереме пред непознаницом. Чисто да не заборављају како је сваки ум ограничен

Никола Николић

Био је трезвењак. У рату је пришао партизанима. Одабрали су га за курира, посао који се повјеравао посебно поузданим људима. Онима који чувају тајну по сваку цијену и који све узимају с резервом. Трезвењак је био и у најбуквалнијем смислу – није волио да пије. Увијек тачан, прецизан, кадар да у по ноћи раздвоји стварност од привида. Профил који не познаје „онострано“. И мада се током ратова нагледао свега, онајвише онога што мозак инстинктивно сврстава у немогуће, тек га је једно међуратно вече натјерало да посумња у неприкосновеност „здроваг разума“.

С рођеним братом **Мајом** ишао је на сијело. Била је зимска ноћ: мјесец им је помагао да назире пут, с чије се лијеве стране уздизало брдо, а с десне пружала пољана. Знали би стићи све и да је био мркли мрак. Кораци су им памтили путању, косине, успоне. Ко зна колико су само сати потрошили каскајући од Крсца до Никшића и назад.

Те ноћи услови за пјешачење били су идеални. Готово да им је било жао што се ближе циљу. Дисали су дубоко, мирисали мраз, пјевушили, посматрали мјесец и звијезде.

Одједанпут су стали као укупани. Пред њима се указала женска силуета. Искрсла је с лијеве стране џаде и полако отклизила у тмину пољане, ни једног тренутка не додирујући тло. Лицом је била окренута ка њима. *Гледала их.* Како је дошла, тако је и нестала. Сусрет није трајао више од неколико секунди.

„**Матија**, виђе ли ти ово?“, послје дуго времена ословио га је по имену.

Тајац.

„Виђех, **Никола**.“

Пожурили су. Сад су жељели да се што прије домогну села. Ни ријечи да изусте до краја пута.

Сјутрадан је Мајо пао у постељу. Нико није знао што му је. Хватала га је грозница, тонуо је у бунило, тијело му је горело. Љекари су се крстили над њим, што је био знак да се позову они којима је то посао. Сви су били убијеђени да се с душом растаје. Но, након неколико недјеља, устао је из кревета као да му ништа није било. Доживио је дубоку старост, а да није имао већих проблема са здрављем.

Док је бдио над братом, Никола је ћутао. На памет му није падало да исприча шта су видјели оне ноћи – убјеђивао је себе да мора постојати реално објашњење, мада га је опсиједала слика човјеколике измаглице и братовог ужаснутог лица. Касније је пред најближима потанко реконструисао сусрет. Први пут довео је у питање своју урачунљивост. Радије је бирао да поништи епитет вјечитог трезвењака, него ли да прихвати трабуњања лаковјерних. Упркос томе, тешко му је било да иде против себе зарад склапања компромисног сценарија, јер – имао је свједока. Матија се клео да је све то истина. Искизи су им били идентични. Локални езотеричари, је л’ дао бог, једва дочекали да упру прстом у вјештице, демоне и разне друге сабласти; залуд, браћа нијесу хтјела да чују за нешто такво. Свака прича о загонетном сусрету завршавала се његовим описом. Ни маказ даље. Тамо гдје је расуђивање доспјело у ћорсокак рађала се митологизација с којом нијесу жељели да имају посла. Архивирали су непознаницу као што се астрономи, и поред неутаживе жеље да разумију, мире с бескрајем свемира.

Никола је касније испричао **Благоју**, а Благоје мени. На први поглед може дјеловати као преношење било које друге породичне анегдоте, али има ту призвука неке веће важности. Оно што је упамћено тражи своје мјесто и у будућности. Бори се за опстанак кроз нова тумачења. Ни не чуди што има оних који се не уздају само у памћење, већ записују, конзервирају

дјелове прошлости. Стварају временске капсуле. На наредним генерацијама је да им покушају пришити још неко појашњење, јер то је најдуговјечнији цивилизацијски процес. Свијет ионако почива на мистеријама.

Душан Говедарица је један од оних што легендама осигуравају трајање. У његовој књизи *Манитовац* пронашао сам пасус који свједочи о ђедовом искуству.

„Кренули момци из Чараћа и Крсца по површици на сијело код Цаверова гроба. Мјесец грије ко бијели дан. Испред њих појави се дјевојка. Питају је која је, а она, лијепа, измиче. Натиснуо се Мајо за њом, она бјегуљи и нестале одакле је дошла. Бог ти јемац, седам недеља је боловао и једва скапулао.“

Штета што Дуле није писао наставак. Имао би материјала за сагу о хорор педигреу. Неколико деценија касније, Благоје је ноћима сањао како га дави комшиницина сестра. Будно се у зноју, тешко дишући.

Онда га је усред бијела дана спопао исти осјећај. Погледао је према сусједној кући таман да ухвати како иза жалюзина нестaju урокљиве очи.

Да сам барем ја избјегао низ. Ни дан-данас не знам којег су поријекла били крици што су се једне августовске ноћи проламали над Томићима. Нијесу звучали као животињски, још мање као људски. У глуво доба на веранди је утихнула граја. Музика је наставила да одзвања у празно. **Марлијева** *So much trouble in the world* добила је језиву конотацију, док су се крици настављали у једнаким размацима. Гледали смо се, ћутке. Шок нас је намах отријезнио. Покупили смо се, ушли у кућу и замандалили врата. Сулудо нам је тад дјеловао план да се заноћи под ведрим небом.

Очевидаца колико хоћеш. Опијеност је само изострила чула. Без објашњења су још увијек и **Дражен, Дамир, Горан, Исидора, Биља**, али и наша домаћица Сандра, што нам је додатно распирало страх. Мислили смо да она мора знати с чиме имамо посла у рејону од Језера до Паштровске горе. Не миримо се с тврдњама искуснијих познавалаца црмничке фауне. Грехота је сваљивати кривицу на неког заљубљеног чагла.

Наравно, клоним се истине јер ми је изазовно живјети у илузији да сам „настављач“. Благоје је за сваки осим за свој случај имао рационално објашњење. Као и Никола. Доживљенога се човјек теже ослобађа. Комунисту је та немоћ још више прогањала. А како и не би. Једном се по међави сам пробијао неколико десетина километара кроз планине, да би доставио важну поруку штабу. Слаба видљивост, хладноћа, глад и умор – сви предуслови да се појави капитална приказа. Можда ју је нагонски и очекивао, присјећајући се догађаја из прошлости. Можда је мислио да је прави моменат за још једно, праведније суочавање. Но, највећа загонетка је она која се више не понови. Понављање би јој крунило загонетност.

Привиђење које напада из засједе оставља на свијести ожилјак сумње до краја живота. Узалуд су деценије опоравка у окриљу најоштрије извјесности. Ниједан мелем ту не помаже. Биће да је судбина оних који су зависни од „овоземаљских“ објашњења да се опеку макар једном у животу и заинтереме пред непознаницом. Чисто да не заборављају како је сваки ум ограничен.

Ваљда зато и топоними остају вјековима непромијењени. Подсјетник су на варљивост свијета којег настанујемо. Никшић је познат по Манитовцу. А у Душановој и мојој Голији проћи ћеш Злоступом, Безданицом, угледати у даљини Маните греде и осјетити ледени дах из Змајеве пећине...

МИЛКИНА СЈЕЋАЊА

Када се упознате са неким ко троши десету деценију живота, попут **Милке-Милеве Јововић** не можете а да се не упитате шта је са модерним генерацијама, и да ли смо то заборавили да се радујемо ситним стварима, да нас веселе нова лица и прилике да са неким разговарамо. Милка госте дочекује са осмјехом добродошлице, а када је питате за здравље, каже да је добро иако су примијетни трагови нарушавања... Слабо чује, кретање јој је отежано, али из очију извире ведрина и нека благодост која се уочава већ при првом сусрету. Каже да сјећања полако блиједе, а и скромно мисли да је прича о прошлим временима већ испричана и позната. Њена сјећања почињу у Казанцима гдје је провела дјетињство. Њени **Паповићи** били су имућна породица, а то се углавном гледало по бројности стада, кући и окућници. Сјећа се да су породице биле бројне, па су и њени родитељи и стричеви са породицама једно вријеме живјели у заједници. Било их је двадест и двоје и не сјећа се да је икад чула грку ријеч међу укућанима. Сви су имали своје обавезе, а како су дјеца стасавала тако су узимали прут у руке и за стоком... Дјевојчици Милки је први задатак био да „чува шиљез“ којих је било око 300 и чини се да јој то и није било омиљено занимање. Четири године је ишла у школу а учитељ је био **Милутин Брајовић**. Школа је била у Горњим Казанцима а обично је настава трајала до подне, потом би већина ученика имала обавезу да чува или помаже у кући што је неопходно.

Како је уписано у књигама и документима Милка је рођена 1923. године иако је вјероватније да је 24. годиште... то је почетком **Другог свјетског рата** она већ била стасала дјевојка... не сјећа се као су сазнали да је рат почео али су збегови и погибије најближих дубоко урезани у њену свијест. Слика за сликом. „Брат **Петар** био је виђен момак најбољи у бацању камена са рамена у нашем крају. Када је погинуо имао је само 22 године. Били смо кумови са **попом Перишићем** па је он стално и био са њим. Никада нијесмо сазнали ко га је убио, нијесу дали тијело, а поп је два дана преговарао и потом наредио те су га донијели у цркву на Гареву гдје је одржано опијело, ту је и сахрањен. Сјећам се нису нам дали ни да обучемо црнину за њим.

Када су војске наилазиле, народ је бјежао са стоком пут планина, оне који нијесу бјежали често нико није дирао, али се дешавало и да као мој ујак **Јован Сушић** буду убијени. Причали су да је био са **Митром Црногорцем** и само је извирео да погледа јесу ли партизани отишли – тако је погинуо... Рат је такав.

једном кренули да бјежимо и потјерали стоку за Автовац, нашли смо се између ватри двије војске. Пуцали су са обје стране. Ја сам се склонила иза неке плоче, још је неко био са мном, не знам ко, знам да је ту негдје била моја млађа сестра – дванаестогодишња **Анђа**, пуцало се са свих страна... Чуо се јаук, али нијесмо знали ко је. Тек кад су се војске повукле видјели смо да је то наша мајка и да су јој обје ноге откинуте, кукала је и питала јесмо ли ја и сестра живе. Дошло је саопштење да се враћамо са стоком у Казанце, а ја сам хтјела да чекам и да пратим мајку за Гацко, али је она наредила да се вратим и да са њом иде Анђа која је још била дјевојчица. Мајку више нијесам видјела живу, јер је умрла на путу до Гацка. И она је била сахрањена у Гареву, тек по завршетку рата брат и она су пренесени у Казанце“, казује ова старица.

Након рата све је живнуло омладина је почела да се окупља на сијелима-игранкама, момци су загледали дјевојке и обрнуто, али све уз надзор одраслих. Милка је 1945. године отишла на сијело на Штукељину Главицу, па јој се, иако не признаје, по казивању њених потомака, десила љубав на први поглед. **Гају** Јововићу из Штитара био је довољан тај један сусрет да одлучи да је то жена са којом ће дијелити добро и зло... Милка каже да се тада дјевојке нијесу питале, него како одлуче старији, а на питање да ли би изабрала неког другог, смије се и очи јој заискре младалачким сјајем... У Штитарима је каже такође дошла у кућу добрих домаћина, свекар јој био у Америци па је новац уложио у земљу и свега је било довољно, чак су дуго времена плаћали и најамнике. Најам је зависио од погодбе, али је обично то била одјећа, обућа, храна и договорена сума у новцу или стоци. Сијала су се разна жита, а она не памти да су им амбари икада били празни, садила се и кртола и држала велика стока. Њен супруг није желио да уђе у задругу, а сви укућани морали су да се прихвате послова. Родила је петоро дјеце, радила, стварала као и сви становници Голије. Сјећа се да је и поред огромног посла љети свако домаћинство одвајало вријеме да помогне слабима па су тако организоване мобе када се косило тамо гдје нема домаћина или су дјеца сирочад.

Ипак одлазак у град и потрага за лакшим животом је била свакодневица па су и у њиховој породици стоку држали до удаје најмлађе кћерке **Загорке** која је чувала стадо. Од 1985. године, након смрти супруга, Милка је дошла да живи са сином у Никшићу, а каже овдје је много лакше јер се нема шта радити. Рецепт за дуг живот не дијели, као и начин исхране јер каже „јела сам шта се имало, радила колико се морало“.

Милка данас има 14 унучади, 22 праунучади и 4 чукунунучади. На питање да ли је слушају са смијехом каже да пролијећу и као да се чуди толикој трци која се усталила код младог свијета... Са сјетом казује да је до прије годину имала много боље сјећање, али осмјех још краси остарјело лице голијске љепотице кад дочекује госте и прича о својим потомцима или се сјети игранке на Штукељиној Главици... **Р. Г.**

Врела традиције

Завичајно удружење Голијана у Врбасу одржало је током прољећа двије промоције у Врбасу прво књиге Чедомира Павића *С Пацифика на Скадарско блато* (1. марта 2017), а затим зборника текстова о гулама – *Српске памтише и саборнице*, аутора Жељка Чуровића Лисанског (13. маја 2017)

Милан Докнић

Књига *С Пацифика на Скадарско Блато* (прво издање у Сан Франциску 1913) описује долазак око 120 добровољаца из САД-а у борбе око заузимања Скадра у *Првом балканском рату*. Међу њима био је и сам **Чедомир Павић**, студент на *Берклију* и уредник неколико српских исељеничких часописа у Америци. И он је као и сваки од оних 35.600 војника, распоређених у 8 бригада и 36 батаљона, са 74 топа кренуо на Скадар са увјерењем да се ту одлучује цијела наша историја. Због тога су сви одреда, и стари и млади, жарко жељели да учествују у тој историјској прекретници. Због те жеље у Голији је, знамо, било и извјесних потешкоћа прије одласка на Скадар. Жеље свих нијесу могле да буду удовољене, по *Закону о војној обавези* део људства требало је оставити ради обавеза на терену и ради одржавања домаћинства. Они изабрани кренули су 5. октобра 1912. са благословом свештеника **Крста Перовића**, са Крсаца низ Дугу на Скадар, гдје ће се неких дана борити поред јединице Чедомира Павића.

Књига *С Пацифика на Скадарско Блато* има изузетну документарну вредност, јер је аутор записивао оно што је очима видио и ушима чуо, без икаквог уљепшавања и истицања. Основни тон свим тим догађајима (од првих вијести о објави рата до коначног пада Скадра) даје коначно остварење петовековне идеје „освете Косова“.

Књига је необична и по томе што не помиње појединачне јунаке и заслужне борце, и тако жели да наметне један нов, а добар обичај по коме су у првом плану опште добро и општи интерес народа и српства уопште, а не појединачна, племенска или страначка истицања и извикивања, надметања и надгорњавања. То јој отвара могућност да се по свом етичком потенцијалу може ставити раме уз раме са *Горским вијенцем* и *Примјерима чојства и јунаштва*. Исто тако, изузетна је и по својим богатим лирским описима, дубоким мисаоним увидима и анализама, по невјероватно прецизно скенираним и истакнутим феноменима и проблемима, мотивима и циљевима које ми и данас много теже можемо да детектујемо, разјаснимо и ријешимо, побудимо, разрадио и остваримо. Књига је бирана и по изузетно израженој и развијеној националној свијести и бризи о

цјелини српства а све то захваљујући безусловној љубави Чедомира Павића према својој отаџбини и према слободи. Због тога је он и успио да проблем скадарског страдања смјести у један шири историјски контекст и разумије га као излазак из једног великог историјског тунела у ком се уопште нијесмо могли препознати и одредити ко смо и шта смо. Коначно, не дуга затим, на Мачковом Камену, у склопу Церске операције, 1914. погинуо је овај истински, а до скоро сасвим заборављени родољуб, пјесник, публициста...

О књизи су на промоцији говорили приређивачи **др Ђорђе Лопичић** и **Томаш Ђоровић** и историчар **Павле Орбовић**.

Завичајно удружење Голијана је 13. маја 2017. године организовало и промоцију зборника свега најлепшег икада написаног о гулама – *Српске памтише и саборнице*, аутора **Жељка Чуровића Лисанског**.

Добродошлицу у град гусала гостима испред *Завичајног удружења Голијана* је пожелео **Милан Докнић**. Он је у својој поздравној речи напоменуо да у Врбасу данас има близу тридесет активних народних гуслара и да је вече посвећено инструменту који није само инструмент већ традиција, култура и историја нашег народа.

Он је вече отворио цитирајући речи Његове светости, блаженопочившег **Патријарха српског Павла** о гулама:

„Драга децо, чувајте овај најлепши српски инструмент. Много смо дужни гулама које су нас чувале и очувале са песмама уз звуке са тананим гудалом. Овај инструмент, колико радости, толико туге и жалости, не трпи и не воли свакојаке песме. Са песмом уз гусле будимо оно што у својој основи и јесмо: Народ **Јевросиме мајке**, чојства и јунаштва, народ правичности и истинољубља. Борбен народ, али не ратоборан. Бранимо своје, не желимо туђе. Певајте песме истине, поштујући историјске чињенице, духовност и традиционалне вредности народа нашег и земаља наших. Истина неког може да заболи, али се истине, гусле и песме које гуслари уз њих зборе, не смеју срамити. Лаж, ругање и грдне речи у песми, не приличе гулама...“

Госте промоције: аутора зборника и народног гуслара **Жељка Чуровића**, народног гуслара **Славка Јекнића**, народног гуслара **Миљана Вујовића**, мр **Сању Јанчић** уз најлепше здравице најављивао је водитељ програма народни гуслар **Бошко Миљанић**.

Готово пуних 100 минута салом су се прожимали најлепши звуци гусала, песме гуслара и казивања о гулама. Промоцију је речима хвале гостима, учесницима и публици затворио **Бранислав Перовић**, председник *Извршног одбора Завичајног удружења Голијана у Врбасу*.

УСПЕСИ ЈОВАНЕ ЈОВОВИЋ

Упорност и истрајност веома су битне за успех. То даје и снагу и јачину да човек истраје у ономе што је наумио. Нама млађима то изгледа није проблем и немамо препрека. Зато је сваки успех загарантован. Није све ово лако, почев од одвајања од породице. Треба увек покушати, јер најлакше је вратити се кући.

Разговарао: Павле Орбовић

У прошлом разговору са тобом и твојом сестром изразила си жељу да одеш у Америку и да тамо тренираш кошарку. Можемо ли рећи да су ти се жеље оствариле?

Сан се остварио. Све се одиграло муњевито, играм у Америци.

Како си отишла, како је дошло до тога?

Звучаће мало чудно, али све сам урадила сама. Постоје агенције које траже велике своте новца да би те заступале и омогућиле да одеш да се школујеш у Америци. Сасвим случано ступила сам у контакт са једном женом која ми је, игром случаја, помоћни тренер. Пронашла сам је на фејсбуку, написала јој писмо у коме сам тражила помоћ и објашњење како да дођем у САД. Била је веома расположена да ми помогне и тражила је да јој пошаљем мој видео запис Након два-три дана пронашла ми је колеџ који ми одговара. Ја сам заказала тестове и контактирала амбасаду. Она ми је пронашла заинтересованог тренера и од тог момента све се муњевито издешавало. Полагала сам тестове, имала разговор у амбасади и тренер ми је понудио стипендију.

Где си полагала те тестове?

Један сам полагала у Суботици – енглески језик, а други у Румунији. Није било места у Београду. Тамо сам полагала енглески и математику. Тако сам прво примљена на двогодишњи *McCook Community College*. Након годину дана добила сам позив да студирам на садашњем, четворогодишњем *MidAmerica Nazarene University*.

Када си ти први пут отпутовала у Америку?

То је било 19. августа 2015. У мају сам завршила средњу школу, а у августу сам већ отпутовала за Америку. То је уједно било и моје прво путовање на амерички континент. Раније сам путовала по Европи док сам овде играла кошарку. Сама сам се у свему снашла, имала сам три лета, председања, и то је било још једно искуство у животу.

Где си се први пут сместила у Америци?

Први пут сам била у држави Небраски, град се зове Нетук. Центар САД-а. Јако мали град. Мањи од Врбаса. И сада сам у централној Америци само што сам сада у Канзасу. Тамо ми је све обезбеђено. Код њих је тај систем много уређенији него код нас: имам обезбеђено школовање, смештај, храну и то све у склопу једног великог кампуса.

Под чијим је то покровитељством?

Ти кампуси или су под покровитељством државе или, што је мени било занимљиво, они сами себе финансирају. Ученици који су прошли овај кампус када се запосле и успеју у животу често донирају и финансирају његов рад. Ти бивши ученици се окупе на годишњем нивоу и према договору улажу новац и финансирају младе ученике јер већина ученика је у кампусима преко стипендија. Сви су углавном спортисти.

Шта студираш на колеџу?

То је четворогодишњи универзитет. Ја сам се одлучила за криминологију. За разлику од нас, код њих студирање не иде без спорта. Зато сам се и одлучила за овакав вид студирања. Практично, ја сам наставила да се бавим кошарком. У нашим условима није било могуће подједнако се посветити и спорту и студијама. О свему се воде рачуна. Тренери осим што воде рачуна о спортским обавезама

воде рачуна и о похађању колеџа, о одласку на часове. Да би могао да се бавиш спортом мораш да покажеш добре резултате на настави, односно да имаш високу просечну оцену. Све иде по заслугама, како у учионици тако и на терену.

Кад завршиш колеџ, какво звање добијаш?

Завршетком студија добијам диплому и могућност уписа мастер и докторских студија. Ту смо негде слични. У Канзасу ми се јако свиђа. Постоји и српска заједница. Сви су јако љубазни. Помоћник тренера **Мартина** у свему ми помаже. Практична ствар је што живим у кампусу, ту ми је све на једном месту: и хала за тренинге и учионице и ресторан за исхрану. Све је на располагању 24 часа. Могу да одем кад год хоћу у халу да шутирам. Имамо четири терена, кад год је тренер слободан ту је да одрадимо индивидуалан тренинг што овде реално не постоји. У Србији нема таквих услова.

Која си година студија?

Другу сам завршила, уписујем трећу.

Да ли имаш неке планове, неку визију за будућност?

Волела бих да тамо останем на још једној години мастер студија и да се онда вратим и играм кошарку. Када бих тамо остала морала бих да се запослим и не бих више имала услова да играм кошарку. Зато бих волела да се вратим у Европу и да ту играм кошарку, да сам ближе породици. Мада, све више не нешто вуче тамо. Међутим, то је далека будућност, има времена.

Како поредиш кошарку овде и кошарку у Америци?

Наравно, разлике постоје. Прво имају другачија правила. На пример, овде је време за напад 24 секунде, а тамо 30 секунди, онда време за пренос лопте преко пола је тамо 10 секунди, а овде је 8. Код њих није постојало правило за бонус када се направе четири фаула до у назад годину дана. То су код њих тек увели. Код њих се раније играло четири пута десет минута сада се игра два пута по двадесет минута, правила за измене играча се разликују и друго. Овде се рецимо више ради са децом у основној и средњој школи док је ниво на њиховим колеџима преозбиљан. Код њих се инсистира на индивидуалном раду. Тренери су доступнији. Они имају своје канцеларије у склопу хала и кад год имају слободно време одрже и индивидуалне тренинге са играчицама. Ми се тамо такмичимо и играмо утакмице са екипама са других колеџа. Постоји посебна лига међу колеџима. Углавном имамо утакмице са околним колеџима и зависно од резултата пласирамо се на ранг листи. Од других спортова поред женске кошарке заступљена је мушка кошарка, амерички фудбал, фудбал, мушки и женски, одбојка... Код њих спорт игра велику улогу у друштву. На утакмице долазе и старији и млађи, сви прате неки спорт. Људи су више окренути спорту.

Како би упоредила нашу и њихову публику?

Док сам живела и играла кошарку у Врбасу, утакмице су биле доста посећене. Може се рећи да смо биле популарне и да смо биле клуб са највише публике. Код њих је још посећеније, на утакмице долазе сви студенти. Тамо цео кампус дође да навија, дођу и старији људи који донирају кампусе и нас студенте. Овде је публика дефинитивно опуштенија и гласнија. Ту се разликујемо баш.

Какве су разлике у тренинзима?

Мој тренер је веома посвећен целом тиму. Никог не издваја. Он има прави другарски однос са свима. Свестан је да смо ми сви да-

леко од куће и труди се да нам буде близак. Тренинзи су слични, ван сезоне је то углавном, трчање, кондиција, индивидуалан рад на техници и шуту, а у сезони се више посвећује организацији игре, нападу, одбрани и слично. Када крене сезона ми буквално цео дан проведемо у хали. Ујутру се одради теретана, часови, одгледа се филм везан за неку утакмицу. Пратимо противнички тим са којим треба да имамо утакмицу за викенд. Након гледања филма вежба се на тренингу. У сезони просечно имамо 30 до 35 утакмица и за сваку се спремамо.

Одакле су девојке са којима ти тренираш и живиш тамо?

Има једна девојка из Чешке, она ми је цимерка, девојка из Ирске. Остале девојке су углавном из Америке. Има их из околних држава из Небраске, Колорада, Канзаса, Оклахоме, Тексаса... Најбоље сам се нашла са том девојком из Чешке. Мислим да смо некако најближе по менталитету. Наравно и са свима осталима сам у одличним односима. Њима је занимљиво да чују какво ја то искуство доносим из моје земље. Желе и нешто да науче од мене. Ретко ко од њих зна где је Србија. Има људи које интересује историја па онда више знају за Југославију па тек онда и за Србију. У месту где живим постоји мала српска заједница. Има и српска православна црква. Нажалост обавезе ми не дозвољавају али била сам неколико пута и веома је пријатан осећај бити тако далеко међу својима. Прелепо ми је било Бадње вече, црква је била препуна. Има доста наших исељеника од раније и наравно ових који су стигли након ратова деведесетих година. Из разговора са њима занимљиво ми је било да чујем како су дошли, одакле су, какве су им животне судбине. На другим колеџима има наших људи који живе већ дуже време у Америци. Једном сам имала занимљив сусрет, пошто се пред утакмице деле флајери на којима су исписана имена и презимена играча, пришла ми је једна девојка и питала ме да ли ти говориш српски, пошто је видела моје име и презиме. Она је родом из Босне и игра фудбал. Једноставно људи се пронађу.

Какво је твоје слободно време, да ли си путовала по Америци?

Нисам. Немам баш много времена. То имам негде у плану. То је једино могуће у време распуста. Путовала сам доста са тимом када идемо на утакмице и тада колико–толико успемо да видимо нешто из аутобуса. Тренери се труде да нам покажу све занимљивости места у које долазимо, једном смо ишли да обиђемо неке пећине у близини.

Које предмете изучаваш на колеџу?

Имам и општих и уско стручних предмета. Систем школовања је другачији. Више ме подсећа на средњу школу. Овде се све заснива на тестовима. Зависи много од тога колико долазимо на предавања. Сваки дан нам је испуњен. Од општих предмета изучава се енглески, математика, физика па све до њиховог права и устава. Од стручних предмета изучавамо систем њихове полиције, криминално право... Што се тиче оцењивања, све је на принципу сабирања бодова и на крају збир бодова даје оцену. Има много да се пише, све почива на радовима, есејима и тестовима провере. Практично током школовања они нас припремају за будући посао. Учимо и вежбамо да пишемо извештаје који су у мом будућем послу веома битни. Мени је то још једна пракса за усавршавање енглеског језика. Породица ми је за све дала пуну подршку. Јесте далеко, али данас свет модерних технологија и комуникација све олакшава. Сви су уз мене.

Колико је цењена женска кошарка ван Србије?

Цењена је она и у Србији само се не улаже у њу баш толико колико би требало. Можда нема толики публицитет као у Америци или Европи. Из мог искуства у месту коме сада живим женска кошарка је баш спорт који се прати. У Србији је прате, али не толико.

Када упоредимо женску и мушку кошарку, да ли можемо рећи да је женска кошарка мало нежнија?

И женска кошарка у поледње време постаје груба, али је све негде у границама. Утакмице су више егзибиционе, сви желе да покажу покрете, да закуцају и слично. Није толико груба. Више се данас игра главом него снагом. Тактика је јако битна. У Америци су најпопуларнији амерички фудбал, бејзбол и кошарка.

Да ли амерички медији дају простора вашој кошаркашкој лиги?

Наше утакмице се преносе онлајн. Све може да се гледа преко интернета, тако да ме моји из Србије редовно прате путем друштвених мрежа, ТВ-а, у новинама свугде се о нама може сазнати.

Коју позицију играш? Какав ти је тим?

Ја сам крилни центар. То је четворка. Мој тим је четврти на ранг листи, пласирали смо се на државно првенство, али смо испали

нажалост. Годину раније пре него што ћу ја доћи они су освојили то државно првенство. У последње време смо имали доста повреда, део играчица је отишао и то се одразило на резултате. Мислим да ћемо ове године бити баш добри јер имамо добар тим.

Како изгледа твој радни дан?

У пред сезони када су припреме устајемо у пола пет и у пет почиње тренинг. Тренинг се заврши до седам–пола осам. Од осам сати крећу часови. На њима сам до два–три. У међувремену имам паузу за ручак, да одем на кратко до собе и онда после три до краја дана будем углавном слободна. У сезони се иде на часове и цело преподне проводим у учионици. Онда се иде у теретану, тренинг, гледање филма и анализе противничких екипа и око осам увече завршавамо радни дан. Најкасније морам бити у десет у кревету јер сутра чека нови дан и нови напори. Има простора и за дружење и за обилазак града. Канзас сити је јако леп град.

Шта ти је најзанимљивије у граду?

Занимљиво је да је то град у коме је кошарка и рођена, на том колеџу. Постоји и музеј кошарке. У њему можете да видите прве патике, лопте...

Какав је друштвени живот, има ли тамо ноћних излазака?

За нас не. Тамо је све дозвољено тек од 21. године. Наша дружења су у оквиру универзитета, колеџа. Ако је лепо време седимо напољу, разговарамо, или одгледамо неки филм, играмо одбојку, на кампусу имамо два терена са песком... Узак је круг пријатељица са којима сам тамо и веома сам задовољна. Тренер ми је изишао у сусрет и дозволио да цело лето проведем кући. Зна колико сам далеко и да девет месеци нисам видела своје. Иначе многе играчице су се већ вратиле у камп и тренирају. И ја, док сам у Србији, тренирам. Не смем да запоставим то. Овде имам два тренера, са једним радим кондиционе тренинге, а са другим кошаркашке.

Како би поредила живот твојих вршњака овде и тамо?

Овде је јако мали број мојих вршњака посвећен спорту. То је све рекреативно. Тамо је спорт централна прича код младих. Нема толико излазака као овде. У Америци се доста пажње посвећује породичним одморима.

Колико су они тамо у ствари породични?

Не толико. Код њих када деца крену на колеџ одселе се. Прођу месеци и године да не виде породицу. За њих је породица само најужи део, а рођаци и даља родбина то код њих није уопште заступљено. Родбинске везе не постоје. Ја када кажем да сам у контакту са неким рођацима они ме мало чудно гледају. Њима је чудно што ја сваки дан причам са мојима. Зовем маму на скајп кад имам слободно да јој кажем како је прошао дан. Код њих је то чудно они се у току недеље једном чују са родитељима и то је то.

Шта би поручила својим вршњацима?

Упорност и истрајност веома су битне за успех. То даје и снагу и јачину да човек истраје у ономе што је наумио. Нама млађима то изгледа није проблем и немамо препрека. Зато је сваки успех загарантован. Није све ово лако, почев од одвајања од породице. Треба увек покушати, јер најлакше је вратити се кући.

Какви су твоји планови након колеџа?

Кошарка. У Америци можеш да играш у колеџ лиги или у женској НБА. Али је јако тешко доћи до НБА. Доста играча из Америке долази у Европу да игра. Волела бих да наставим да играм професионално у Европи. Привлаче ме Русија, Шпанија, Швајцарска, Италија, али то се не може предвидети. Још је рано.

О СЕБИ

Блажо Паповић

Рођен сам у сиромашној, сељачкој, назадној породици у времену кад је било у моди бити „рођен у сиромашној, сељачкој, напредној породици“. Препознајете, било је то у вријеме кад су многе мајке биле под комунизмом, али, хвала Богу, мене је створио мој отац. Због великог зла које су нам нанијели, ми смо тада комунисте доживљавали као највеће зло. Да сам умро прије тридесет година отишао бих на онај свијет убијеђен да од комуниста нема ништа горе на овом свијету, али сад знам да су гори од њих ови што су од њих. И једни и други, и они што су били лоши и ови што не могу бити лошији, мени су стварали много тјескоба а мало комоције: тијесно сам се родио, тијесно живим, али могу комотно да умрем.

Док ме је мајка хранила, често сам говорио: Мама, ја сам гладан. Откад сам себе храним, никад мајци не признајем да сам гладан. Имам чир на желуцу, и, поред љекарске забране, стално ми запржавају чорбу, а често и забибере. Но, и поред свега, ја сам довољно одрастао док сам растао и довољно надрастао откад урастам. Али, ако ови што су нам уништили стандард на мене примијене свој стандард, бићу крађи за главу, јер са главом нијесам, а мора се бити, по НАТО стандарду. Но, кога год су они скратили тај је постајао већи, те се и ја надам да ћу и без главе остати на висини и да нећу постати низак.

Не пратим модне трендове што не значи да они не прате мене. Носим наочаре, те сам тако увијек у прилици да ми пукне пред очима. Облачим скупа одијела, јер јефтинијих нема. Капу не носим, мада ми је скројена, али не одлазим на пробе и тако одлажем шивење. А и шта ће ми моја капа, ако ми туђа чизма буде главу чувала.

Тешко састављам крај с крајем, јер стално извлачим дебљи крај. Промијенио сам доста средина и, на крају, закључио да ми је било најбоље у материној средини. Многи људи који ништа не знају то знају, па, ваљда због тога, често ме шаљу тамо. Живио сам у „револуцији која тече“, нијесам имао добар стил пливања, а отац ми није обезбиједио појас за спасавање. Ипак, био сам носилац *Ордена заслуга за народ*, кад сам, радећи посредством *Студенског сервиса*, пресељвао једног Великог Друга из трособног у петособан стан.

Имао сам доста пријатеља и много непријатеља. Први пут, кад су ме непријатељи довели у невољу изгубио сам скоро све пријатеље. Тако сад имам доста садашњих непријатеља и много бивших пријатеља. Скоро нико од бивших непријатеља није постао бивши непријатељ а скоро нико од бивших пријатеља није постао садашњи пријатељ, али многи од бивших пријатеља су постали садашњи непријатељи. Али мене нијесу промијенили. Још нијесам постао бивши.

Нијесам осуђиван, мада сам два пута био оптуживан. Први пут због вријеђања државе. Тада сам се одбранио доказавши да је она прва почела са увредама. Доказао сам и да се лажно представљала а она није на суду могла да докаже свој идентитет. Други пут ме је тужио диктатор лично, јер сам ја, такође лично, повриједио његову част. Било је то овако: Тражио он од мене да дам ријеч да више нећу писати о њему. Ево ти – рекох ја – и дадох му ону ријеч. Онда сам му рекао да може да ме држи за ријеч. Није то она „часна пионирска ријеч“, напротив – ближа је нечасној. Ја сам се држао обећања, а кад сам објавио причу *О магарцима* његови адвокати су подигли тужбу против мене због повреде његове части. На суду сам изјавио да ми је јасна оптужница али да не разумијем тужиоца. Одбрану сам засновао на томе да није могуће повриједити непостојећу ствар. Те, ако је неко повријеђен онда су то магарци, па нека ме они туже. Њима бих одмах признао кривицу и пристао да будем свједок сарадник. Тражио сам да се браним са слободе, али ми нијесу дали да изиђем из земље па сам принуђен да се браним из неслободе. Спор је у току. И врло је спор! Сигурно ћу изгубити јер против себе имам не само ђавољег адвоката него и ђавољег судију. Како год буде ја сам одлучио: нећу више ни слова о њему па нека све ђаво носи. И тако су нам он и ђаво однијели све: ђаво шалу а он све остало! То нам више ни Бог вратити не може!

Никада се нигдје нијесам селио, а до сада сам живио у неколико држава. Ако опстанем и у овоме останем, питаћу психијатра зашто не живим у земљи у којој станујем. Ако не буде знао зашто, упутићу га да поприча са онима који су знали како.

Наставићу да живим слободно, овдје на окупираној територији, иако ово мјесто више није за људску употребу: већински је за фукарску. Писаћу афоризме наивно се надајући да ће их некад неко читати и разумјети их као мој отпор људској глупости. Рећи ћете, и бићете у праву, да је и ово још једна у мору глупости, али, и у том случају, ово је мој отпор људској глупости. Знај да ово није нарочито ефикасан отпор али ја боље не умијем а некако се мора! *А кад бих знао да бих се добро држао* што рече **Матија**, узвикнуо бих *И само дотле, до тог камена* што рече **Ђура** или бих прекорио *Српска децо постаните бабе!* што рече **Бранислав**. А овако слаб, рећи ћу: „Нијесам ја мени паметан“, што рекоше млади Црногорци који никад неће бити стари Црногорци.

ВУКОВ(А) ВАПАЈ(НИЦА)

Момчило Голијанин

Илустрација Саша Димитријевић Belle Amie

Е, шта ћу, тужан, с овим народом! Мислио сам да је за мном вријеме кад је била устала на ме ала и врана, да сам овакав, јадан и никакав, добио битку, а гле, шта ме сад снађе! Оће да ми сахране писмо. Уфатио се у то коло и неки **Скерлић**, бајаги књижевник. Чујем, предлаже неку комбинацију, неки бућкуриш – екавицу и латиницу. Оће, бива да буде и вук сит и козе на броју. А шта је с мојом ћирилицом. Имаде ли и на кога ударити но на ме и на моје писмо. Мисли да сам и ја, као весели **владика Раде** „сирак тужни без иђе икога“. **Саво**, ће си, шта би с тобом? Ама куд се маче, **Мркаљу**, ану амо. Види шта нам раде с писмом. Ти, богами, миран, ко да се ништа не дешава. Похитај, ти бар имаш ноге. Јадан ти сам ја с овом мојом дрвезином испод себе. Па и овакав какав сам, не савијам се. Ломатам се, оћу врат да сломијем. Кад себе сам кренуо из Петнице, прошао кроз све Дробњаке, па окренух тамо у Рашку... Јади. Запутих се до Бијограда код оног веселог **Милоша**. Лупам овом мојом штаком на врата. Шта је ово, несрећниче јесам ли ја у Србији. Па ниђе ћирилице. Па, шта сам ја радио, кукала ми мајка. Изгледа да сам се цабе ломатао по свијету. Само латиница и неке ријечи, будибогснами.

Гледам, разапели неку крпетину и на њој написали усред Бијограда латиницом: *Расписује се тендер, аплицирајте за донацију!* Ох, туго моја. Ниђе ћириличног слова. А, ево све и да је ћирилица, не разумијем ове несретне ријечи. Знам шта је тандрк и тандркање. Објаснио сам ја то, но ви не читате мој *Рјечник*. Али за овај тендер и тендерисање нијесам чуо. Не ја, богами. Па опет ово аплицирање... Сачувај нас Боже!

Саво, црни, ће си, зовем Мркаља. Не одазива се. Изгледа да се и он помирио са овим злом. Е ја, богами, нећу. Не могу. Идем ја у моју Херцеговину. Дако су моји Херцеговци сачували ћирилицу. Куд ћу по злу путу. Рекоше ми тамо: Вуче, ено ти Црногорци уводе неки црногорски језик, а ови у Босни хоће неки босански. Какав босански, Бог наредио па боси по том камењару скакали, као што и хоће. Дођох у Невесиње. За њ онај захумски владика, уман и видовит чојек, који види даље од многих других, рече да је кров Српства. Биће да је и он погријешо. Као да је овђе нестало ћирилице. Шћедох да свратим у неку кафану, да мало одморим и кафу попијем. Ау, па и овђе латиница. Не дајте, браћо, великијем вас Богом кумим. Нећете зар и ви упуштати ћирилицу. Прости ти јади што је ни овђе нема, него увели неке стране језике. Ходам на овој мојој штули, окрећем се десно–лијево нећу ли виђети неки напис на кафанама, радњама... на српском језику. *Bulero, Mozart, King, Korzo, Viktorija, Intermeco, Azuro...* Све сама латиница. Ево, од живе жеље и једног написа ћирилицом. *Одеса*. Па, вала да то и прихватим. Одеса ми је ближа и познатија од неког *Azura, Intermeca, Viktorije*.

Али, неће се дати ћирилица. Дубоки су њени коријени у мом народу. Има још умних и честитих људи који ће је чувати и сачувати. Даће Бог њима снаге. Има он одакле дати, а има и коме. Мала је моја Херцеговина, али у малим боцама се и лијекови чувају. Љековита је, снажна је, дурешна је она. Издржаће она и ову напаст која се зове латиница.

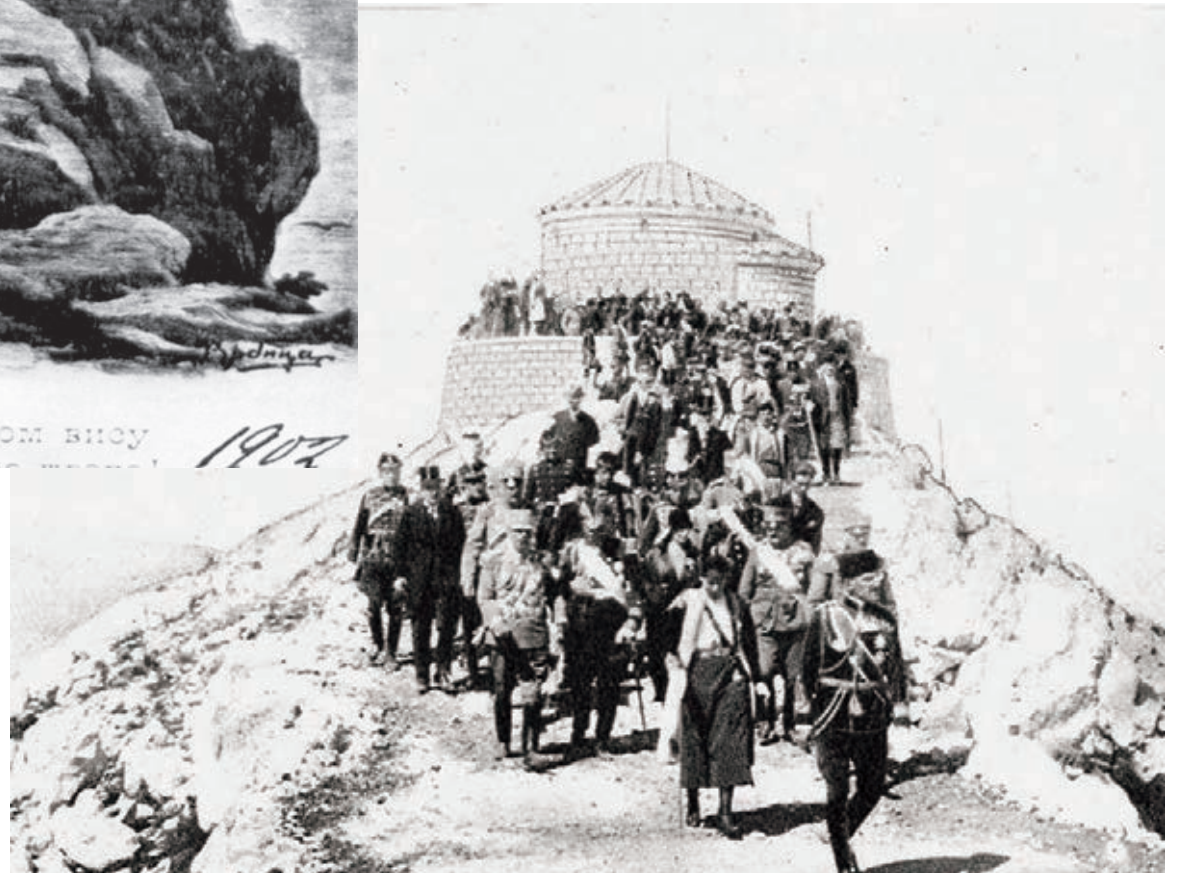
Ивана Томова Петровић **ОПРОШТАЈ СА СИНОМ**

Браћо Његуши, Соколови Црногорци! Није лијепо што чините, што ку-
кате и плачете за Владиком. Нијесам ја њега родила нити за кукање нити
за плакање, већ сам га родила о добру имена вашег и српскога. Вазда сам
била и сада сам најсрећнија мајка, кад ми је Бог даривао, тебе, мој вазда
најмилији сине. Био си најљепши међу најљепшима не само тијелом него
и душом.

А за ваистину Божју ја, твоја мајка, за тобом никад нећу заплакати, јер кад
бих то учинила ја не би била твоја права мајка. Требају да плачу мајке које
рађају издајнике и погани људске, а не ја. Проста ти сине материнска рана,
просто ти српско млијеко којим сам те подојила. Слава Богу који ми те тако
лијепога даривао и тако лијепог и младог узео, барем ће и Он, сине мој, од
тебе имати што да види.

Цетиње
29/10 Тамо, тамо на бесмртном вису
1902

ДАЛЕКО СИ, О ГОЛИЈО

Васко Сп. Вујичић

Далеко си предалеко, о Голијо,
Твоје траве љековите и извори –
Туђ свијет ме оглодао, оголио,
А далеко, предалеко родна брда, стари двори.

Да се вратим – немам куда, немам коме,
Сањам румен са Голија твоје зоре –
Непреболе да извидам на Јављену, врелу твоме
И сомином животворком са Сомине, чарне горе!

Дошао бих пречицама, вратио се –
Старим друмом караванским преко Дуге и Злоступа,
И заспао на ливади било чијој у откосе –
Само да сам у старости, завичају, с тобом скупа.

Да у теби одболујем старе дане у немоћи,
Али са ким, кад си драга, опустјела у очају,
Свако вече у сну чујем у поноћи –
Вришти вранац ко Зеленко, да ме врати завичају.

Да се оба напијемо са Сопота живе воде,
Због тебе сам и без тебе оболио –
Без планина завичајних, без слободе;
Без Његоша и Сомине, и без тебе; о, Голијо!

Да још једном видим с Греде панораму,
Моју школу на мом Крсцу и дјетињство у Чарађе,
Да залијем живом водом живу рану –
И дочекам крај времена – ту најрађе!

Далеко си, предалеко,
О, Голијо!

ПУТ

Павле Орбовић

Кад смо оно
За Банат пошли
Ударила јесења киша
И небо плаче.
Само очи наше сијају ко мјесец
И туку варнице из њих.
Ђеду се бијели објесили брци,
Мајка рида,
Брат у колијевци плаче.
Отац је остао
Последњи куршум у Херцеговини
Узе му живот.
Лије киша
У мени звечи свака кап
И данас.
Лије та киша у мени
Ноге ми тешке
Ко банатско блато за ципелама.
Сад би у Херцеговину
Да плачем и ридам
Објешени ми брци ко у ђеда.
Оцу би на гроб.
А мој гроб
Гдје је.
Ни тамо ни онамо.